PROF. DR. IOAN GLODARIU

INTRODUCERE IN ISTORIA ANTICĂ A ROMÂNIEI

(Partea I-a)

S U M A R

Bibliografie generală 3
Periodizare şi izvoare 6
Epoca paleolitică 11
Epipaleoliticul (mezoliticul) 16
Epoca neolitică 19
Perioada de trecere de la eneolitic la epoca bronzului 27
Epoca bronzului 29
Perioada de trecere de la epoca bronzului la prima epocă
a fierului şi prima epocă a fierului 33
Sciţii pe teritoriul României 37
Fondarea şi istoria oraşelor greceşti de pe litoralul
dobrogean al Mării Negre până în sec. I d.H. 38
Istoria politică a daco-geţilor în sec. VI-II î.H. 47
A doua epocă a fierului pe teritoriul României, etapa I-a ... 52
Dacia 58
Istoria politică a daco-geţilor de la sfârşitul sec. II î.H.
până la războaiele daco-romane de la sfârşitul

sec. I d.H. …… 61
Civilizaţia daco-geţilor în etapa a doua a epocii La Tène (150 î.H.-106 d.H.) ……. 69
Războaiele daco-romane de la sfârşitul sec. I d.H. şi de la începutul veacului următor 86

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Izvoare privind istoria României, I, 1964; *Fontes historiae daco-romanae,* II, 1970;
Istoria României, I, 1960;
Dicţionar de istorie veche a României, 1976;
Enciclopedia de arheologie şi istorie veche a României, A-C, 1994, D-L, 1996;
M. Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, vol. 1-3, 1981;
I. Glodariu, în vol. *Istoria României. Transilvania*, I, 1997, p. 63-113;
M. Babeş, *Die Poieneşti - Lukaševka – Kultur*, Bonn, 1993;
D. Berciu, *Arta traco-getică*, 1968;
Idem, *Lumea celţilor*, 1970;
Idem, *Buridava dacică*, 1980;
I.H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*[2], 1977;
Idem, *Spiritualitatea geto-dacilor,* 1986;
Idem, *Civilizaţia geto-dacilor*, I-II, 1993;
E. Comşa, *Neoliticul pe teritoriul României*, 1981;
H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană,* 1972;
S. Dumitraşcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, 1974;
Vl. Dumitrescu, Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, 1988;
Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, 1968;

Idem, *Arta preistorică în România*, 1974;
E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, 1997;
G. Florea, *Ceramica pictată. Artă, meşteşug şi societate în Dacia preromană*, 1998;
M. Eliade, *De la Zalmoxis la Gengis Han*, 1980;
I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, 1974;
I. Glodariu, *Tezaurul dacic de la Lupu*, în *Ephemeris Napocensis*, IV, 1994, p. 33-48;
I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, 1979;
I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, *Cetăţi şi aşezări dacice în Munţii Orăştiei*, 1988;
Iidem, *Sarmizegetusa Regia, capitala Daciei preromane*, 1996;
I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, 1989;
N. Gostar, *Cetăţi dacice din Moldova*, 1969;
N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, 1984;
M. Gumă, *Civilizaţia primei epoci a fierului în sud-vestul României*, 1993;
A. Laszlo, *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, în SCIVA, 26, 1975, p. 17-39;
V. Leahu, *Cu privire la conceptul "perioada de trecere la epoca fierului" pe teritoriul României*, în *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 477-484;
N. Lupu, *Tilişca. Aşezările arheologice de pe Căţănaş*, 1989;
I. Paul, *Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenburgen*, 1995;
D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*[2], 1967;
D. M. Pippidi, D. Berciu, *Geţi şi greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, 1965;

D. Popescu, *Le tresor dace de Sâncrăieni*, în *DaciaNS*, II, 1958, p. 157-206;

C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973;

Fl. Preda, *Procesul pătrunderii mărfurilor greceşti şi consecinţele acestuia în Dacia intracarpatică*, în, *Apulum*, XI, 1973, p. 37-81;

D. Protase, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, 1971;

A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci*, 1996;

I.I. Russu, *Religia geto-dacilor,* în *A.I.S.C.*, V, 1994-1948, p. 61-139;

S. Sanie, *Din istoria culturii şi religiei geto-dacice*[2], 1999;

V. Sîrbu, *Credinţe şi practici funerare, religioase şi magice în lumea geto-dacilor*, 1993;

V. Sârbu, G. Florea, *Imagine şi imaginar în Dacia preromană*, 1998;

M. Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, 1979;

V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, 1995, cap. V-VIII,

V. Vasiliev, *Sciţii agatârşi pe teritoriul României*, 1980;

V. Vasiliev, I.Al. Aldea, H. Ciugudeanu, *Civilizaţia dacică timpurie în aria intracarpatică a României,* 1991;

V. Vasiliev, *Probleme ale cronologiei Hallstatt-ului pe teritoriul României (I),* în *Acta Musei Napocensis*, XX, 1983, p. 33-57;

Idem, *Probleme ale cronologiei Hallstatt-ului pe teritoriul României (II),* în *Sargetia*, XX, 1986-1987, p. 64-80;

OBIECT ŞI PERIODIZARE GENERALĂ

Obiectul "Introducerii în istoria antică a României, partea I-a" constă în prezentarea direcţiilor generale ale evoluţiei societăţii pe teritoriul României începând de la cele mai vechi manifestări ale activităţii omeneşti până la crearea provinciei romane Dacia în anul 106 d. H.

În funcţie de materia primă de bază utilizată pentru confecţionarea uneltelor, armelor şi a altor produse, prima parte a istoriei antice a României a fost împărţită în două mari segmente: epoca pietrei şi epoca metalelor, fiecare dintre ele având mai multe diviziuni.

Epoca pietrei include: **1.** Paleoliticul (circa de acum 1.000.000 de ani până la 6.500 î.H.) cu subdiviziunile Inferior (circa de acum 1.000.000 până la 120.000), Mijlociu (circa de acum 120.000 până pe la 35.000), Superior (de acum 35.000 până la 18.000 î. H.), **2.** Epipaleoliticul şi Mezoliticul (18.000 î. H. până la mijlocul mileniului VII – circa 6.500 î. H.), **3.** Neoliticul (6.500–2.000/1.800 î. H.) cu subdiviziunile *1*. Timpuriu (circa 6.500 – 4.800 î. H.), *2*. Dezvoltat (4.800-3.500 î. H.), *3*. Eneoliticul (3.500-2.700 î. H.) şi Perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului (2.700-2.000 / 1.800 î. H.). Mai nou se manifestă tendinţa de includere a perioadei de trecere de la neolitic în epoca bronzului, încât aceasta din urmă ar începe pe la 2.700 î.H. Ea nu este justificată de conţinutul perioadei de trecere

pentru că piesele de cupru sunt mult mai puţin numeroase decât acelea din eneolitic (de la *aeneus* în latină *aramă*, *cupru* şi *lithos* în greacă *piatră*), întocmai cum la începutul epocii bronzului (între 2.000 şi 1.800 î. H.) piesele de bronz sunt rarisime.

Epoca metalelor cuprinde: *1.* Epoca bronzului (2.000/1.800-1.150 î. H.), *2.* Perioada de trecere de la epoca bronzului la prima epocă a fierului (sec. XII-IX î. H.), *3.* Prima epocă a fierului (sec. VIII-circa 400/350 î. H.), *4.* A doua epocă a fierului (circa 400/350 î. H.-106 d. H.), după care urmează *5.* Epoca romană (106-271 d. H.) şi *6.* Epoca feudală timpurie (sec. IV-X d. H). Asupra tuturor se va reveni cu detalii pe parcurs.

Partea I-a a "Introducerii în istoria antică a României" tratează aşadar *Preistoria*, adică acea istorie care a fost reconstituită aproape exclusiv pe baza izvoarelor arheologice, nescrise şi *Protoistoria*, adică acea istorie pentru reconstituirea căreia alături de izvoarele arheologice s-au putut utiliza şi izvoarele scrise. Istoria propriu-zisă a României începe cu fondarea oraşelor greceşti de pe ţărmul vestic al Mării Negre şi cu includerea unei părţi a Daciei în Imperiul Roman.

Izvoarele arheologice. Arheologia (de la gr. *archaios*, vechi şi *logos-logia*, ştiinţă) s-a constituit ca disciplină în prima jumătate a sec. XIX, iar arheologia preistoriei abia în a doua jumătate a sec. XIX şi mai ales la începutul veacului următor. Ea îşi păstrează calitatea de izvor pentru epocile antică, medievală, iar mai nou şi pentru cea modernă (arheologia "industrială").

Obiectul arheologiei constă în prospectarea, cercetarea (mai ales prin săpături), studierea şi interpretarea *istorică* a tuturor manifestărilor

activităţii umane păstrate în pământ şi, mai rar, la suprafaţa lui. Resturile manifestărilor activităţii umane sunt mai ales materiale, adică ceea ce se înţelege prin cultură (sau civilizaţie) materială, dar ele adesea au şi semnificaţii pentru cultura spirituală. Aceste urme constituie monumente şi ansambluri sau situri (*situs*, aşezare, ţinut, loc, alcătuire) şi ele sunt fie fixe, fie mobile (inclusiv fauna, flora, resturi umane).

Pentru stabilirea *cronologiei relative* (mai vechi, contemporan sau mai nou decât ...) metodele esenţiale de cercetare ale arheologiei sunt: 1. *Stratigrafică* care operează cu etajarea descoperirilor în pământ, implicit în timp (afară de deranjări) şi cu coexistenţa integrală sau parţială în complexe închise (locuinţă, mormânt etc.) şi în situri. Alături de stratigrafia verticală se utilizează şi cea orizontală (pentru etajarea în timp de pildă ale mormintelor dintr-o necropolă); 2. *Tipologică* pentru stabilirea tipurilor de piese şi succesiunea lor în timp şi precizarea seriilor tipologice (ea are nevoie şi de repere stratigrafice şi de cronologie absolută cel puţin pentru unele piese); 3. *Chorologică* (gr. c*hora*, spaţiu, regiune) care studiază zona sau zonele de răspândire a materialelor arheologice.

Totdeauna arheologia a apelat la ştiinţe complementare, iar astăzi este de neconceput o cercetare care să nu fie pluridisciplinară incluzând aproape orice altă disciplină ştiinţifică. Dintre acestea din urmă principalele sunt: Geologia (studiază evoluţia scoarţei pământului în erele geologice, de unde arheologia a preluat metoda stratigrafică), Paleontologia (studiul organismelor fosile animale şi vegetale), Palynologia (gr. *palyno*, a împrăştia praf), cercetează polenul, Paleoclimatologia, Pedologia

(solurile), Etnografia (studiază originea şi răspândirea teritorială a popoarelor, cultura şi moravurile lor, particularităţile de viaţă materială şi spirituală, cu precizarea că "societăţile" actuale primitive nu sunt fosile), Petrografia, Metalografia, Fizica, Chimia, Informatica etc.

În stabilirea *cronologiei absolute* (în ani) s-a pornit de la data introducerii calendarului în vechiul Egipt (circa 2720 î. H.), determinată pe cale astronomică. Principalele metode sunt: Curba lui Milancovici (curba radiaţiei solare), Scara cronologică suedeză sau metoda varvelor (de la topirea ultimului rest al gheţarului continental Würm până la începutul erei noastre – circa 6740 de ani), Dendrologia (gr. *dendron*, copac, adică numărarea inelelor de creştere, valabilă mai ales în America de Nord pentru specia seqúoia), Magnetică (măsurarea magnetismului terestru pentru piesele lucrate din "lut"), a Radiocarbonului (C_{14} cu emanaţii de raze *beta* cu timpul de înjumătăţire de 5568± 30 ani), a Fosforului (pentru determinarea vechimii resturilor osteologice) ş.a.

Izvoarele scrise sunt singurele în măsură să furnizeze informaţii practic inaccesibile celor arheologice (evenimente politice, militare, viaţa socială, religioasă etc.) Pentru interpretarea lor a apărut hermeneutica (arta de a le interpreta, iniţial pentru textele biblice, apoi extinsă şi pentru celelalte mai ales de ordin istoric).

Ştirile existente în izvoarele scrise antice trebuie preluate şi utilizate cu mult discernământ pentru că ele nu sunt de valoare egală. Înainte de toate scrierile autorilor antici sunt subiective şi incomplete, apoi conţin interpretări personale, alteori operează cu

generalizări (“lumea civilizată” – greco-romană şi “barbară”, sciţi şi goţi, Scythia şi Gothia acolo unde aceste seminţii şi popoare locuiau *înainte* sau *după* evenimentele relatate etc.), uneori nu lipseşte componenta anecdotică, valoarea “profesională” a autorilor este diferită ş.a.m.d.

Preocupările “literare” antice pentru teritoriul României au început odată cu primele contacte de durată dintre greci şi autohtoni şi ele au sporit şi s-au diversificat continuu fără să ajungă vreodată îndestulătoare. Mai mult, cu excepţia scrierilor împăratului Traian şi a medicului său Criton, ambele pierdute, nu sunt lucrări destinate numai spaţiului României, ci unor teritorii mai largi.

Ştirile antice au fost adunate în culegeri, adesea de pasaje şi fragmente. Pentru zone mai extinse sunt de menţionat F.A. Ukert, *Geographie der Griechen und Römer*, vol. III/2: *Skythien und das Land der Geten oder Daker nach den Ansichten der Griechen und Römer*, Weimar, 1846; W. Bessell, *De rebus Geticis*, Göttingen, 1854; G. Popa – Lisseanu, *Dacia în autorii clasici. I. Autorii latini clasici şi postclasici*, 1943 şi *II. Autorii greci şi bizantini*, 1943. În mod frecvent se apelează la altă culegere apărută sub egida Academiei Române şi anume la primele două volume: *Izvoare privind istoria României,* I, *De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus*, Bucureşti, 1964, care cuprinde izvoarele greceşti şi latineşti din sec. VIII î. H. până la sfârşitul sec. III d. H. şi vol. II, *Fontes Historiae Daco-Romanae*, Bucureşti, 1970, cu izvoarele de la anul 300 până la anul 1.000, adică de la Arnobius (începutul sec. IV) până la lexiconul Suda (gr. *syda*, “construcţia măreaţă şi făcută cu multă trudă, bine plănuită şi utilă”) sau Suidas (a doua jumătate a sec. X). Ambele volume sunt întocmite în ordinea cronologică a

scrierilor, cu dorinţa de a fi exhaustive şi conţin izvoare istorice, geografico-etnografice, literar-beletristice şi chiar tehnice.

Celor de mai sus li se adaugă izvoarele epigrafice, indiferent de materialul pe care s-a scris (piatră, metal-bronz, plumb, lut), lemn, reunite în *Corpus Inscriptiorum Graecarum* (I.G.) (vol. I-IV + Indices), 1828-1877, *Corpus Inscriptiorum Latinarum* (CIL) în 16 volume, ultimul cu diplomele militare (inscripţiile apărute după 1902 şi diplomele de după 1955 sunt publicate în *Année Épigraphique*, Paris) şi cele de pe teritoriul Daciei au început să fie reunite în *Inscriptiones Daciae Romanae. Inscripţiile Daciei romane*, din care au apărut vol. I-III/1-4.

Dintre izvoarele papiriacee ni s-a păstrat doar unul, aşa-zisul "papir Hunt" (R.O. Fink, *Hunt's pridianum*: British Museum Papyrus, 2851, în *Journal of Roman Studies*, XLVIII, 1958, p. 102-116), iar pentru izvoarele numismatice se poate consulta C.Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973.

EPOCA PALEOLITICĂ

Începuturile epocii paleolitice, implicit ale preistoriei variază în diferitele zone ale globului pământesc pentru că peste tot sunt socotite drept începuturi cele mai vechi descoperiri capabile să ateste activitatea hominizilor, a acelui *Homo faber* producător de unelte. Înainte de a le menţiona se impun însă câteva consideraţii generale privitoare la relieful şi climatul din teritoriile României (cam aceleaşi pe spaţii europene largi) din pleistocen (prima epocă a cuaternarului) când a apărut omul şi până în holocen (ultima perioadă a cuaternarului, care continuă şi astăzi).

Relieful. La începutul pleistocenului se definitivează consolidarea lanţului muntos al Carpaţilor. Odată cu înălţarea sa, el a segmentat marele bazin de apă terţiar în trei lacuri enorme (de la vest la est): panonic, transilvănean şi getic. După ridicarea Carpaţilor ale căror principale înălţimi (Retezat, Parâng, Făgăraş, Rodna) erau acoperite de gheţari, în zonele mai joase, depresiuni şi văi, s-au depus depozite torenţiale, fluviale şi eoliene, care treptat au colmatat sau au determinat retragerea apelor celor trei mari lacuri. Lacul Getic (la sud de Carpaţii Meridionali şi în sud-estul celor de Curbură) s-a retras treptat spre sud şi est şi a secat la începutul pleistocenului. Apoi de la sfârşitul pleistocenului până în holocen s-au creionat cele trei trepte de relief: cea mai înaltă (muntele), mijlocie (dealuri, podişuri) şi

joasă (câmpiile). Nu este de neglijat acţiunea de modelare a reliefului avută de reţeaua hidrografică şi de factorul eolian.

Clima a fost până nu demult determinată numai pe baza cercetărilor asupra epocii glaciaţiunilor în Alpii elveţieni. Pe baza lor s-au stabilit patru glaciaţiuni principale, care au primit numele unor râuri din Germania: Günz (1.200.000-700.000), Mindel (650.000-350.000), Riss (300.000-120.000) şi Würm (80.000-15.000), fiecare separată de cealaltă printr-o fază interglaciară, cu climă mai blândă.

Mai nou, pe baza cercetărilor pluridisciplinare (în special analizele palynologice şi datările cu C_{14}) s-a procedat la o altă divizare a cuaternanului. Pentru teritoriul României ne rezumăm la evoluţia climatică în pleistocenul superior când se încadrează paleoliticul şi epipaleoliticul.

Succint prezentată evoluţia climatică în pleistocenul superior ar fi următoarea: 1. Primul stadiu glaciar al perioadei Würm se caracterizează prin climat rece (predomină coniferele); 2. El este urmat de complexul interstadial Nandru în cadrul căruia Nandru 1 este rece, 2 temperat, 3 rece şi 4 mai cald, când sporesc foioasele), 3. Interstadiul Ohaba (cu trei oscilaţii climatice: Ohaba A coincide cu sfârşitul paleoliticului mijlociu, Ohaba B când începe paleoliticul superior şi Herculane I); 4. Între perioada din pleistocenul superior şi începutul holocenului este o alternare de oscilaţii climatice, două mai reci, Herculane II şi Românești şi două mai uscate, Erbiceni A (când începe epipaleoliticul) şi Erbiceni B.

Fauna. Pentru climatul rece sunt semnalate mamutul, rinocerul lânos, vulpea polară, mai rar bizoni şi cai, iar pentru cel moderat cerbul roşu,

cerbul gigantic, căpriorul, bourul, mistreţul şi măgarul.

Principalele criterii care au stat la baza împărţirii paleoliticului în trei perioade distincte (inferior, mijlociu şi superior) sunt tehnicile de cioplire a pietrei şi formele uneltelor. Materia primă pentru unelte a fost recoltată pe loc şi consta din cuarţuri, cuarţite, silexuri, mai rar obsidiana (sticlă naturală rezultată din topirea siliciului). Se adaugă osul provenit de la animalele vânate dar, cu excepţia Banatului, piesele din os sunt relativ rare.

Paleoliticul inferior (1.000.000-120.000).

În privinţa începuturilor paleoliticului pe teritoriul României părerile sunt discordante. Descoperirea care a stârnit discuţiile s-a făcut la Bugiuleşti (Vâlcea), în "Valea lui Grăunceanu", în depozite argilos – nisipoase şi nisipoase, deci în aluviuni. Materialele recoltate (resturi fosile de la 30 specii de mamifere) confirmă caracterul villafranchian al acestui depozit databil în urmă cu 2.000.000-1.800.000 de ani dar nu sunt confirmate caracterele apropiate hominizilor de tip Australopithecus pe un fragment de femur şi pe altul de tibie.

Paleoliticului inferior îi aparţin uneltele cioplite unic şi bifacial descoperite la Ciuperceni – Tg. Măgurele şi Ocna Sibiului datate circa 1.000.000, altele găsite în regiunea dintre Olt şi Argeş în prunduri, pe valea Dârjovului aparţinând culturii de prund protopaleolitice (databile înainte de 600.000). Alte descoperiri izolate sunt semnalate în nord-estul Moldovei (Valea Lupului, Mitoc-Malul Galben) şi în Transilvania (Căpuşu Mic). Au putut fi utilizate şi "uneltele" naturale de la Iosăşel (lângă Arad) unde se

găsesc tone de astfel de piese.

Uneltele erau confecţionate din silex, cuarţ, cuarţit, iar pentru prelucrarea lor tehnica a evoluat în două direcţii: cioplirea bifacială acheuleană (numele este luat de la cartierul Saint-Acheul din Amiens), abbevillianã (de la Abbeville, Franţa) şi obţinerea de aşchii, clactoniană (de la Clacton-on-Sea, Anglia) şi levalloisiană (de la suburbia Levallois-Peret a Parisului).

Paleoliticul mijlociu (circa 120.000-35.000) este mai bine reprezentat şi aproape pe întreg teritoriul României. El se înscrie în aspectele din Europa Centrală, Europa Meridională şi Europa Răsăriteană ale căror influenţe sau în ale căror arii de răspândire se înscrie teritoriul României.

Paleoliticul mijlociu este reprezentat de cultura musterianã (de la peştera Le Moustier în Franţa). Pe teritoriul României a fost împărţit în două grupe: 1. Musterianul de peşteră, descoperit mai ales în peşterile Carpaţilor Meridionali (peştera Muierii de la Baia de Fier, peştera Cioarei de la Boroşteni, Bordu Mare de la Ohaba Ponor (a doua locuire de la Bordu Mare a fost datată cu C_{14} 37850 +4500/-2900 BC.), Nandru, Gura Cheii Râşnov, dar şi la Cheia – Târguşor în Dobrogea; 2. Din aşezările în aer liber (Boineşti – Bixad, Remetea – Someş, Iosăşel, Ocna Sibiului în Transilvania, Ripiceni-Izvor, Mitoc în Moldova, Mamaia-sat, Castelu în Dobrogea.

Uneltele sunt confecţionate din aceleaşi roci fie în tehnica levalloisiană, fie în tehnica musteriană şi constau din aşchii şi lame (răzuitoare, dălţi, străpungătoare, vârfuri foliacee).

Resturile osteologice aparţin unor mamifere

carnivore (ursul de peşteră, hiena, leul) şi erbivore (cerbul elaf, cerbul gigantic, mai puţine de elan, cal, bovine mari, rinocerul lânos şi foarte rar de mamut, mistreţ, asin, capră neagră. În general se vânau firesc animalele existente în zonă şi cel mai elocvent îl constituie numărul mare de resturi de schelet de mamut descoperite la Ripiceni – Izvor în apropierea căreia se găsea "vadul" de recife de calcar prin Prut.

Cât priveşte resturile osteologice umane, încadrarea în paleoliticul mijlociu a resturilor de schelet de femeie din peştera Muierii este nesigură.

Paleoliticul superior (35.000-18.000 î. H.) se caracterizează printr-o diferenţiere zonală a culturilor care, pe teritoriul României, sunt reprezentate de cea aurignaciană (Aurignac, Franţa), şi de cea gravettiană (La Gravette, Franţa).

Cultura aurignaciană (circa 35.000-25.000 î. H.) este semnalată atât în peşteri unde locuirile sunt de scurtă durată, cât şi în aşezări în aer liber, unde locuirile sunt de lungă durată.

În Transilvania astfel de descoperiri se cunosc la Ohaba Ponor, Cioclovina, Gura Cheii – Râşnov, Peştera – Moeciu, toate în peşteri şi la Boineşti, Remetea (Ţara Oaşului), în Moldova la Ripiceni – Izvor, Mitoc, pe terasele mijlocii ale văii Bistriţei la Bistricioara, Dârţu, toate în aer liber, în Banat la Tincova, Coşava, în Oltenia la Baia de Fier (în peşteră) şi Vădastra (în aer liber), în Muntenia la Lapoş (Prahova), Giurgiu, Ciuperceni şi în Dobrogea în peşterile La Adam, Cheia. Locuirile din nord-vestul României se încadrează într-o arie mai largă (include şi Slovacia răsăriteană, Ucraina Subcarpatică), iar cele de la Gura Cheii – Râşnov şi din Banat în aria

Europei Centrale.

Materia primă rămâne aceeaşi, dar în nord-vestul României se întâlneşte şi obsidiana, iar uneltele constau din lame retuşate, răzuitoare şi unelte cu mai multe funcţiuni (răzuitorul – daltă).

Cultura gravettiană (cca. 25.000-15.000 î. H.), împărţită în două faze, una veche, alta nouă este semnalată la Remetea, Boineşti, Gura Cheii – Râşnov, Tincova, Coşava, Stânca – Ripiceni, Bistricioara (datată între 20.000 şi 15.000), pe terasele râurilor Buzău, Casimcea, pe Nistru la Cuconeşti şi Viişoara, pe malul stâng al Prutului, pe Someş şi la Lapoş.

Uneltele prelucrate din aceleaşi roci constau din răzuitoare, vârfuri (inclusiv de săgeată), lame şi din os (ciocane, târnăcoape, harpoane, vârfuri de lance). Încă din faza a doua a gravettianului se constă tendinţa tot mai accentuată spre microlitizare.

Principalele animale vânate şi folosite pentru hrană au fost calul, renul, mai rar bovinele mari şi cervideele.

Resturi arheologice sunt puţine: o calotă cranianăă (cu trăsături neandertaloide apropiate de tipul Cro-Magnon) în peştera de la Cioclovina şi probabil un frontal la Giurgiu.

Din paleoliticul superior datează şi cele mai vechi manifestări de artă pe teritoriul României. Între ele sunt cunoscuţi dinţii găuriţi de animale pentru a fi folosiţi ca amulete-pandantive, dălţi de os decorate (Mitoc, Cotu Miculinţi – Botoşani, o figurină de piatră (Lapoş) şi picturi rupestre. Dintre cele din urmă sunt de menţionat petele de pictură din peştera Cuciulat (lângă Jibou) pe care se pot distinge un cal şi o felină. Cum în apropiere sunt două aşezări gravettiene, probabil picturile sunt contemporane cu ele.

În legătură cu manifestările de artă, în speţă cu picturile rupestre părerile cercetătorilor sunt diferite, interpretările mergând de la “necesitatea de frumos” a oamenilor (= originea “artei pentru artă”), trecând prin repartiţia geografică a vântului (un fel de “hartă zoologică”) până la fireasca simbolistică religioasă (practici magice). Credinţele religioase se aflau la începuturile lor, în faza animismului. Magia, animismul şi totemismul sunt manifestările religioase cel puţin în paleoliticul superior.

Caracteristicile generale principale ale paleoliticului ar fi, aşadar, următoarele: 1. *Ocupaţiile* se rezumau la confecţionarea primelor unelte-arme şi la procurarea din natură a tot ceea ce era necesar traiului, de unde izvorăşte definirea omului din acea epocă drept omul prădalnic, iar locuinţele de scurtă durată au rezultat din pricina pendulărilor continui după hrană; 2. Pe plan *social* formele de organizare nu pot fi decât presupuse prin analogie cu formele de agregare a primatelor. Cum atât ele cât şi oamenii au activitate sexuală continuă se presupune existenţa unor “familii” de descendenţă maternă, legate de această descendenţă câtă vreme taţii rămâneau necunoscuţi. Oricum grupul uman aparţine unei unităţi (ceată) de subzistenţă în contact cu alte grupe similare. Din punct de vedere “tehnic” acest grup era polivalent tocmai din necesitatea de a-şi asigura supravieţuirea. Evoluţia în continuare a acestui grup spre organizarea gentilică, ce implică fenomenele specific omeneşti – tehnice, economice, sociale – rămâne necunoscută. Organizarea gentilică constatată de cercetările etnografice în diferite stadii de dezvoltare nu poate fi transpusă ca atare cu multe zeci de mii de ani înainte din pricina evoluţiei diferite a

comunităţilor umane. Pentru paleoliticul superior ginţile cu căsătoria pe grupe par să fi fost constituite şi în sânul lor să fi apărut exogamia.

EPIPALEOLITICUL (MEZOLITICUL)

În tardiglaciar şi la începutul holocenului, când se înscriu epipaleoliticul şi mezoliticul (18.000 - mijlocul mileniului VII) clima s-a încălzit treptat şi vânatul mare s-a retras spre nord. O parte dintre comunităţi l-a urmat, dar cele rămase s-au adaptat la vânatul mai mic (necapturat numai prin hăituială), s-au divizat în grupuri mai mici şi au folosit intens arcul şi săgeata. Ca urmare, în domeniul culturii materiale s-a constatat coexistenţa mai multor faciesuri (*facies* = aspect cu caracter disctinct în raport cu altele) şi înmulţirea microlitelor.

Populaţia de pe teritoriul României poate fi împărţită sub aspectul culturii materiale într-un grup local, gravettian târziu, care continuă paleoliticul târziu şi altele pătrunse din alte părţi. Primul grup este reprezentat de aşezările gravettiene târzii din Moldova şi de marile ateliere de prelucrare a silexului

din Banat şi Muntenia.

Grupurile pătrunse pe teritoriul României sunt relativ numeroase*. Vânătorii swiderieni* (de la Swidry – Wielkie, cartier al Varşoviei) au venit dinspre nord în Carpaţii Orientali urmând vânatul care se retrăgea spre culmile alpine (aşezările de la Scaune şi Bardosu în Ceahlău). Uneltele şi armele constau din răzuitoare, lame, vârfurile de săgeţi. *Tardenoisianul* (Fère-en-Tardenois, Franţa) este adus de două grupe de populaţii, una venită din zona nord-pontică în est şi nord-est (Zaim, Măgurele la est de Prut, Ripiceni, Erbiceni în Moldova, Sita Buzăului în Muntenia) şi alta dinspre centrul Europei (Ciumeşti în Crişana, Costanda – Lădăuţi în Covasna) cu unelte mici şi vârfuri de săgeţi. *Azilianul* (Mas d'Azil, Franţa) descoperit la Băile Herculane (Peştera Hoţilor) se caracterizează prin microlite negeometrice. *Tardigravettianul de aspect romanello-azilian* (grotele Romanelli, Italia şi Mas d'Azil, Franţa) a venit din Italia spre Dunăre sau peste Marea Adriatică. Adăpostul de la Dubova a fost datat cu C_{14} 10.650 ± 120 şi $8175 \pm$ BC. Uneltele sunt microlite din piatră şi săgeţi, harpoane din os. *Cultura Schela Cladovei*, datată cu C_{14} în mileniile VIII-VI, are aria de răspândire tot pe Dunăre în zonele Porţilor de Fier (Ostrovul Banului, Dubova, Lepenski Vir în Serbia). Ea se caracterizează prin puţine unelte de piatră şi unelte de os (străpungătoare, pumnale, toporaşe, "săpăligi", cele din urmă utilizate pentru cules, nu pentru cultivarea pământului).

Animalele vânate pentru hrană în epipaleolitic-mezolitic au fost bovinele mari, calul, mistreţul, cerbul, iar purtătorii culturii Schela Cladovei erau mari consumatori de peşti şi scoici.

Manifestările de artă sunt semnalate în aşezările aziliană, romanello-aziliene, tardiagravettiene şi ale culturii Schela Cadovei (colţi perforaţi de animale, plăci de os cu decor incizat şi resturi de coliere din scoici). Picturile rupestre de la Gaura Chindiei datează din mai multe epoci, nu numai din mezolitic.

Resturi osteologice s-au descoperit în aria culturii Schela Cladovei (în morminte cu schelete chircite sau întinse, uneori presărate cu ocru roşu) şi ele aparţin tipului Cro-Magnon oriental.

Pe plan social se admite fenomenul unirii ginţilor în triburi, iar pe plan religios presărarea defuncţilor cu ocru roşu denotă evoluţia credinţei religioase, conştientizarea diferenţei între viaţă şi moarte.

EPOCA NEOLITICĂ

Numele "tehnic", arheologic al epocii, neolitic (gr. *neos*, nou şi *lithos*, piatră) decurge din invenţia şi răspândirea unui nou mod de prelucrare a pietrei prin şlefuirea şi perforarea ei. Principalele ei caracteristici sunt date de transformările înregistrate în dezvoltarea societăţii omeneşti ca urmare a trecerii comunităţilor de la stadiul de vânători-culegători la cel de producători de hrană prin cultivarea pământului şi creşterea vitelor. Această transformare acoperă termenul de revoluţie neolitică. Pentru teritoriul României caracteristică este şi apariţia ceramicii cu toate că ea nu constituie o invenţie a populaţiilor epipaleolitice şi mezolitice care trăiau aici, ci un fenomen de aculturaţie materializat prin venirea în aceste zone a unor populaţii care trăiau în neolitic şi prin asimilarea aborigenilor de către noii veniţi.

Relieful coincide în linii generale cu acela de astăzi, dar un fenomen natural petrecut cu ceva înainte de începutul epocii neolitice, anume creşterea nivelului Mării Negre (transgresiunea Mării Negre) a determinat inundarea Dobrogei şi pătrunderea apelor ei pe Dunăre până spre confluenţa cu Argeşul. Apele s-au retras pe durata neoliticului timpuriu.

Clima la începutul holocenului (10.000-8.000 î. H.) s-a încălzit, iar aproximativ între 7.000-5.000 s-a înregistrat un *optimum* climatic, pentru ca între 5.000-3.000/2.800 să fie caldă şi umedă, apoi după 2.800 să fie caldă şi uscată, determinând schimbări în floră.

Fauna este reprezentată în neoliticul timpuriu mai

ales de bovine mari şi de ovi-caprine, în neoliticul dezvoltat şi eneolitic bovine mari, ovi-caprine, suine şi se coastată domesticirea calului (adusă ca atare de populaţii din est şi sud). Creşterea animalelor nu au exclus vânătoarea animalelor pentru hrană, blană, piele şi oase (pentru confecţionarea anumitor unelte) şi nici pescuitul, culesul scoicilor şi al fructelor.

Pentru denumirea *principalelor etape ale neoliticului* sunt de preferat termenii de neolitic timpuriu (circa 6.500-4.800), dezvoltat (4.800-3.500) şi eneolitic (de la lat. *aeneus*, aramă şi gr. *lithos*, între 3.500-2.700) pentru că ultimul subliniază şi conţinutul perioadei finale. Între epipaleolitic (mezolitic) şi neolitic nu este un hiatus de viaţă, dar noul mod de viaţă a fost implantat de către populaţii care trăiau în neolitic, venite din Asia Mică şi Mediterana răsăriteană prin Balcani.

Caracteristici generale. Numele culturilor neolitice provin de la staţiunea eponimă, de la două-trei staţiuni sau de la o particularitate a unei culturi (ex. Ceramica liniară). Aria de răspândire a culturilor este extinsă în neoliticul timpuriu, restrânsă în cel dezvoltat şi din nou mai largă în eneolitic, dar mai restrânsă decât în prima fază.

În domeniul *uneltelor* se perpetuează microlitele, apar tehnicile şlefuirii şi perforării, iar osul găseşte largă folosinţă (săpăligi, harpoane, ace, pumnale, spre sfârşit chiar brăzdare de plug). Lutul a constituit materia primă pentru olărie, pentru etanşeizarea pereţilor locuinţelor, pentru modelarea greutăţilor plaselor de pescuit şi ale urzelii războiului de ţesut vertical, pentru podoabe şi statuete. Cuprul, apărut sporadic în neoliticul timpuriu, a fost utilizat pentru confecţionarea armelor şi uneltelor în eneolitic. La început s-a folosit cuprul nativ, apoi cel redus din

minereu care, odată obţinut, era turnat în tipare mono- şi bivalve. Aurul a constituit sporadic materia primă pentru podoabe şi foarte rar pentru figurine.

Practicarea *agriculturii* a determiant o mai mare stabilitate a comunităţilor, dar sistemul primitiv de cultură impunea schimbarea frecventă a terenurilor cultivate, implicit a locului aşezărilor. Creşterea animalelor a avut pondere variabilă în decursul timpului. Câinele a fost domesticit încă în epipaleolitic, dar ovi-caprinele, suinele şi bovinele nu au fost domesticite pe loc, ci aduse dinspre sud de noile populaţii, la fel cum toate plantele cerealiere descoperite în aşezările neolitice sunt de origine sud-vest asiatică.

Tot în neolitic se dezvoltă *meşteşugurile*. Alături de obţinerea şi prelucrarea cuprului de acum amintite sunt de menţionat prelucrarea pietrei, meşteşugurile casnice (tors, ţesut), construcţia locuinţelor şi confecţionarea ceramicii. Ultimul meşteşug, în pofida unor păreri mai vechi, graţie cunoştinţelor pe care le implica (alegerea lutului, a degresanţilor, modelarea vaselor, împodobirea lor, uscarea, arderea în gropi şi în cuptoare cu reverberaţie), execuţiei îngrijite, uniformităţii formelor şi a decorului a fost chiar un meşteşug specializat. Mai mult, foarte probabil au existat şi unele centre de producţie pentru zone variabile ca întindere (Cucuteni, Petreşti).

În neolitic, ca şi în epocile ulterioare, ceramica poate fi încadrată în două categorii: de *uz comun* sau de bucătărie, în general mai grosieră, nu totdeauna uniform arsă şi *ceramica fină*, bine arsă oxidant (de culoare roşie cărămizie, gălbuie) sau inoxidant (cu culori de la negru până la nuanţe de cenuşiu), cu forme şi decor, încât unele piese constituie adevărate

obiecte de artă. Ornamentarea ceramicii s-a obţinut prin incizie, imprimare, excizie, în relief, încrustare cu alb, pictură (după sau înainte de ardere). Decorul vaselor este dispus fie pe aproape toată sau pe toată suprafaţa vaselor, fie în registre, motivele decorative sunt alergătoare, adică continui sau închise în cadre pătrate, dreptunghiulare, iar după formă geometrice şi spiralice sau spiralo – meandrice.

Prezenţa vaselor specifice unei culturi în aria alteia, uneori situată la mare distanţă ca şi a unor piese pentru care materia primă nu exista pe loc sunt indicii pentru înfiriparea *relaţiilor de schimb*, nu prin intermediul unor negustori, ci din comunitate în comunitate.

Locuinţele epocii sunt fie adâncite în pământ (bordeie), fie de suprafaţă. Primele sunt patrulatere, ovale, rar circulare, iar suprafaţa mică a lor este un indiciu pentru existenţa familiei pereche. Celelalte sunt patrulatere, uneori de mari dimensiuni (15 x 10 m), cu două-trei încăperi. Reconstituirea lor se poate face pe baza observaţiilor arheologice şi după modelele confecţionate din lut în epocă. Se cunosc locuinţe cu platformă (din lemne despicate, acoperite cu lut) şi chiar pe piloni (cultura Petreşti). Pereţii erau din împletitură de nuiele lipite cu lut (la cele adâncite) şi din lemn lipit cu lut, cu decupaje pentru ferestre, adesea pereţii fiind vopsiţi sau decoraţi cu motive incizate şi în relief, iar învelitoarea din paie, la cele de suprafaţă. Nici unele nu aveau coşuri pentru foc, încât prezenţa vetrelor de foc în interiorul lor este cauza frecventelor incendii.

Aşezările aveau aspectul unor cătune, mai târziu sate, cu locuinţele risipite de-a lungul cursurilor de apă, dar se cunosc şi aşezări compacte, cu locuinţele dispuse în şiruri, chiar cu elemente de

“sistematizare”: “piaţă”, o clădire mare, centrală, uliţe (Cucuteni, Petreşti în stânga Prutului) şi chiar fortificate (cu şanţ şi palisadă sau şanţ, val, palisadă). Indiferent de mărimea lor şi de “sistematizare” nici una nu a depăşit stadiul rural. Incendiile frecvente şi refacerea succesivă a locuinţelor pe acelaşi loc au dus la înălţarea treptată a locului aşezării, aceasta primind aspectul de movilă (aşezare de tip *tell*), înaltă uneori până la 15 m.

Organizarea socială se poate reconstitui prin posibilele comparaţii cu popoare primitive şi pe baza puţinelor izvoare scrise greco-romane care fac referiri la populaţiile din jur. Ca urmare, se poate presupune organizarea populaţiilor neolitice în ginţi formate dintr-un număr variabil de familii cu strămoşi comuni, iar câteva ginţi constituiau tribul. Nu a existat niciodată o organizare socială matriarhală. Eventual se poate vorbi de o descendenţă matriliniară cu toate că familia pereche era o realitate socială şi apariţia copiilor nu mai constituia un secret pentru oamenii acelei vremi.

Nu se poate admite nici existenţa unei organizări comunitare câtă vreme proprietatea privată a existat sigur în neolitic. Private erau armele, uneltele, locuinţele şi bunurile din ele, diferenţierea socială şi de avere fiind dovedită de descoperirile arheologice, iar prezenţa sceptrelor în morminte dovedeşte existenţa unor şefi, conducători. Chiar admiţând descendenţa matriliniară, de la începutul eneoliticului, dacă nu chiar mai devreme se poate vorbi de organizarea de tip patriarhal şi despre diferenţiere socială şi de avere.

În sfârşit, nu se poate vorbi despre separarea triburilor de agricultori de cele de păstori pentru că

din punctul de vedere al economiei agrare pe teritoriul României ea este o aberaţie. În schimb, se admite prevalarea ca pondere a uneia sau a celeilalte, ca urmare a modificărilor climatice şi în funcţie de relief.

Cultura spirituală poate fi reconstituită pe baza materialelor arheologice şi prin analogie cu fenomenele din Asia Mică unde manifestările de viaţă spirituală au continuitate din preistorie până în istorie. Legătura strânsă, determinantă între agricultură şi fertilitate este general admisă, cerul şi pământul-mamă fiind zeii adoraţi de muritori.

Statuetele descoperite fie antropo- fie zoomorfe sunt legate de practici magico-religioase necunoscute. Majoritatea statuetelor, confecţionate din lut (foarte puţine sunt din os, din marmură sau aur) sunt feminine, legate de cultul fecundităţii şi fertilităţii. După o statistică, feminine sunt peste 950 ‰ şi ele reprezintă mai ales divinitatea – mamă, zeiţa supremă, iar puterea virilă este reprezentată fie de acolitul bărbat al primeia, fie de statuete de cornute. Spre practici magico-religioase trimit statuetele zoomorfe reprezentând animale de pradă, şerpi, cerbi, păsări.

Pentru această epocă s-au descoperit sanctuare, locuri unde se desfăşurau ceremonii de cult necunoscute. Unul dintre ele a fost la Căscioarele (aparţine ariei culturii Boian) şi constă dintr-o construcţie cu două încăperi, una cu pereţii pictaţi, având în ea două coloane fără rol constructiv. Ele indică practicarea cultului coloanei care, în credinţa lor, făcea legătura între cer şi pământ. Celălalt sanctuar a fost descoperit la Parţa, în aria culturii Vinča şi constă dintr-o construcţie cu pereţi masivi

din lut având în interior o masă – altar pe care se ridicau busturile zeiţei – mame şi al acolitului ei, reprezentat cu coarne de taur. Alte reprezentări ale zeiţei-mame şi ale acolitului ei mascul au altarele de la Ghelăeşti şi Truşeşti.

Încă din această vreme a fost adorat soarele în calitatea sa de zeu participant la asigurarea fertilităţii ogoarelor după demonstrează în special motivul decorativ al spiralei. În sfârşit, sunt documentate cultul morţilor (îngropări însoţite de ofrande făcute sub podina locuinţelor), înmormântările magice şi cultul craniului (îngropări de cranii singulare sau grupate împreună cu depozite rituale).

CULTURILE NEOLITICULUI

Neoliticul timpuriu (6.500-4.800 î. H.) este reprezentat de două culturi: Gura Baciului – Cârcea şi Starčevo-Criş, prima marcând începutul procesului de neolitizare pe teritoriul României, iar cea de a doua definitivarea aceluiaşi fenomen.

Cultura Gura Baciului (lângă Cluj-Napoca) – *Cârcea* (în Dolj) a fost adusă de primii migratori veniţi din nordul Peninsulei Balcanice. Ei au fost parţial contemporani cu epipaleoliticii şi cu mezoliticii până la a doua migraţie de populaţie neolitică venită din aceeaşi direcţie.

Uneltele sunt din silex cioplit, din piatră şlefuită (mai ales topoare mici), corn şi os, iar în domeniul ceramicii se remarcă cea fină, pictată cu alb pe fond roşu.

La Gura Baciului s-au descoperit şi capete umane

cioplite sumar în piatră.

Cultura Starčevo (în Serbia) – *Criş* (după râu) aparţine celui de al doilea val de migratori dinspre sud, iar aria ei de răspândire include zona din nordul Greciei, aproape întreaga Peninsulă Balcanică (fără regiunea vestică, România fără nordul extrem şi ajunge până în vest-sud-vestul Ucrainei).

Aşezările sunt de scurtă durată, ceramica este decorată prin incizie şi pictură cu alb sau roşu şi negru, iar plastica este reprezentată de statuete antropo- şi zoomorfe.

În *neoliticul dezvoltat* (4.800-3.500 î.H.) apar topoarele perforate şi de tip calapod, unelte de os şi corn (mai ales săpăligi) şi primele piese din cupru (unelte mici, piese de podoabă) şi se constată accentuarea sedentarismului de aşa manieră încât apar aşezările de tip tell.

Cultura Vinča-Turdaş, de origine sudică, răspândită în nord-vestul Bulgariei, Serbia, sud-estul Ungariei, sud-vestul Olteniei, Banat şi Transilvania, are aşezări de durată şi unelte din piatră, os, corn dar şi topoare masive de cupru. Ceramica este mai ales neagră, decorată prin incizare şi imprimare, iar plastica constă din statuete şi vase antropomorfe, rar zoomorfe. Datarea tăbliţelor de la Tărtăria (o scenă de vânătoare şi alte două cu semne incizate) este controversată. Din facies-ul ei Turdaş ia naştere aspectul Iclod, cu pictură bituminoasă pe fond alb.

Cultura Tisa (în nord-estul Ungariei şi vestul României) are şi securi-ciocane din cupru şi vase cu patru muchii.

Cultura ceramicii liniare, răspândită din Franţa până pe Bug, inclusiv în Transilvania, Moldova, Muntenia, are ceramica cu linii incizate.

În nord-vest este cunoscut *grupul* cultural *Ciumeşti*, iar în centrul Transilvaniei *grupul Lumea Nouă* (Alba Iulia).

Cultura Dudeşti (cartier al Bucureştilor) este răspândită în sud-estul Olteniei şi în sudul Munteniei şi are ceramică neagră decorată cu incizii şi caneluri fine.

Cultura Hamangia (azi Baia, lângă Tulcea) are aria de răspândire în sud-estul României. Ceramica este decorată cu impresiuni, iar în plastică sunt celebre două statuete ("gânditorul" şi o femeie) modelate mai realist.

Cultura Vădastra este răspândită în sud-estul Olteniei şi sud-vestul Munteniei având ceramică incizată şi încrustată cu pastă albă.

Cultura Boian (insula La Ulmi din lacul Boian de lângă Dunăre) este răspândită în Muntenia, sud-estul Transilvaniei, Dobrogea şi sudul Dunării şi are pe lângă aşezările obişnuite altele de tip tell (Glina, lângă Bucureşti), uneori cu şanţ de apărare. Ceramica este decorată fie cu barbotină, fie prin incizie, iar obiectele de podoabă sunt frecvente.

Cultura Precucuteni, răspândită din sud-estul Transilvaniei peste Moldova până în sudul Ucrainei, are ceramică cenuşie-negricioasă (inclusiv suporturi cilindrice), decorată prin incizie, imprimare, cu caneluri şi pictată. Plastica este bine reprezentată de statuete de femei şi se remarcă stilizarea artistică a "gânditorului" de la Târpeşti. "Grupările" de statuete (20 într-un vas de la Poduri, altele lângă vatră) şi scăunele indică practici de cult anevoie de descifrat.

Eneoliticul (3.500-2.700 î. H.) se caracterizează prin înmulţirea uneltelor de cupru turnate în tipare mono- şi bivalve, folosirea cuptoarelor cu reverberaţie pentru arderea ceramicii şi creşterea numărului

aşezărilor întărite.

Cultura Petreşti (lângă Sebeş, Alba), în centrul şi parţial vestul Transilvaniei, are şi locuinţe cu platformă sau pe piloni, iar în ceramică se detaşează vasele mono, bi şi policrome.

Cultura Gumelniţa (lângă Oltenița), cu aria în Muntenia, Dobrogea şi sudul Dunării, are aşezări de tip tell, fortificate cu şanţ sau înconjurate de apă, locuinţe cu platformă, unelte din silex, os, corn (inclusiv brăzdare de plug), topoare şi obiecte de podoabă de cupru, ultimele şi din foi de aur. În domeniul ceramicii, decorul era incizat, în relief, cu barbotină, pictat cu grafit şi mai rar cu roşu şi alb.

Cultura Sălcuţa, răspândită în Oltenia, estul Banatului, nord-vestul Bulgariei şi în Serbia, are aşezări de tip tell, unelte de silex, dar şi din cupru şi ceramică incizată, mai rar cu barbotină sau pictată cu grafit.

Cultura Ariuşd-Cucuteni-Tripolie, în sud-estul Transilvaniei, Moldova, nord-estul Munteniei şi vestul Ucrainei are unelte din silex, din cupru şi obiecte de podoabă din acelaşi metal. Ceramica se remarcă în mod special prin varietatea formelor, prin decor (incizie apoi mai ales prin pictură cu alb, roşu şi negru) şi prin apariţia elementelor specifice culturilor nord-pontice, care atestă infiltrări de populaţie din acea direcţie.

Cultura Româneşti, răspândită în Crişana, Banat, Transilvania, estul Ungariei şi sud-estul Slovaciei se remarcă prin topoare şi alte unelte de cupru.

Cultura Gorneşti are cam aceeaşi arie de răspândire şi unelte de cupru şi podoabe de aur.

Grupul Decea Mureşului, răspândit din Transilvania până în Ungaria, este cunoscut prin înmormântări cu

ocru roşu. El a fost adusă de o populaţie venită din stepele nord-pontice.

Cultura Cernavodă I, în Dobrogea şi Muntenia, este adusă tot de o populaţie nord-pontică şi are ceramică decorată cu şnurul.

Tuturor culturilor neolitice le este caracteristic ritul inhumaţiei şi mormintele cu inventar bogat găsite în cuprinsul aşezărilor sau grupate în cimitire. În privinţa caracteristicilor antropologice fondul este mediteranoid în asociere cu trăsături protoeuropoide, ceea ce indică amestecul populaţiei locale cu cei veniţi din sudul şi din centrul Europei.

PERIOADA DE TRECERE DE LA ENEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI

Această perioadă se încadrează aproximativ între 2.700 î. H. şi sfârşitul mileniului III. Sfârşitul ei trebuie să coincidă cu începutul epocii bronzului, care în Europa Centrală este datat cu temei pe la 2.000 î. H. Temeiul menţionat constă în apariţia obiectelor de bronz. Pe teritoriul României astfel de piese deocamdată nu pot fi datate înainte de 1.800 î. H.

Numele de *perioadă de trecere* a venit de la constatarea absenţei pieselor de bronz şi a rarităţii inclusiv a pieselor de cupru, abundente în eneolitic. Decăderea metalurgiei cuprului este pusă pe seama pătrunderii masive a indoeuropenilor pe teritoriul României, care împreună cu modificările climatice au determinat

creşterea ponderii creşterii vitelor. Ei erau din acelaşi neam cu purtătorii culturilor Decea Mureşului şi Cernadovă I şi aveau să asimileze populaţiile neolitice.

Pe plan social înfloreşte ginta patriarhală, pe plan spiritual cultul uranian (noilor veniţi le era străin cultul chtonian al fecundităţii şi fertilităţii), iar din punct de vedere antropologic s-a constatat apartenenţa la fondul protoeuropean.

Cultura Coţofeni a avut la începuturi aria de răspândire în Oltenia, vestul Munteniei, estul Banatului şi parţial în Transilvania, de unde s-a extins în toată Transilvania, în Crişana şi Maramureş, în nord-estul Serbiei şi nord-vestul Bulgariei.

Aşezările erau situate pe toate formele de relief (când erau pe forme dominante adesea erau întărite), formele ceramice foarte numeroase (predomină cănile şi ceştile cu buză oblică şi toartă supraînălţată), iar din cupru s-au confecţionat pumnale şi mai ales podoabe. Caracterul predominant păstoresc al economiei a determinat pendularea periodică a comunităţilor în căutare de păşuni.

Cultura Baden este răspândită în estul Austriei, în Ungaria şi în vestul României, *cultura Kostolac* (Serbia) în fosta Iugoslavie şi sporadic în Banat, iar *cultura Vučedol* (Croaţia) în Banat şi vestul Crişanei.

În răsăritul României (Moldova) pătrund dinspre est *purtătorii culturii Horodiştea*, ai *culturii Folteşti-Cernavodă II*, răspândită în sud-estul Moldovei şi în nord-estul Munteniei, triburile semisedentare ale *culturii amforelor sferice* în nordul Moldovei, iar în Câmpia Dunării se formează *cultura Cernavodă III* pe fond Cernavodă II cu contribuţii Sălcuţa şi Gumelniţa.

La populaţiile care au trăit în perioada de trecere predominant a fost ritul inhumaţiei, dar pentru prima oară apare incineraţia în aria Coţofeni fără să fie majoritară, iar culturii Baden îi este caracteristic ritul incineraţiei.

Pe durata perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului s-a petrecut unul dintre cele mai importante procese înregistrate în preistorie, anume pătrunderea masivă a indoeuropenilor şi asimilarea de către aceştia a populaţiilor eneolitice. Ei vor fi, în zona care ne interesează, strămoşii popoarelor care se vor cristaliza mai târziu, adică ai tracilor, illirilor şi grecilor. Această asimilare aproape integrală a aborigenilor a fost ultima din preistoria României.

EPOCA BRONZULUI

Ea a fost împărţită în trei perioade distincte: 1. Bronzul timpuriu (2.000/1.800-1.550 î. H.), 2. Bronzul mijlociu (1.550-1.300 î. H.) şi 3. Bronzul târziu (1.300-1.150 î. H.).

Originea metalurgiei bronzului este controversată pentru că primele piese de bronz conţin cupru şi arsen, cositorul lipsind pe teritoriul României. Se crede că aliajul cupru-arsen a putut fi obţinut accidental câtă vreme minereurile de cupru de la noi conţin arsen sau că originea lui este de căutat în aria est-mediterană. Cert este că avântul metalurgiei bronzului din perioada mijlocie a acestei epoci a fost posibilă graţie legăturilor de schimb cu Boemia şi cu

ţinuturile dintre Elba şi Oder, de unde s-a adus cositorul. Cuprul provenea din zona intracarpatică şi de la Baia de Aramă, în Oltenia.

Noul metal, obţinut din cupru în combinaţie cu cositorul (90 % plus 10 %), antimoniu sau arsen era mai dur decât arama, odată obţinut se topea la o temperatură mai coborâtă (900°C faţă de 1085°C la cupru) şi se turna în tipare mono-, bivalve sau se folosea tehnica cerii pierdute, după care putea fi ornamentat, prin gravare, iar pentru plăci sau foi se folosea metoda *au repoussé*. Se produceau topoare de diferite tipuri (multe de luptă, cu disc sau cu disc şi spin), săbii, seceri, brăţări, apărătoare de braţ, mai rar vase ş.a. Depozitele de bronz puteau fi inventare de ateliere, averi ale unor şefi militari, ale unor comunităţi şi chiar depozite rituale. Oricum metalurgia bronzului era de la început un meşteşug specializat.

Având deosebit a cunoscut şi prelucrarea aurului provenit mai ales prin spălare din nisipuri aurifere, încât majoritatea descoperirilor sunt în Transilvania. Tezaurele de aur conţin vase decorate, brăţări, discuri-falere, arme (topoare – însemne ale puterii) şi mai rar figurine. Tezaure se cunosc la Ţufalău, Saracsău, Pecica, Firiteaz în Transilvania, Rădeni în Moldova, Ostrovu Mare în Oltenia, Curtea de Argeş, Perşinari în Muntenia, Poarta Albă în Dobrogea. Majoritatea s-au descoperit în ariile culturilor Wietenberg-Sighişoara şi Otomani, ele fiind indiciile acumulării de bogăţii pe durata epocii bronzului.

Dar principalele ocupaţii în epoca bronzului au rămas agricultura (cum dovedesc miile de seceri) şi creşterea vitelor. Legăturile de schimb se desfăşurau pe distanţe extrem de mari cum demonstrează

topoarele de luptă transilvănene ajunse până la Oder şi Elba, prezenţa chihlimbarului, a săbiilor miceniene şi a perlelor de sticlă pe teritoriul României şi aducerea cositorului.

Aşezările, multe întărite, sunt de lungă durată şi au în cuprinsul lor locuinţe pretenţioase şi mari cantităţi de arme.

Organizarea socială este de tip patriarhal şi diferenţele de avere sunt evidente. Pe durata acestei epoci se constituie uniunile de triburi şi apare democraţia militară.

În domeniul vieţii spirituale este netă predominarea cultului uranian se cunosc chiar două sanctuare, unul la Sărata Monteoru, celălalt la Sălacea (în aria culturii Otomani) şi schimbări în credinţele religioase dovedite de răspândirea ritului incineraţiei.

Pentru teritoriul României lipsesc orice indicii în izvoarele literare antice privitoare la alte forme de manifestare a vieţii spirituale. Dat fiind însă aportul de populaţie din zonele acestea către sudul Peninsulei Balcanice se poate presupune existenţa unui stadiu de dezvoltare apropiat. Cu titlul de inventar, deci, putem presupune existenţa legendelor, perpetuate şi amplificate generaţie de generaţie, care cântau fapte de vitejie, eroi fictivi sau reali, tot aşa acum se poate presupune personificarea zeilor cel puţin ca manifestare.

În sfârşit, între populaţiile europene, acum indoeuropene continuă procesul de separare lingvistică, încât înainte de sfârşitul mileniului II î. H. se poate vorbi în această zonă de conturarea celor trei popoare: illirii, tracii şi grecii.

Culturile epocii bronzului timpuriu debutează cu *cultura*

Glina III – Schneckenberg (Dealul Melcilor – Braşov) cu începuturi încă în perioada de tranziţie. Din Muntenia ea se extinde în Oltenia şi în sud-estul Transilvaniei. Are aşezări nefortificate, unelte de piatră, mai rar de cupru (cuţite, topoare), iar purtătorii ei practicau atât inhumaţia, cât şi incineraţia (în ciste). Se adaugă *grupul Şoimuş* (lângă Deva) şi, eventual, *aspectul Milostea* (în nordul Olteniei).

Culturile bronzului mijlociu sunt mai numeroase şi diversificate.

Cultura Periam, în Crişana de sud, Banat, nord-estul Serbiei şi nord-vestul Bulgariei, are şi piese de bronz (spirale-ochelari, brăţări, coliere) şi practică inhumaţia.

Cultura Pecica se formează în bronzul mijlociu, continuă în cel târziu şi este răspândită între Dunărea Mijlocie, Tisa şi Mureşul Inferior. În aria ei se cunosc tipare pentru turnat (topoare, pumnale, vârfuri de lance) şi tezaure de aur (Pecica, Rovine). Ritul de înmormântare este inhumaţia.

La nord, din Crişana până în Slovacia, se formează *cultura Otomani*, care continuă până în bronzul final, cu foarte multe aşezări şi necropole cunoscute, cu fortificaţii şi cu sanctuarul de la Sălacea. Din aria ei provin depozite de bronzuri, mai ales arme (Apa-Satu Mare, Valea Chioarului). Cât priveşte ritul de înmormântare, la început folosea inhumaţia, apoi incineraţia.

Cultura Sighişoara-Wietenberg (Dealul Turcului de la Sighişoara) acoperă Transilvania şi durează până în bronzul târziu. În aria ei se cunosc multe aşezări fortificate şi foarte multe arme (inclusiv săbii miceniene), depozite de arme, unelte, piese de podoabă de bronz şi topoare din aur. Ceramica este

decorată prin incizie, cu împunsături, haşuri, toate încrustate cu alb predominând motivele spiralice şi meandrice. În ritul de înmormântare predomină incineraţia, mormintele de inhumaţie fiind puţine.

Cultura Vatina este răspândită în vestul Banatului, pe Tisa Inferioară şi în nordul Iugoslaviei şi se datează cu precădere în bronzul mijlociu. Obiectele de bronz sunt rare.

Cultura Verbicioara (jud. Dolj), întinsă în Banat, Oltenia, estul Munteniei, Iugoslavia şi nord-vestul Bulgariei, se datează până în bronzul târziu. Aşezările primesc aspectul de zolniki (cenuşare) spre bronzul final.

Cultura Monteoru (jud. Buzău) este răspândită în centrul şi nord-estul Munteniei, sud-estul Transilvaniei, Moldova sudică şi centrală şi în Republica Moldova. Ea se datează din bronzul timpuriu până la sfârşitul bronzului târziu. Unele aşezări sunt fortificate, ceramica este incizată, uneltele sunt de piatră şi bronz. Predomină inhumaţia, incineraţia fiind practicată la copii.

Cultura Tei (în Bucureşti) este răspândită în Muntenia neocupată de Monteoru, sud-estul Transilvaniei, în sudul Dunării şi durează până în bronzul târziu. Aşezările au aspectul de zolniki în fazele finale, iar bronzul este utilizat rar. Din aria ei provin o sabie miceniană, tezaurul de la Perşinari (aur şi argint) şi cel de la Turnu Măgurele.

Cultura Costişa este adusă din Ucraina în nordul şi nord-estul Moldovei şi durează până în bronzul târziu.

Cultura Suciu este răspândită în nordul Transilvaniei, nord-estul Ungariei în sud-estul Slovaciei şi foloseşte ritul incineraţiei.

Cultura Cruceni-Belegiš, care urmează şi înlocuieşte

Vatina, face parte din Complexul câmpurilor cu urne şi se datează până la începutul perioadei de trecere spre prima vârstă a fierului. Ritul de înmormântare este incineraţia.

Cultura Gârla Mare – Cârna face parte din acelaşi complex cu precedenta şi este răspândită numai în Oltenia. Înaintarea purtătorilor culturii câmpurilor de urne a provocat dislocări în Peninsula Balcanică, migraţia dorienilor soldată cu distrugerea civilizaţiei miceniene şi cu expediţiile "*Poparelor Mării*".

În *bronzul târziu*, pe lângă culturile care continuă din perioada precedentă, sunt cunoscute cultura Zimnicea-Plovdiv (o penetraţie din sud la nord de Dunăre) şi cultura Sabatinova-Noua – Coslogeni. Aria ei se întinde de pe Nistrul Superior şi Mijlociu până în Moldova, Dobrogea, Muntenia şi Transilvania. Aşezările sunt mici, au aspect de zolniki şi aparţin unor triburi de păstori. Din aria ei mai ales pe durata XIII, se cunosc multe depozite de bronzuri: seria Uriu (Bistriţa) – Domăneşti (Satu Mare), Drajna de Jos (Prahova), Băleni (Galaţi), Nicolae Bălcescu (Constanţa), Lozova (R. Moldova). Descoperirea de ceramică Coslogeni în stratul VII la Troia indică pătrunderea unei populaţii danubiano-balcanice în Anatolia pe durata sec. XIII-XI.

PERIOADA DE TRECERE SPRE EPOCA FIERULUI ŞI PRIMA EPOCĂ A FIERULUI

Epoca fierului, a metalului care avea să dea secole de-a rândul materia primă pentru confecţionarea

uneltelor şi armelor, pe plan european a fost împărţită în două faze distincte: prima epocă a fierului sau hallstattiană (de la Hallstatt, în Austria de Sus) şi a doua epocă a fierului sau La Tène (staţiunea cu acelaşi nume pe malul lacului Neuchâtel, în Elveţia). Epoca hallstattiană începe în sec. XII î. H., iar La Tène în sec. V î. H. Pe teritoriul României s-a constatat că în primele secole ale epocii hallstattiene (XII-IX î. H.) este o dezvoltare fără precedent a metalurgiei bronzului, dar ceramica are elementele de bază ale primei epoci a fierului. Ca urmare, s-a încetăţenit termenul de perioadă de trecere (sec. XII-IX î. H.), prima epocă a fierului începând abia din sec. VIII î. H. Sfârşitul ei coincide cu apariţia elementelor celei de a doua epoci a fierului în sec. IV î. H. În aceste condiţii, perioada de tranziţie cuprinde răstimpul din Hallstatt A (A_1 sec. XII, A_2 sec. XI), cea mai mare parte a Hallstatt-ului B (B_1 sec. X, B_2 sec. IX), Hallstattul B_3 (sec. VIII) intrând în epoca fierului propriu-zisă, care continuă cu Hallstattul mijlociu, C (sec. VII) şi Hallstattul târziu, D începând din sec. VI î. H.

Pe baza metodei comparativ-tipologice, mulţimea de piese de bronz - marea majoritate descoperită în depozite – a fost eşalonată în serii pe fiecare segment al epocii hallstattiene după cum urmează: Ha A_1 Cincu-Suseni (în această serie intră marile depozite - turnătorii de la Uioara de Sus – acum Ocna Mureş, Şpălnaca, Sibiu – Guşteriţa), Ha A_2 Jupalnic – Turia (brâuri, zăbale, pasărea hallstattiană, topoare, *seceri*), Ha B_1 Moigrad – Tăuteu (vase cu ataşe, ceşti, celturi cu plisc, brăţări), Ha B_2 Sângeorgiu de Pădure – Fizeşu Gherlei (celturi cu tăiş oblic, fibule ochelari), Ha B_3 Şomartin – Vetiş (celturi cu nervuri, vase cu cap

de pasăre, obiecte de fier), Ha C Bălvăneşti – Ghidici – Vinţu de Jos (brăţări, colane, topoare bipene, fibule cu noduri, topoare cimeriene) şi Ha D de când se cunoaşte un singur depozit la Drencova (jud. Caraş-Severin).

După o statistică în Ha A_1 şi A_2 se datează 21.500 de piese de bronz din totalul de 24.000, iar în Ha B_1-B_3 numai 1.250, adică de 17 ori mai puţine decât în perioada precedentă. Reducerea progresivă a numărului pieselor de bronz este direct legată de înmulţirea celor de fier, mai ales arme.

Primele piese de fier sunt mai timpurii decât sec. VIII: în sec. XIII se poate data un celt de fier de la Lăpuş, în Ha A se datează obiectele de podoabe de la Bobda (o brăţară şi un pandantiv) şi o limbă de mâner de la Rozavlea. În total se cunosc piese de fier din 12 localităţi.

Apariţia metalurgiei fierului este considerată ca un fenomen local legat de existenţa unui centru metalurgic central-european, indenpendent de centrul hittit microasiatic şi nu adusă de cimerieni abia în sec. VIII î. H.

În domeniul culturii spirituale predomină net cultul soarelui reprezentat de simbolul păsării hallstattiene purtătoare a bărcii sau a carului solar (care apare încă în Hallstatt A), de cercuri, roata cu patru spiţe, iar ritul de înmormântare predominant este incineraţia în cimitire plane sau tumulare.

Aşezările sunt pe terasele râurilor, cu locuinţe adâncite sau de suprafaţă, iar din Ha B_1 şi mai ales în Ha B_2-B_3, C apar marile aşezări fortificate.

Ocupaţiile continuă să fie cele tradiţionale, agricultura şi creşterea vitelor, o vreme metalurgia bronzului, apoi şi a fierului.

Sfârşitul culturilor epocii bronzului, faţă de care nu

există nici un fel de hiatus, se pune pe seama presiunii exercitate de purtătorii culturii central-europene a mormintelor tumulare care a determinat marea migraţie spre sud. Cea din urmă a pornit din sud-estul Ungariei, nord-estul Iugoslaviei şi sud-vestul României.

Aceste presiuni şi influenţe culturale au determinat pe teritoriul României conturarea a două complexe culturale: unul nordic şi vestic, cu ceramică neagră canelată şi altul sudic, cu ceramică imprimată.

Complexul cu ceramică neagră canelată (Gáva, Suciu-Lăpuş) are două forme de vas, vasul mare bitronconic şi strachina, decorate cu caneluri, inclusiv pe proeminenţe. Complexul meridional cu ceramică imprimată este reprezentat în sud-vestul extrem de grupul Insula Banului, în Moldova de aspectul Cozia (Iaşi) – Brad şi în Dobrogea de cultura Babadag, primul având la început (sec. X) ceramică neagră canelată, apoi imprimată, cel de al doilea (sec. IX-VIII) decor imprimat şi încrustat cu alb, brâuri alveolare, iar ultima decor imprimat şi încrustat cu alb şi motive incizate. Piese Babadag s-au descoperit în stratul VI B_2 de la Troia, care se datează în sec. X-IX, indicând prezenţa acolo a tracilor (cunoscuţi mai târziu cu numele de frigieni).

În Hallstatt B apar marile aşezări fortificate ce au dezvoltarea maximă în Ha B_3 şi C. Unele au dimensiuni foarte mari (Sântana – Arad 78 ha, Corneşti – Timiş 67,5 ha) ridicate pentru a adăposti populaţia dintr-o anumită zonă şi avutul ei, care consta mai ales din vite. Repartiţia lor geografică “uniformă” indică probabil mari uniuni de triburi. Sfârşitul lor este pus pe seama pătrunderii sciţilor în Transilvania.

În faza mijlocie a epocii hallstattiene (B_3-C, sec. VIII-VII) se intensifică metalurgia fierului, armele de bronz sunt înlocuite de cele din fier, în domeniul culturii spirituale se constată aceeaşi preponderenţă a cultului soarelui (carele de bronz cu protome de pasăre de la Orăştie şi Bujoru – Teleorman), iar ritul de înmormântare este incineraţia.

Complexul Basarabi, răspândit din Panonia până în Republica Moldova, centrul şi sudul Transilvaniei, Oltenia, Voivodina şi nordul Bulgariei, începe din sec. VIII şi durează până la începutul sec. VI î. H.

Aşezările sunt deschise sau înzestrate cu valuri de pământ, ceramica este neagră lustruită, cu decor canelat sau imprimat, ritul funerar este incineraţia, rar inhumaţia. Necropolele tumulare de inhumaţie şi cu inventar bogat de la Balta Verde şi Gogoşu aparţin unor enclave illire.

În *Hallstatt-ul târziu* (D, sec. VI-V) dezvoltarea civilizaţiei de pe teritoriul României a fost influenţată favorabil de contactul direct cu lumea greacă şi cu sciţii veniţi din nordul Mării Negre. Ca urmare, în cultura materială apar nuanţe pe durata sec. VI şi în parte V.

Imediat în sudul Carpaţilor Meridionali s-a conturat aria *grupului Bârseşti* (Vrancea) – *Ferigile* (Vâlcea), răspândit în zona dealurilor subcarpatice ale Munteniei şi Olteniei. Mormintele sunt de incineraţie şi tumulare, iar ceramica indică filiaţia din cultura Basarabi. Inventarul mormintelor este fie bogat, fie foarte sărăcăcios şi constă mai ales din arme (şi în mormintele de copii), inclusiv săgeţi în trei muchii şi pumnale de tip akinakes. Necropolele, datate de pe la 550 până spre sfârşitul sec. V aparţin unei populaţii tracice cu influenţe scitice.

Mai la sud se conturează *zona sud-estică din dreapta Dunării* (Dobrogea şi nord-estul Bulgariei), cu necropole (Dobrina – Ravna în Bulgaria, Histria – Tariverdi în Dobrogea), datate în sec. VI-V, în care s-a găsit şi ceramică grecească, chiar piese scitice.

În centrul şi nordul Moldovei se cunosc mari fortificaţii (Stânceşti, Moşna, Cotnari, Brăhăşeşti), datate din sec. VI până la sfârşitul sec. III, cu ceramică de import grecească şi puţine arme scitice. Ele erau centrele fortificate ale unor uniuni de triburi, au fost construite în calea pătrunderii sciţilor spre centrul Europei şi şi-au încetat existenţa la pătrunderea bastarnilor în jur de 200 î. H.

SCIŢII ÎN TRANSILVANIA

Informaţiile privitoare la istoria sciţilor în această perioadă provin mai ales de la Herodot. Iniţial locuiau pe Volga Inferioară de unde, presaţi de masageţi şi de issedoni, îi împing pe cimerieni spre vest şi ocupă zona din nordul Mării Negre până la gurile Dunării.

În cultura materială a sciţilor se pot distinge trei componente: una de origine, orientală, alta a triburilor locale din nordul Mării Negre peste care au venit sciţii şi a treia rezultată ca urmare a influenţelor coloniilor greceşti. În zona nord-pontică s-au deosebit două sau trei grupe, dar analogiile pentru materialele arheologice descoperite în Transilvania se găsesc în zona de silvostepă, unele sunt localizaţi sciţii agricultori (în stepă erau sciţii regali).

În zona intracarpatică a României, la începutul sec. VI î. H. se constată încetarea celor 26 de aşezări fortificate, a depozitelor de bronz, apariţia alături de ritul incineraţiei din Ha C (Apahida, Iernut, Luduş etc.)

a inhumaţiei, răspândirea stilului animalier caracteristic artei scitice şi generalizarea metalurgiei fierului. Toate aceste fenomene se pun pe seama venirii sciţilor în Transilvania. Despre prezenţa sciţilor agatirsi în Transilvania vorbeşte şi Herodot (IV, 48) când afirmă că râul Maris (Mureş) izvorăşte din ţara lor. Acelaşi autor adăuga că în unele obiceiuri se apropiau de traci (IV, 104), deci pe la mijlocul sec. V, când scria el.

În Transilvania se semnalează antichităţi scitice în 93 localităţi, în necropole mici, plane ca la Cipău (19), Blaj (17), Ozd (16), Aiud (14), Băiţa (12) - marea majoritate de femei -, în morminte izolate şi în alte contexte.

Ritul de înmormântare este al inhumaţiei în proporţie de 97 %, mormintele de incineraţie fiind rare, cu excepţia cimitirului de la Băiţa, cel mai târziu, unde proporţia este inversă (5 de inhumaţie şi 7 de incineraţie) şi împrejurarea a fost pusă pe seama avansului procesului de tracizare.

Inventarul mormintelor consta din ceramică, rar unelte, numeroase arme (vârfuri de săgeţi, pumnale de tip akinakes, topoare), aplici de tolbă (gorytos), zăbale, aplici decorate în stil animalier (naturist-stilizat), podoabe. Cu excepţia ceramicii, care este autohtonă şi a ritului incineraţiei, celelalte au analogii în zona de silvostepă din nordul Mării Negre.

Sciţii erau seminomazi şi principala lor contribuţie constă în impulsul dat metalurgiei fierului. Treptat ei au fost asimilaţi de către populaţia autohtonă.

FONDAREA ŞI ISTORIA ORAŞELOR GRECEŞTI

DE PE LITORALUL DOBROGEAN AL MĂRII NEGRE PÂNĂ ÎN SECOLUL I d. H.

Mişcarea de colonizare greacă, soldată cu înfiinţarea mai întâi de factorii comerciale devenite apoi oraşe-state, organizate şi conduse după modelul celor din Grecia, s-a desfăşurat pe durata secolelor VIII-VI î. H. Ea a vizat mai întâi ţărmurile nordice ale Mării Egee, cu Propontida şi Helespontul, ţărmurile Mării Mediterane până la Coloanele lui Heracles, apoi ţărmurile Mării Negre.

Pentru oraşele-state nou înfiinţate s-a încetăţenit termenul de *colonie*, în raport cu *metropola* mai întâi din Grecia, apoi şi din altă parte, de unde proveneau coloniştii. Aşezării nou înfiinţate grecii îi spuneau *apoikía*, strămutare, oraş locuit de o populaţie strămutată.

Înfiinţarea de noi oraşe pe ţărmurile Mării Negre se încadrează în cel de al doilea val al colonizării greceşti care începe către mijlocul secolului VII î. H. Informaţiile antice dau cifra de circa 100 oraşe înfiinţate, cifra fiind ca de obicei exagerată, dar încă nu au fost toate localizate.

Istros-Histria este cea mai veche colonie greacă de pe ţărmul nordic-vestic al Mării Negre şi tradiţia literară indică pentru ea anii 657-656, când milesienii s-au aşezat pe malul actualului lac Sinoe (atunci golf). La *Tomis* (Constanţa), tot colonie milesiană, descoperirea de ceramică de import din sec. V î. H. îndreptăţeşte presupunea că oraşul a fost fondat probabil încă din sec. VI. *Callatis* (Mangalia), a fost întemeiată de către locuitori veniţi din Heracleia Pontică pe locul unei aşezări autohtone (Cerbozis sau

Acervetis) pe la sfârşitul sec. VI.

Locurile de fondare a coloniilor nu au fost alese la întâmplare. Histria beneficia de golful protector, era aproape de braţul Peuce (Sf. Gheorghe) al Dunării şi avea avantajul comunicării cu teritoriul getic pe Dunăre, iar Tomis şi Callatis au fost întemeiate în acele locuri pentru solul fertil şi deschiderea la mare.

Locuitorii noilor oraşe au fost intermediarii dintre centrele metropolitane şi localnici furnizându-le celor din urmă mărfuri de lux, arme şi procurând centrelor hrana (cerealele) şi alte produse agricole, fiind în acelaşi timp, pentru aceleaşi centre, debuseuri de bunuri şi oameni. Totodată propăşirea oraşelor a depins de relaţiile bune cu autohtonii, câştigate şi întreţinute cu daruri, adesea prin plata "protectoratului" şefilor politici şi militari localnici.

Despre intensitatea schimbărilor cu localnicii vorbesc mărfurile greceşti ajunse în teritoriile Daciei, mai ales în sudul Moldovei şi în Muntenia, iar prosperitatea oraşelor nu pare să fi fost afectată de evenimentele politice despre care se ştie.

Expediţia lui Darius (514 sau 513 î. H.) a dus la supunerea pentru scurtă vreme a oraşelor, după care au revenit la situaţia dinainte. La fel, stăpânirea odrysilor mai ales sub al doilea dinast, Sitalkes (440-424 î. H.) nu putea fi decât un protectorat pentru care ele erau obligate să-i plătească contribuţii.

Prefaceri importante s-au petrecut însă în structura oraşelor greceşti după mijlocul sec. V, când pătura de negustori şi armatori s-a ridicat împotriva privilegiilor oligarhiei formată din "întemeietori" şi a înlăturat-o (Aristotel, *Politica*, V, 6, 1305 b_1 şi urm.).

Certurile dinastice din regatul odrysilor de pe la mijlocul sec. IV i-au dat prilej lui Filip II al Macedoniei

să-l desfiinţeze şi să-i preia moştenirea. Presiunea sarmaţilor a obligat o parte a sciţilor, sub conducerea lui Ateas, să încerce să pătrundă în Dobrogea dar s-a lovit de împotrivirea unui anonim *rex histrianorum*, un dinast local. După dispariţia din viaţă a acestuia din urmă Ateas a fost învins de Filip II, interesat să-şi întindă autoritatea până la Dunăre.

Mai târziu, după plecarea lui Alexandru cel Mare în Orient, guvernatorul Traciei, Zopyrion încercând să atace Olbia în 326 î. H. cu o armată de 30.000 de oameni este înfrânt în Bugeac probabil de o alianţă de populaţii, inclusiv geţi. Dar, în pofida înfrângerii lui Zopyrion, stăpânirea macedoneană asupra oraşelor greceşti se va înăspri după moartea lui Alexandru, pe vremea satrapului Traciei Lysimach. Contribuţiile la care au fost supuse le-au determinat să se răscoale în frunte cu Callatis. După Înfrângerea lor, Lysimach a instalat garnizoane proprii în ele la 313. Altă răscoală a avut loc în anii 310-309 î. H., dar abia în 281, după moartea lui Lysimach ele vor deveni din nou libere.

Dificultăţi în dezvoltarea lor vor produce concurenţa Egiptului în comerţul cu cereale şi taxele de trecere pentru corăbii prin strâmtori impuse de mai multe ori de către Bizanţ.

Dar libertatea de mişcare a oraşelor greceşti depindea mai ales de relaţiile cu băştinaşii. Dintr-un decret dat la sfârşitul sec. III î.H. reiese că Histriei i s-au redat “veniturile” şi ostaticii ca urmare a tratativelor purtate cu Zalmodegikos, un dinast cu nume traco-dacic. La fel, la începutul veacului următor, alt dinast local, Rhemaxos, a trimis în ajutorul oraşului mai întâi 100, apoi 600 de călăreţi pentru a-l ajuta să-i alunge pe tracii lui Zoltes care-i jefuiau teritoriul. Ambii dinaşti asigurau protecţia

Histriei probabil în temeiul unor înţelegeri anterioare.

Înţelegeri sau tratate au încheiat temporar oraşele greceşti şi între ele, iar la începutul sec. I î. H. cu Regatul Pontului, condus de Mithridates VI Eupator, care a creat o vastă uniune economică şi politică pentru facilitatea comerţului, pentru protejarea lor în faţa băştinaşilor şi în cazul unor tulburări interne.

După înfrângerea lui Mithridates de către Roma pericolul va veni din această direcţie. După cucerirea lor de M. Terentius Varro Lucullus (anii 73-71 î. H.) între Roma şi ele s-au încheiat tratate (foedus) care prevedeau alianţă, asistenţă mutuală şi neajutorarea reciprocă a duşmanilor. Dar abuzurile guvernatorului Macedoniei C. Antonius Hybrida (62-61 î. H.) le-au determinat să se revolte învingându-l în înţelegere cu geţii şi bastarnii lângă Histria. Dacă Burebista nu a fost străin de această înfrângere nu se ştie. Cert este că el le va cuceri după 55 î. H. şi le va stăpâni până la sfârşitul domniei sale. Mai târziu, în anii 29-28 î. H., proconsulul Macedoniei M. Licinius Crassus înaintează până la gurile Dunării, iar cândva după această expediţie oraşele greceşti vor fi incluse în Imperiul Roman. Poetul Ovidius, surghiunit la Tomis în anul 9 d. H., vorbeşte despre extinderea autorităţii romanilor ca despre un eveniment recent.

Înglobarea oraşelor în Imperiul Roman s-a făcut prin tratate (foedus) ce le recunoşteau hotarele şi dreptul la autoguvernare, aceasta din urmă în limitele politicii generale a Imperiului. Litoralul maritim era supravegheat printr-un prefect (*praefectus orae maritimae*) până în a doua jumătate a sec. I d. H. Sub Claudius provincia Moesia (înfiinţată sub Tiberius) a fost extinsă până la vărsarea Dunării, sub Vespasian s-a înfiinţat flota de pe fluviu (*classis Flavia*

Moesica), iar în 86 d. H., când Domitianus a împărţit provincia Moesia în două, Dobrogea şi cetăţile pontice revin Moesiei Inferioare.

După includerea oraşelor în Imperiu fie ca *civitas foederatae*, fie ca *civitates liberae et immunes* cel puţin la început au fost în siguranţă apărate fiind de *limes*-ul roman dar pe plan politic nu au mai avut nici o importanţă. Acea "Comunitate pontică" sau a "elenilor din Pont", condusă de un *pontarh* (era totodată marele preot al cultului imperial), formată iniţial din cinci, apoi din şase cetăţi în frunte cu Tomis, era mai degrabă o uniune culturală chiar dacă ea mijlocea relaţiile cu autorităţile imperiale romane.

*

Cum s-a văzut, începând din a doua jumătate a sec. V oraşele greceşti au început să fie guvernate democratic (în accepţiunea antică). Organul suprem era adunarea, *ecclesia* (numită şi *demos*), pentru treburile curente fiind ales un sfat (*boule*), iar preşedintele lui ales pe un an, era totodată preşedintele adunării (la Callatis, unde rânduielile erau doriene i se spunea *basileus*).

Conducerea efectivă o aveau cinci *demiurgoi*, apoi cinci *arhontes*, ajutaţi de alţi magistraţi cu atribuţii civile şi militare. La Histria şi la Tomis era câte un colegiu de arhonţi cu atribuţii administrativ-politice şi diferite comisii. Peste tot funcţionau agoranomi care supravegheau piaţa, de fapt aprovizionarea mai ales cu cereale şi vin, iar sărăcia tot mai accentuată a populaţiei avea să ducă la apariţia instituţiei *sitoniei* menită să ajute populaţia nevoiaşă. Fiecare oraş avea un nucleu de armată permanentă.

Odată cu înglobarea oraşelor în Imperiul Roman în ele s-au stabilit oameni de afaceri şi veterani romani,

iar din a doua jumătate a sec. I d. H. a sporit numărul grecilor care au primit cetăţenia romană.

*

Propăşirea economică a cetăţilor pontice s-a bazat pe exploatarea bogăţiilor naturale pe comerţul cu centrele din Grecia şi curând pe producţia proprie. După întemeierea Ligii delio-attice comerţul cu Pontul Euxin a fost dominat de Atena. Pe la mijlocul sec. IV, potrivit afirmaţiilor lui Demosthene (In Lept. 31-35), două treimi din necesarul de cereale al Atticii era importat din Pontul Euxin, iar din acesta jumătate provenea din Regatul Bosporan. Dintre cereale se exportau mai ales grâul şi orzul şi tocmai cererea de astfel de produse în Grecia avea să determine sporirea considerabilă a producţiei de cereale a cetăţii Callatis.

Dar încă din sec. V oraşele pontice, în special Histria, devin centre de producţie, mărfurile lor fiind vândute localnicilor, fie pe bază de troc, fie apoi pe bază de monedă. Tot din sec. V Histria bate propria monedă care, alături de mărfurile sale, avea să ajungă în teritoriile daco-gete. În a doua jumătate a secolului IV avea să înceapă emiterea de monedă proprie şi Callatis. În teritoriul oraşelor greceşti şi chiar în vecinătatea lor au existat şi au prosperat aşezări autohtone (Tariverdi-Histria, Sarinasuf-Tomis, Ovidiopol, Slobozia şi Tiraspol pe Nistru-Tyras). Unele sunt foarte timpurii, din sec. VI (Tariverdi, Sarinasuf).

Producţia de cereale şi în general de bunuri de consum era asigurată, pe lângă acelea provenite din schimbul cu autohtonii, de exploatarea propriilor teritorii rurale care s-au constituit în timpul stăpânirii

macedonene. Ele erau întinse din moment ce Tomis şi Callatis au avut hotar comun. Acest teritoriu (hora) era împărţit în loturi atribuite cetăţenilor şi totodată există o rezervă exploatată în folosul comunităţii. În epoca elenistică şi romană exploatarea amintitei rezerve se făcea prin arendarea ei la cetăţeni sau la băştinaşi.

Relaţiile băneşti iau mare extindere în epoca elenistică (330-30 î.e.n.) şi vor continua în epoca romană.

Caracterul economiei oraşelor pontice n-avea să rămână însă acelaşi de la întemeiere. Un fenomen natural la Histria, înnisiparea golfului începută prin sec. I şi transformarea acestuia în lagună, avea să o transforme dintr-un puternic centru comercial în capitala unui teritoriu agricol. Se adaugă, în comerţul cu cereale, concurenţa egipteană şi piedicile puse de Bizanţ prin taxele de trecere. Totodată este de menţionat ridicarea oraşului Callatis, începând din sec. III î.e.n, ridicare bazată pe marea producţie de cereale, dar şi pe un negoţ tot mai intens.

Şi o ultimă schimbare în ponderea oraşelor greceşti de pe ţărmul dobrogean constă în avântul dezvoltării oraşului Tomis, începând din a doua jumătate a secolului I e.n. care, cum s-a văzut, în secolul următor este în fruntea “comunităţii pontice”.

*

Viaţa culturală şi religioasă a cetăţilor pontice urmează direcţiile generale ale culturii greceşti susţinută fiind de permanentele legături cu centrele din Grecia şi din alte părţi. Acea greacă comună care începând din secolul III î.H. se vorbea peste tot în

lumea antică e şi limba cetăţilor greceşti dobrogene.

Învăţătura, care consta din cunoştinţe de scris, citit, aritmetică şi cunoaşterea marilor poeţi, în primul rând a lui Homer, se începea în familie pe cheltuiala părinţilor, cu ajutorul unor magiştrii proveniţi din diferite medii.

Tinerii ajunşi în pragul majoratului îşi continuau instrucţia intelectuală şi fizică în gimnazii. În aceleaşi gimnazii pe lângă efebi (18-20 ani) se întâlneau şi tinerii (21-30 ani).

În aceste gimnazii, a căror existenţă e sigură la Histria, Tomis şi Callatis, conferenţiau atât localnici, cât şi străini cu faimă aflaţi în trecere printr-un oraş sau altul. Scrisul era frecvent şi cititul operelor literare de asemenea. Xenophon (începutul sec. IV) afirma că spre porturile Mării Negre plecau “multe suluri de papirus scrise” (*Anabasis*, VII, 5, 14).

Cu toate că până acum nu s-a descoperit nici un teatru, este certă organizarea periodică, mai ales cu prilejul anumitor sărbători, a spectacolelor de dramă.

Nivelul înalt de cultură din oraşele pontice este indicat şi de personalităţile date de acestea culturii greceşti. Dintre ei sunt de amintit Demetrios din Callatis (sec. III î. H.), care a scris o operă mult preţuită de contemporani şi de urmaşi, o operă de geografie şi istorie intitulată “Despre Asia şi Europa”. Tot din aceste ţinuturi provenea Heracleides Lembos, care a trăit în sec. II î. H. şi a intrat în administraţia Egiptului. Lui i se atribuie, între alte lucrări pierdute, o “viaţă a lui Arhimede”. O lucrare, de asemenea preţuită, “Despre tragedie” a scris Istros.

Arhitectura din oraşele greceşti este insuficient cunoscută mai ales din pricina imposibilităţii extinderii săpăturilor arheologice, dar şi din cauza

altor construcţii, tot antice, databile însă în epocile ulterioare.

În arhitectura militară a Histriei, planul fortificaţiei adaptat parţial terenului, a fost pus în operă cu ziduri în tehnică elenistică, databile în sec. IV-III î.H.

În domeniul arhitecturii oraşului în discuţie şi a celorlalte este posibilă, dar încă insuficient demonstrată, aplicarea doctrinei lui Hippodamos din Milet, elaborată în sec. V î.H. Oraşele trebuie să fi avut în interiorul zidurilor trei zone distincte: a templelor sau sacră, în mod obişnuit pe o înălţime, zona instituţiilor publice (locul Sfatului, sediile colegilor de magistraţi, teatrul, gimnaziul) şi zona locuinţelor şi a atelierelor. În afara zidurilor erau amplasate atelierele ale căror activităţi emanau mirosuri neplăcute.

La Histria a fost descoperit templul închinat Marelui Zeu, iar din inscripţii se ştie despre funcţionarea templelor lui Apollon Tămăduitorul, al lui Zeus Polieus, al Muzelor, al cabirilor din Samothrake şi este de presupus cu mare probabilitate templul lui Dirnysos.

Artele decorative păstrate până la noi sunt reprezentate mai ales de sculptură şi coroplastică. Funcţionau sigur ateliere de sculptură în care se realizau frize, reliefuri şi statuete, poate chiar statui. La Histria şi Callatis s-au descoperit multe statuete de lut colorate, aşa-zisele statuete de Tanagra, produse însă în ateliere locale.

Religia. Zeii adoraţi sunt cei ai pantheonului grec, unii "greci" prin excelenţă, alţii preluaţi chiar de la traci, dar incluşi definitiv în pantheonul grec. Pentru a începe cu aceştia din urmă îl amtintim pe Dionysos intrat în pantheonul grec încă din mileniul II, apoi pe Marii Zei din Samotrake, contopiţi relativ repede cu

cultul Dioscurilor, Castor şi Pollux, feciorii lui Zeus, protectori ai corăbierilor, şi pe Marele Zeu, pare-se o divinitate combinată cu tracul Derzelas, divinitate a lumii subpământene. Atât cultul Marilor Zei din Samothrake cât şi al Marelui Zeu rămân misterioase pentru că erau cunoscute doar de o lume de iniţiaţi.

La Histria sunt cunoscuţi toţi zeii pomeniţi până acum cărora li se adaugă cultele lui Apollon Tămăduitorul, protectorul oraşului, şi al surorii şi mamei sale (Artemis, Latona), al Afroditei, Demetrei, ale lui Helios, Hermes, Poseidon, al Muzelor.

La Tomis sunt închinate inscripţii lui Apollon, Poseidon, Zeus, Hercules, Demeter, Cybele, iar la Callatis pentru Apollon, Demeter, Afrodita, Athena, Zeus, Hercules, Artemis.

În epoca romană, încă din vremea lui Augustus, este acceptat cultul imperial şi de mai înainte începuseră să se răspândească cultele răsăritene, cultele cu misterii legate de taina morţii şi a vieţii viitoare. Tocmai aceste religii de mântuire aveau să creeze condiţiile spirituale pentru răspândirea şi, în cele din urmă, pentru izbânda creştinismului cu toate că la începutul lui erau într-o firească “concurenţă”.

ISTORIA DACO-GEŢILOR ÎN SEC. VI-II î.H.

Odată cu apariţia primelor ştiri scrise despre populaţia autohtonă de pe teritoriul României se încheie preistoria şi începe protoistoria. La început sporadice, apoi tot mai frecvente, dar fără să ajungă vreodată îndestulătoare, izvoarele scrise sunt fie contemporane, fie ulterioare evenimentelor petrecute în Dacia.

Primele ştiri referitoare la geto-daci. Primele informaţii referitoare la populaţia de pe teritoriul Daciei se află în opera lui Hecateu din Milet (circa 550-470 î.H.), păstrată fragmentar la Stephanos din Bizanţ (a trăit în prima jumătate a sec. VI d.H.), unde sunt amintiţi *crobizii* şi *trizii*, două triburi şi localitatea *Orgame* (*Argamum* în epoca romană) în Dobrogea. Aceleaşi triburi, dar cu numele de *crobizi* şi *terizi* apar şi la Hellanicos din Mitilene în prima junmătate a sec. V î.H. Altă ştire s-a păstrat într-un fragment rămas din tragedia *Triptolem* a lui Sofocle (497-405 î.H.), unde este menţionat "Charnabon, care în timpurile de faţă domneşte peste geţi", probabil un dinast din nordul Munţilor *Haemus* (Balcani).

Geţii, cu informaţii mai ample, sunt amintiţi în *Istoriile* lui Herodot (a scris pe la jumătatea sec. V î.H.) cu prilejul relatării expediţiei întreprinse de Darius în 514/513 î.H. Pe teritoriul Dobrogei, Darius (Herodot, IV, 93) "Înainte de a ajunge la Istru birui mai întâi pe geţi, care cred că ştiu să se facă nemuritori … Geţii … au fost îndată înrobiţi, măcar că ei sunt cei mai viteji şi mai drepţi (sau simplii, *n.n.*) dintre traci". Apoi, după

o digresiune în legătură cu Zalmoxis, adaugă (IV, 96): “Aceşti [geţi] ... după ce au fost supuşi de perşi, urmară restul armatei”. După retragerea persană triburile din Dobrogea au revenit la situaţia dinainte.

*

La Sofocle şi la Herodot apare numele de geţi. Pentru populaţia situată la nord de Haemus autorii greci folosesc *în general* numele de geţi (*Getai, Getae*), iar cei latini termenul de daci (*Dakoi, Dakai, Dakes, Daci*). Primul termen provine probabil din indoeuropeanul (i.e.) **get*, a grăi, a vorbi, iar pentru al doilea părerile sunt împărţite: de la i.e. **dhā-k-,* cu radicalul **dhē-*, a pune, a aşeza, de la **daca*, cuţit, pumnal sau de la un cuvânt asemănător lui *daos*, care în limba frigienilor, înrudită cu traco-geta, înseamnă “lup”. Oricum stindardul dac nu poate fi invocat ca argument pentru “lup”. Dacii sunt menţionaţi pentru prima oară pe la mijlocul sec. I î.H. de către Caesar (*De bello Gallico*, VI, 2,5). Unii scriitori greci (Strabo, Appian, Cassius Dio) folosesc însă numele de *daci*, tot aşa cum, de pildă, Pliniu cel Bătrân vorbeşte despre “Geţii pe care romanii îi numesc daci”, iar Criton îl socoteşte pe Decebal “conducătorul geţilor”.

Avem de-a face cu acelaşi popor, care probabil şi-a primit cele două nume de la tot atâtea nume de triburi, primele cu care s-a venit în contact, extinse apoi asupra întregii populaţii a Daciei (“... dacii au aceeaşi limbă cu geţii” – Strabon, VII, 3, 12), dacii fiind situaţi în amonte pe Dunăre, iar geţii în aval.

Cu alte cuvinte geţii, dacii, geto-dacii, daco-geţii, cum sunt numiţi în istoriografia modernă, reprezintă ramura nordică a tracilor, ramura care trăia de la

nord de Haemus până în Carpaţii Păduroşi (în antichitate Pădurea Hercinică). Când s-au separat cele două ramuri ale tracilor (tracii, la sud de Haemus) nu se ştie, dar este sigur că ele existau ca atare pe vremea lui Herodot. Separarea a fost însă mai timpurie şi s-a petrecut de-a lungul unui interval mare de timp pentru că separarea se manifestă şi în credinţele religioase, extrem de conservatoare, şi numai daco-geţii credeau în nemurire şi aveau parţial alte obiceiuri decât tracii.

*

Revenind la istoria politică a daco-geţilor, după extinderea regatului odrysilor (la sud de Munţii Rhodope) mai ales sub Sitalkes (440-424 î. H.) şi Seuthes (424-410) până la gurile Dunării cel puţin geţii din Dobrogea au fost sub autoritatea lor, iar alţii au participat la acţiuni militare în sudul Dunării. Tocmai aceste relaţii au facilitat pătrunderea la nord de Dunăre a influenţelor sud tracice şi chiar a unor enclave de populaţie.

În sec. IV puterea odrysilor a slăbit şi certurile dinastice de după moartea lui Cotys I (359 î. H.) i-au dat prilejul lui Filip II al Macedoniei să desfiinţeze regatul şi să se erijeze în moştenitor al lui. Când Ateas a încercat să pătrundă în Dobrogea şi s-a lovit de rezistenţa acelui *rex histrianorum,* i-a cerut ajutor lui Filip II pentru ca apoi să-l refuze. Confruntarea între macedonean şi Ateas din 339 s-a încheiat cu victoria primului, care şi-a stabilit frontiera pe Dunărea dobrogeană.

Fiul lui, Alexandru cel Mare, pentru a-şi asigura spatele înainte să pornească în Orient, a întreprins o

expediţie până la Dunăre, cu care prilej a cucerit şi incendiat o fortificaţie situată la nord de fluviu. Alexandru a trecut Dunărea pentru a curma ajutoarele date de geţi tribalilor de lângă fluviu, punând pe fugă o armată pentru care se dă cifra de 10.000 de pedestraşi şi 4.000 de călăreţi (Arrian, *Anabasis*, I, 3, 4). Localizarea fortificaţiei poate fi la Zimnicea, unde este o fortificaţie contemporană, pentru că distanţa de o parasangă (5,5 km) până la ea este de raportat la locul trecerii macedonenilor.

Tot în timpul lui Alexandru s-a petrecut dezastrul armatei conduse de Zopyrion, menţionat mai înainte. Noi conflicte între macedoneni şi geţi au avut loc în vremea satrapului şi apoi a regelui Traciei Lysimach. Cauzele conflictelor între Lysimach şi Dromichaites, conducătorul unei uniuni de triburi din Muntenia, viza posibil stăpânirea unor teritorii din dreapta Dunării, probabil în Dobrogea şi au durat aproape întreg primul deceniu al sec. III î. H. (Diodor, XXI, 11; 12, 1-6).

Pe la 300 î. H. Agathocles, fiul lui Lysimach, fusese făcut prizonier de către Dromichaites şi eliberat după câţiva ani. Atunci regele macedonean revine cu o armată în faţa căreia Dromichaites pustieşte tot şi în cele din urmă o capturează împreună cu Lysimach, pe care îl duce la Helis (neidentificată) împreună cu curtea sa. Acolo Dromichaites reuşeşte să-şi convingă oştenii să-i elibereze. Apoi s-a încheiat pacea între ei, probabil rezolvând diferendul teritorial. În legătură cu aceste evenimente importante sunt puterea regelui get, capabil să adune o armată capabilă să se împotrivească lui Lysimach şi stadiul de democraţie militară atins de formaţiunea politică a lui Dromichaites. El era

conducătorul necontestat al acesteia din urmă, dar avea nevoie de aprobarea adunării poporului pentru hotărârile foarte importante.

Pe la mijlocul sec. III este menţionat un alt Dromichaites, participant la lupta de la Cypsela în Tracia şi din acelaşi secol datează decretul histrian în care este menţionat Zalmodegikos.

În vestul Daciei apăruseră celţii încă de pe la sfârşitul primei jumătăţi a sec. IV î. H. O parte dintre ei pătrund în Transilvania, alta ocoleşte Carpaţii şi coboară spre Marea Neagră pe Nistru (în stânga râului sunt localităţi cu nume celtic: Vibantavarium, Carrodunum, Eractum, iar în nordul Dobrogei Noviodunum – Isaccea, Arrubium-Măcin) şi a treia se îndreaptă spre Grecia prin Balcani desfiinţând regatul Traciei.

În nord-estul Daciei, pe la sfârşitul sec. III î. H., din zona dintre Oder şi Vistula, coboară seminţia germanică a bastarnilor, care s-a aşezat în Moldova de nord şi centrală, iar unii au ajuns până la gurile Dunării (de unde numele de *peucini*).

În drumul lor spre sud au preluat şi elemente de cultură materială celtică, dar au adus o civilizaţie inferioară celei geto-dace după cum indică aşezările "moldovene" bastarno-dacice sau daco-bastarne de tipul Lunca Ciurei (lângă Iaşi), necropola de la Poieneşti (Vaslui) şi descoperirile de la Lukaşevca (lângă Orhei). Relaţiile cu grecii sunt atestate mai ales de mulţimea de amfore importate, fără să preia însă roata olarului de la ei şi rămânând la ceramica lucrată cu mâna. Ritul de înmormântare este cel al incineraţiei în urnă sau direct în groapă.

Crescători de vite şi războinici au organizat singuri sau împreună cu dacii, mai târziu şi cu sarmaţii

expediţii de pradă până în sudul Dunării.

Cu prilejul pătrunderii lor spre sud au ajuns în conflict cu dinastul dac Oroles în jurul anului 200 î. H. Acesta, care săpânea probabil pe ambele versante ale segmentului sudic al Carpaţilor Răsăriteni (în estul Transilvaniei şi în vestul Moldovei), după insuccesul de la început, i-a înfrânt. În acest context localizarea formaţiunii politice a lui Rhemaxos în sudul Moldovei şi în răsăritul Munteniei este verosimilă.

*

Pătrunderea statului roman în Balcani îşi are începuturile încă la sfârşitul sec. III î. H. şi de-atunci, în pofida complicaţiilor din alte zone, interesul Romei pentru extinderea autorităţii sale în Pensinsula Balcanică a rămas constant, încât înaintarea romană, privită prin perspectiva istoriei, a fost continuă.

În 197 î. H. Filip V al Macedoniei a fost înfrânt la Kinoskephalai şi Roma s-a prevalat de victorie pentru a se erija în garant al libertăţii grecilor. Urmaşul lui Filip V, Perseu a chemat în ajutor împotriva Romei mercenari transdanubieni (numiţi de izvoare bastarni, celţi sau geţi) comandaţi de Cloilios care, neajungând la înţelegere cu meschinul rege macedonean în privinţa plăţii, a făcut cale întoarsă împreună cu armata sa. La Pydna în 168 î. H. romanii învinge, Perseu îşi pierde tronul şi Macedonia independenţa, chiar dacă ea a fost transformată în provincie abia peste douăzeci de ani.

Aceste evenimente vor fi continuate de un şir aproape neîntrerupt de lupte în Tracia, împotriva scordiscilor şi dardanilor. În aceste timpuri, oricum

după domnia lui Filip V, probabil după mijlocul sec. II î. H., în Prologul cărţii XXXII a lui Trogus Pompeius, apare o altă menţiune lapidară referitoare la daci, anume "*incrementa Dacorum per Rubobostem regem*" (creşterea [puterii] dacilor sub regele Rubobostes). Această "creştere" a fost pusă pe seama primelor succese ale luptei împotriva celţilor, foarte probabil în Transilvania, unde este de localizat şi formaţiunea politică a lui Rubobostes. O posibilă confuzie în manuscrise între *Rubobostem* şi *Burobostem* în general este respinsă de editorii moderni.

A DOUA EPOCĂ A FIERULUI PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Mult timp s-a considerat că a doua epocă a fierului, La Tène (după staţiunea cu acelaşi nume din Elveţia) este sinonimă cu un anumit stadiu de dezvoltare al civilizaţiei celtice. Treptat s-a constatat că şi alte popoare din Europa – sciţi, traci – au creat o civilizaţie analogă celei celtice, dar cu particularităţi distincte, sub influenţa aceleaşi lumi greceşti.

Principalele caracteristici ale celei de a doua epoci a fierului constau în generalizarea întrebuinţării fierului şi, în subsidiar, generalizarea producerii ceramicii la roată, ambele meşteşuguri preluate de seminţiile din Europa – celţi, traci, sciţi – din lumea greacă.

În funcţie de criterii regionale, a doua epocă a fierului a fost împărţită în mai multe perioade, fiecare cu specificul ei şi în general s-a manifestat tendinţa de coborâre a cronologiei elaborate de Paul Reinecke la începutul secolului XX.

Civilizaţia celţilor (Keltai, Celtae) a fost împărţită de J. Dechélette în trei perioade (I 400-300, II 300-100, III 100 î. H. până la cucerirea romană), iar de P. Reinecke în patru (A 500-400, B 400-300, C 300-100, D 100 î. H. până la contactul cu romanii). Periodizarea implică un criteriu cronologic şi altul în funcţie de conţinutul fiecărei faze. Perioadele timpurii (I sau A, B) se caracterizează prin importuri greceşti în lumea celtică, prin prezenţa produselor de tehnică superioară într-o lume hallstattiană şi prin preluarea

de către ea a unor tehnici, mai ales obţinerea din minereuri a fierului pe scară largă şi confecţionarea ceramicii la roata olarului. Faza mijlocie (II, C) coincide cu răspândirea civilizaţiei celtice pe largi spaţii geografice ca urmare a invaziilor celţilor şi totodată începutul "decadenţei" ei, în sensul asimilării elementelor populaţiilor peste care s-au aşezat celţii şi care uneori i-au asimilat. Faza finală (III, D) reprezintă o continuare a precedentei şi dispariţia epocii La Tène fie ca urmare a cuceririi romane, fie a influenţelor romane (ex.: în Gallia pe la 50 î. H., în Noricum pe timpul lui Augustus, în Dacia la 106 d.H.).

Pentru teritoriul Daciei, a doua epocă a fierului a fost împărţită în *Istoria României* în patru perioade: I 450-300, II 300-100, III 100-1 î.H. ("epoca" lui Burebista) şi IV 1-106 d.H. ("epoca" lui Decebal), ultimele două fiind create pe criterii politice. S-a susţinut apoi un decalaj al dezvoltării ţinuturilor extracarpatice în defavoarea celor situate la vest de Arcul Carpatic, ceea ce nu s-a dovedit a fi real. Ultima cronologie propusă împarte a doua epocă a fierului în tot atâtea etape distincte, la rândul lor cu diviziuni: I 400/350-150 î.H. (I A 400-350/250 şi I B 250-150 î.H.) şi II 150 î.H. – 106 d.H. (II A 150-80 î.H., II B 80 î.H. – 106 d.H. şi numai pentru sudul ţinuturilor intracarpatice II C 50-106 d.H.).

Prima fază, este cea de cristalizare a civilizaţiei de tip La Tène şi II de uniformizare şi de răspândire a ei ca atare pe tot teritoriul Daciei. Subfaza I A (400/350-250) se caracterizează prin pătrunderea produselor, implicit a influenţelor greceşti şi sud-tracice în zona extracarpatică a României şi prin pătrunderea efectivă a celţilor, implicit a civilizaţiei La Tène, la vest de Arcul Carpatic. Tot ea marchează asimilarea etnică a celţilor în

masa autohtonă şi a dispersării lor spre vest şi spre sud-vest.

Faza II acoperă de fapt civilizaţia daco-getă de tip superior, generalizată pe întreg spaţiul locuit de ei, unitară şi originală. Subfaza II A (150-80 î.H.) este cea de uniformizare a civilizaţiei dacice, de răspândire fără precedent a metalurgiei fierului şi a confecţionării ceramicii la roată, de creare a formelor caracteristice de manifestare a acestei civilizaţii, iar II B (80 î.H. – 106 d.H.) de maximă dezvoltare a civilizaţiei daco-gete, care a depăşit ca nivel de dezvoltare civilizaţiile celorlalte popoare din Europa situate în afara fruntariilor Imperiului Roman. Pentru zona din sudul Daciei intracarpatice din subfaza II B se poate desprinde II C când apar şi se diseminează acolo uneltele specializate pe operaţii şi se înregistrează realizări de excepţie mai ales în domeniile economiei, arhitecturii, neîntâlnite în alte spaţii în Europa “barbară”.

Decalajul susţinut pentru faza timpurie a epocii La Tène în ţinuturile extracarpatice se referă de fapt la sudul Munteniei şi a apărut ca urmare a pătrunderii unei enclave sud-tracice (ceramica facies-ului Alexandria care nu continuă). În Moldova sec. VI-IV ceramica lucrată la roată este de import. În schimb, în necropolele “dobrogene” (Enisala, Adamclisi, Zorile, Teliţa, Satu Nou, Zimnicea), datate în sec. V-III î.H., corespunzătoare orizontului cultural Ravna II (în Bulgaria) – Zimnicea I-II există ceramică locală produsă la roată sub influenţă greacă.

Concomitent în nord-vestul României, sud-estul şi sud-vestul Slovaciei şi în Câmpia Tisei, centrul de producţie fiind pe cursul mijlociu al Tisei, în necropole de tip Széntes-Vekerzug – Sanislău – Chotin s-a

descoperit ceramică lucrată la roată până acum rămasă neexplicată din pricina ritului inhumaţiei. Cert este că atât în sudul Munteniei, cât şi în zona situată la vest de Arcul Carpatic s-a produs ceramică lucrată la roată în context hallstattian, că în ambele locuri ea se va generaliza abia pe la 300 î.H. şi că metalurgia fierului este vizibilă doar în necropolele celtice, unde ceramica nu o continuă pe cea de tip Szentes-Vekersug-Chotin-Sanislău decât în măsura în care sunt forme locale, ceea ce nu este cazul în sudul Munteniei.

*

În prima etapă a epocii La Tène pe teritoriul României apar *celţii*. Porniţi de pe Rhinul şi Dunărea Superioară ca urmare a presiunii triburilor germane, celţii au invadat teritoriile Franţei actuale, ale Spaniei, Insulele Britanice, nordul Italiei, Europa Centrală, Peninsula Balcanică, unii dintre ei trecând şi în Asia Mică, unde vor fi cunoscuţi cu numele de galati. Cei ajunşi în nord-vestul Transilvaniei către sfârşitul primei jumătăţi a sec. IV î.H. făceau parte din triburile care, trecând peste Pannonia, au ocolit Carpaţii nordici şi s-au îndreptat spre Marea Neagră. Alţii s-au îndreptat prin sudul Dunării spre Grecia, au desfiinţat regatul Traciei şi au incendiat sanctuarul de la Delfi (279 î.H.). O parte dintre ei au rămas la sud de Balcani, unde au înfiinţat regatul cu capitala la Tylis (nelocalizată), alţii au trecut în Asia Mică şi unii s-au întors spre vest stabilindu-se la confluenţa Savei cu Dunărea.

După terminarea invaziilor celtice seminţii de acest neam s-au stabilit în preajma Daciei: în sud-vestul ei

scordiscii cu centrul la Singidunum (Belgrad), eraviscii în Ungaria, boii în Boemia şi Moravia, tauriscii în estul Slovaciei, poate şi în Ucraina Subcarpatică, anarţii în nord-vestul Daciei, anartofacţii în sudul Poloniei şi britogalii sau britolagii în Bugeac. Primul grup de celţi ajunşi în vestul României a fost completat de cei întorşi din Balcani şi mai târziu, către sfârşitul sec. II î.H., de alţii veniţi din nordul Italiei.

Pătrunderea celţilor s-a făcut cu armele mai întâi în vestul Daciei, unde sunt cunoscute 39 de localităţi cu descoperiri celtice (13 necropole, 11 aşezări, 15 izolate), apoi în Transilvania în zona Bistriţei, în Podişul Transilvaniei, în zona Clujului şi cu răspândiri şi în alte zone.Judecând după numărul descoperirilor (peste 100 de puncte) erau numeroşi şi sunt cunoscuţi mai ales prin necropole (Ciumeşti, Sanislău, Curtuiuşeni, Oradea, Dezmir, Mediaş, Toarcla etc.). Trogus Pompeius, el însuşi de origine celtică, scria că “Gallii au supus pe pannoni şi timp de mai mulţi ani au dus războaie cu sorţi schimbători cu vecinii lor”.

Caracteristice pentru civilizaţia celtică sunt ceramica lucrată la roată, armele (spada lungă, lancea, cuţitul de lovit), carul de luptă, podoabele (fibule, colane, coliere, brăţări) şi piesele de harnaşament (zăbale, butoni). Iniţial practicau inhumaţia, apoi incineraţia. În Dacia au adus o avansată metalurgie a fierului, roata olarului, stilul asimetric în artă. Prezenţa ceramicii autohtone în necropolele şi mai ales în aşezările celtice arată convieţuirea celor două populaţii, iar sub influenţa locală a apărut aşa-zisul “stil celtic răsăritean” în artă.

Războinici de temut, ei nu au reuşit niciodată să se unească în formaţiuni politice de anvergură şi au sfârşit parte asimilaţi de daci, parte dispersaţi spre vest şi sud-vest.

În Oltenia, cele peste 40 de descoperiri celtice, marea majoritate funerare, altele izolate reprezintă indiciile unei pătrunderi scordisce în sud-vestul ei, petrecută după 200 î.H. În Muntenia sunt doar piese izolate, ajunse prin schimb, iar în Moldova, unde sunt mai numeroase, reprezintă răspândiri legate de invazia spre Marea Neagră şi mai ales venite din Transilvania.

*

În zona situată la nord de Munţii Balcani şi la nord de Dunăre (Dobrogea, Muntenia, Oltenia), cu o prelungire în Moldova sunt semnalate “tezaure” sau piese izolate de metal preţios, din aur, argint aurit şi argint, care constau din arme de paradă, piese de harnaşament, vase de ceremonie etc., toate datate cu precădere pe durata sec. IV-III î.H. Astfel de piese s-au descoperit la Vraca, Letniţa, Lucovit, toate în Bulgaria, Agighiol, Găvani, Peretu, Craiova, Coţofeneşti, Poroina, Porţile de Fier ale Dunării, Cucuteni-Băiceni în România.

Marea majoritate sunt inventare funerare, găsite în morminte (Peretu, Craiova, Cucuteni), uneori cu amenajări speciale (Agighiol), altele descoperite izolat (Poroina, Coţofeneşti) sau în context necunoscut (Porţile de Fier). Coifuri decorate cu ochi apotropaici, cu animale fantastice, cu personaje umane erau la Cucuteni, Agighiol, Peretu, Porţile de Fier, cnemide din argint aurit la Agighiol, vase

(pahare, phiale) la Agighiol, Peretu, Porţile de Fier, aplici zoomorfe la Cucuteni, Agighiol, Peretu, Craiova, un rhyton la Poroina. Acestora li se adaugă sabia emblemă din bronz descoperită la Medgidia.

Tehnica de confecţionare a pieselor din metal preţios se apropie de nivelul celor greceşti şi orientale, iar compoziţia lor este diferită, în funcţie de destinaţia pe care au avut-o: funerară (Cucuteni, Agighiol, Peretu, Craiva) sau pur şi simplu de banchet (Rogozen, care constă mai ales din vase).

Compoziţia "tezaurelor", ca şi absenţa atelierelor sunt principalele indicii pentru confecţionarea lor la comanda expresă a unor şefi locali de către meşteri itineranţi. Aceşti meşteri au creat o artă aparte cu influenţe ahemenide, scitice şi greceşti, cunoscută în literatura de specialitate cu numele de "artă traco-getică", o artă impregnată cu simboluri religioase, inclusiv acelea de eroizare a unor personaje reale sau legendare.

*

Pe plan economic sporirea randamentului şi a productivităţii, graţie utilizării pe scară largă a fierului şi a unor noi tehnici de cultivare a pământului, au determinat intensificarea relaţiilor de schimb, ilustrată de utilizarea monedelor greceşti şi de apariţia primelor emisiuni monetare locale. Cele din urmă au fost copiate după acelea străine care circulau în Dacia, mai ales după tetradrahmele lui Filip II şi Alexandru cel Mare.

Primele imitaţii au avut ca prototip tetradrahma lui Filip II şi s-au emis în jurul anului 300 în zona care include nordul Balcanilor şi regiunea Dunării de Jos până la Carpaţi, dar prima fază principală a

emisiunilor locale se datează de pe la mijlocul sec. III î.H. până la mijlocul veacului următor.

Cum emiterea monedei este apanajul autorităţii politice, pe baza ariilor de răspândire a tipurilor monetare, se pot contura cu aproximaţie şi zonele unde erau situate marile uniuni de triburi. Se poate presupune existenţa unor astfel de mari uniuni de triburi în Muntenia, Oltenia, Banat, în nord-vestul Daciei şi în Moldova centrală.

Tot în acest timp se pot sesiza particularităţi locale în sens larg şi în domeniul civilizaţiei materiale. În nord-vestul Daciei ele sunt date de grupul Sanislău-Nir, peste care s-au suprapus influenţele celtice, în Transilvania de prezenţa celţilor, în Moldova până la coborârea bastarnilor spre ea de aşezările şi fortificaţiile datate în sec. V-III, în sudul Carpaţilor de Curbură şi Meridionali de grupul Bârseşti-Ferigile, pe Dunărea inferioară de grupul reprezentat de necropolele din nordul Bulgariei (Braničevo, Carvica, Černa), în Dobrogea de descoperirile de la Canlia, Satu Nou, Enisala şi tot în sudul Carpaţilor de “tezaurele” de metal preţios.

Peste tot se constată un spor demografic substanţial. În această primă etapă a epocii La Tène au apărut fortificaţiile de la Zimnicea, Bucovăţ, Coţofenii din Dos, Celei, Orbeasca de Sus, Albeşti, Poiana-Galaţi. În zona intracarpatică primele fortificaţii cunoscute nu sunt anterioare sec. II î.H. din pricina dominaţiei militare celtice, dar apariţia lor marchează sfârşitul amintitei dominaţii. Apoi în etapa I B începe unificarea civilizaţiei daco-gete, se reliefează formele ei de manifestare caracteristice, iar pe plan spiritual se constată fenomenului dispariţiei necropolelor în jurul anului 200 î.H.

*

D A C I A

Pentru prima oară numele *Dacia* este posibil să fi fost menţionat în harta lui Agrippa în sec. I î.H., dar îl găsim mai întâi la Plinius (*NatHist*, I, 47), apoi la Tacitus (*Agricola*, 41,2). *Getia* nu apare în izvoarele scrise cu toate că prin *Gothia* Iordanes înţelegea *Getia*.

În nord-est *vecinii* daco-geţilor erau slavii, în nord şi nord-vest celţii (boiii, tauriscii, anarţii), apoi germanii suevi. În vest erau illiro-pannonii şi celţii, în sud-vest celţii scordisci, în sud tracii, romanii (de fapt Imperiul Roman), iar în est oraşele greceşti de pe ţărmul Mării Negre, sciţii mai întâi, urmaţi de bastarni şi de sarmaţi. Modificări în această situaţie au survenit ca urmare a pătrunderii cvazilor şi marcomanilor (seminţii germane) în Slovacia la începutul erei noastre. Tot prin nord au pătruns în Slovacia şi în Câmpia Tisei sarmaţii iazygi cândva după anul 23 d.H. În aceste regiuni teritoriul deluros şi muntos din Slovacia a continuat să fie locuit de daci, iazygii ocupând câmpia. Cealaltă ramură a sarmaţilor – roxolanii – s-au aşezat la gurile Dunării, mai în nord bastarnii, iar Imperiul Roman şi-a stabilit frontiera pe Dunărea de Jos.

Hotarele Daciei (în sensul antic al cuvântului) se cunosc din izvoarele antice, care nu concordă cu aria de răspândire a materialelor dacice.

Pentru zona de nord, C. Iulius Caesar (*De bello Gallico*, VI, 25) afirmă că "Pădurea Hercinică (pădurile de pe versantul de nord al Alpilor până în Slovacia, n.n.) începe în ţara helvetilor, nemetilor şi rauracilor şi, mergând paralel cu Dunărea, ajunge la graniţele dacilor şi anarţilor ...", iar pentru cea de nord-vest Strabo (VII, 3, 1) spune că ţara dacilor se mărgineşte cu a suebilor pe râul Marus (Morava, în Cehia).

La vest hotarul a fost Dunărea, iar după venirea iazygilor Tisa, cu o prelungire în nord-estul Pannoniei până la Aqvincum (Budapesta). Tot între Dunăre şi Tisa îi ştiu pe iazygi Tacitus şi Seneca. Strabo, Plinius şi Ptolaemeus dau ca hotar sudic al Daciei Dunărea până unde se întinsese Imperiul Roman, iar în est şi nord-est Dionisius Periegetul îi ştie pe geţi amestecaţi cu bastarni şi sarmaţi pe la începutul sec. II d.H. Ptolemaeus este mai precis pentru hotarul din est: Dunărea şi în amonte pe Siret până la un punct de pe cursul superior de unde o linie dreaptă (vest-est, n.n.) îl leagă de cotitura spre sud a Nistrului. Materialele dacice se întind însă până la Olbia, în vestul Ucrainei şi în Galiţia.

Din lista *triburilor* din Dacia, dată de geograful Ptolemaeus, dar şi din alte izvoare se cunoaşte numele unor tribuni dacice: mai vechii terizi şi crobizi, apoi patru nume de seminţii (Costoboci, Biephi, Ciagisi, Piephigi) şi altele derivate de la nume de localităţi sau de râuri (Predavenses, Rhatacenses, Caucoenses, Buridavenses, Cotenses, Albocenses, Potulatenses, Saldenses).

Drept localităţi mai importante sunt menţionate Porolissum (Moigrad), Napoca (Cluj), Potaissa (Turda), Apulum (Craiva), Germisara (fosta Geoagiu Băi), Sarmizegetusa, (Ranisstorum, lângă Sarmizegetusa),

Ziridava (Săvârşin), Tibiscum (Jupa), Dierna (Orşova), Drobeta (Tr. Severin), Buridava (Ocniţa – Vâlcea), Comidava (Râşnov), Piroboridava (Barboşi-Galaţi), Petrodava (Piatra Neamţ), Tamasidava (pe Siret).

Limba daco-geţilor este după unii cercetători un dialect al limbii trace, după alţii o limbă diferită cu toate că Strabo afirmă răspicat "... dacii vorbesc aceeaşi limbă cu geţii" (VII, 3,2) şi că "geţii vorbesc aceeaşi limbă cu tracii" (VII, 4,10). La fel ca illira, ea a fost înlocuită în Peninsula Balcanică cu latina, greacă şi slava, încât a dispărut şi din ea s-au păstrat doar resturi fragmentare, între care inscripţia *Decebalus per Scorilo* pe un vas de cult de la Sarmizegetusa, unde apar două nume de regi daci şi cuvântul *per*. *Per* în limba dacică înseamnă *fiu*, încât inscripţia este de citit *Decebalus fiul lui Scorilo*. Din aceeaşi limbă s-au mai păstrat peste 1.100 antroponime, vreo 900 toponime şi 10-15 nume de plante medicinale şi câteva hidronime, valoroase pentru că toate erau elemente lexicale.

Limba traco-dacă face parte din limbile indoeuropene de tip *satem* (de la *satam*, sută în sanscrită), din acelaşi grup de limbi cu illiro-mesapica, baltica, slava, iraniana, deosebită de limbile de tip *centum* (greaca, latina, germana, celtică). Dialectul daco-get avea elemente specifice (*dava*, sat, aşezare, târg, în Arcidava, Buridava), faţă de tracă (*para*, în Brentopara, Gelupara).

Dintre cuvintele atestate direct sau din numele cu etimologia sigură sunt *ak-mo*, piatră (în Acmonia), *balos* (din **bel*), puternic (în Decebalos), *bostes*, strălucit (în tarabostes), **dek,* a lua, a onora (în Decebalos, Deceneus), **der-p*, a vedea, a lumina (în Diurpaneus), *germ*, cald (în Germisara), *per*, copil, fiu (în Ziper), *zeget*, palisadă, gard (în

Sarmigezetusa).

Din limba traco-dacă s-au transmis în limba română circa 140-180 de cuvinte, dintre care circa 80 nu există în limba albaneză, care are şi ea un fond de cuvinte traco-dace: abure, baltă, barză, brad, cătun, copac, fărâma, grapă, gard, groapă, mazăre, moş, pârâu, rânză, scrum, cărbune, strungă, şopârlă, ţap, vatră, zgardă ş.a. Lipsesc în albaneză, de pildă, beregată, bordei, burtă, descurca, gorun, răbda, strugure, urcior, urdă, zestre. Principalele nume de cursuri de apă s-au transmis prin fonetism slav: Marisia – Mureş, Alutus – Olt, Samus – Someş, Crisius – Criş ş.a.

Prin vorbitorii limbii traco-dace, prin daco-geţi aceste cuvinte au intrat în latina vorbită în teritoriile nord-dunărene de daco-romani şi mai departe în limba română ale cărei structură gramaticală şi fond principal de cuvinte sunt latine. Pentru comparaţie tot cu o limbă neolatină, cuvintele dace existente în limba română din punct de vedere *numeric* sunt aproape echivalente cu acelea celtice din limba franceză, dar din punct de vedere *calitativ* şi al *puterii de circulaţie* cuvintele dace păstrate în limba română sunt net superioare celor celtice moştenite de franceză.

ISTORIA POLITICĂ A DACO-GEŢILOR DE LA SFÂRŞITUL SEC. II î.H. PÂNĂ LA RĂZBOAIELE DACO-ROMANE DE LA SFÂRŞITUL SEC. I d.H.

După acea *incrementa Dacorum per Rubobostem regem* abia pentru anii 109-106 î.H.) mai avem o ştire referitoare la daci, când împreună cu scordiscii năvălesc în sudul Dunării, unde sunt înfrânţi şi alungaţi de guvernatorul Macedoniei, M. Minucius Rufus.

Pericolul roman, privit prin perspectiva istoriei, se contura tot mai ameninţător, dar este dificil de spus dacă el era perceput ca atare de către dinaştii din Carpaţi şi de la Dunăre. Oricum, pe lângă înaintarea romană în Peninsula Balcanică, pentru daco-geţi mai exista o presiune, de astă dată directă: prezenţa celţilor în vecinătatea Daciei. Poate împreună şi conjugate cu transformările intervenite în dezvoltarea Daciei au dus la apariţia ideii de unificare a triburilor daco-gete.

Formaţiunea politică a lui Burebista şi caracterul ei

Mult timp data la care s-a urcat pe tron sau când domnea Burebista a fost controversată pentru că s-a crezut că în inscripţia de la Dionysopolis (Balcic) era pomenit şi tatăl lui Burebista. Cum în inscripţie se vorbeşte de tatăl unui necunoscut (rândurile lipsesc) este de acceptat data precisă existentă la Iordanes

(Getica, XI, 67). Acolo el spune că Deceneu a venit la Burebista pe când la Roma lua puterea Sylla, adică în anul 82 î.H.

Aşadar în 82 î.H. Burebista domnea. El era foarte probabil conducătorul uniunii de triburi care-şi avea centrul în cetatea de la Costeşti-Cetăţuie (la sud de Orăştie), care era situată în zona muntelui sfânt sau a viitorului munte sfânt, Kogaionon, avea mari bogăţii în zăcăminte de fier, era în apropierea Văii Mureşului şi a Munţilor Apuseni pe care le stăpânea.

Antecedentele acţiunii de unificare nu sunt relatate de Strabo (VII, 3, 11) care a ocolit voit istoria mai veche: “Lăsând la o parte lucrurile mai vechi ale geţilor, întâmplările din urmă sunt următoarele: Ajungând în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălţat atât de mult prin exerciţii militare, sobrietate şi ascultare de porunci, încât, în câţiva ani, a făurit un regat (imperiu) puternic şi a supus geţilor cea mai mare parte din populaţiile vecine. Ba încă a ajuns să fie temut şi de romani. Căci trecând plin de îndrăzneală Dunărea şi jefuind Tracia – până în Macedonia şi Illiria – a pustiit pe celţii care erau amestecaţi cu tracii şi cu illirii şi a nimicit pe de-a întregul pe boiii aflaţi sub conducerea lui Critasiros şi pe taurisci”.

Războaiele dese fuseseră probabil acelea între uniunile de triburi daco-gete pentru supremaţia uneia sau a unora în dauna altora. Unii au înţeles să-i de-a ascultare lui Burebista, iar pe alţii i-a supus prin forţa armelor, înglobând fortificaţiile lor în formaţiunea sa politică cărora le-a adăugat altele, construite pe timpul său. Acţiunea de unificare a înfăptuit-o în colaborare cu marele preot Deceneu, pe care l-a înzestrat cu o putere aproape regească (Iordanes,

Getica, 67). Cu ajutorul lui, Burebista a impus ascultarea poruncilor săi, a unor reforme, poate chiar pe plan religios şi, apelând la sentimentele religioase, şi-a fundamentat autoritatea care, în condiţiile vremii, nu putea fi socotită ca lipsită de esenţă divină.

Cât a durat unificarea şi consolidarea ei nu se poate preciza, dar curând Burebista a devenit atât de puternic, încât a început o vastă politică externă bazat, după acelaşi Strabo, pe o armată de 200.000 oameni, cifră exagerată ca de obicei însă semnificativă pentru puterea militară a regelui.

În Peninsula Balcanică şi în Europa Centrală evenimentele se precipitau. Prin anii 78-76 î.H. guvernatorul Macedoniei Appius Claudius Pulcher i-a respins până la Dunăre pe sarmaţii probabil aliaţi cu dacii, iar în 74/73 î.H. C. Scribonius Curio i-a urmărit pe scordisci şi pe daci până pe malul Dunării temându-se să o treacă din pricina codrilor întunecoşi (Florus, 39, 6). Este posibil ca Burebista să nu fi fost străin de această invazie în Balcani din moment ce Strabo spunea că jefuia Tracia până în Illiria şi Macedonia, dar dacă a fost implicat sau nu în înfrângerea lui C. Antonius Hybrida în 61 î.H. în Dobrogea nu se ştie.

Prima mare acţiune politică externă sigură a lui Burebista a fost expediţia împotriva celţilor din nord-vestul Daciei, stabiliţi pe pământuri dacice încă din sec. IV î.H. şi înmulţiţi prin venirea altora la sfârşitul sec. II î.H. Riposta lui Burebista are loc în jurul anului 60 şi este jalonată de îngroparea de tezaure monetare de-a lungul Dunării. Boiii şi tauriscii au fost dislocaţi, luptând încă înainte de 58 î.H. cu celţii din Noricum, apoi primii îndreptându-se spre Franţa.

Burebista şi-a întins stăpânirea până la Dunărea Mijlocie şi până la Morava învecinându-se cu stăpânirea suevului Ariovistus, dar dislocarea celţilor nu a fost totală, cum demonstrează materialele dacice găsite în asociere cu acelea celtice. Prin expediţiile în sudul Dunării, petrecute după episodul cu C. Scribonius Curio, Burebista i-a adus sub ascultarea sa şi pe celţii scordisci stabiliţi la confluenţa Savei cu Dunărea, dar ei au fost trataţi diferit, ca unii cu care a colaborat împotriva Imperiului Roman.

În sud-vestul Daciei era pericolul ca oraşele greceşti să treacă de partea Romei, încât Burebista a hotărât să le aducă sub ascultarea lui. O atare acţiune îndepărta ameninţarea romană şi-i asigura contribuţiile pe care urmau să le plătească oraşele din Pontul Stâng.

După informaţiile lui Dio Chrysostomul (XXXVI, 4), pe la 55 î.H. armatele lui Burebista s-au îndreptat spre Pontul Euxin. Expediţiile au fost fulgerătoare şi necruţătoare pentru oraşele care încercau să se împotrivească. Întâi este cucerit oraşul Boristene, urmat de Olbia, Tyras, Histria, Tomis, Callatis, Odessos, Mesembria şi Apollonia, cruţat fiind doar Dionysopolis. Stăpânirea lui Burebista se întindea în felul acesta de la Morava şi Dunărea Mijlocie până la Nipru şi din Carpaţii Păduroşi până la munţii Haemus. Nu întâmplător regele dac este numit în decretul dat la Dionysopolis în cinstea lui Arcornion “cel dintâi şi cel mai mare dintre regii Traciei”.

Cuceririle lui Burebista fuseseră posibile şi pentru că Roma era ocupată cu luptele lui Caesar în Gallia şi din pricina tulburărilor sale interne. În 48 î.H. izbucneşte războiul civil, la începutul anului cei doi mari generali, Caesar şi Pompeius înfruntându-se de-

acum pe coastele apusene ale Greciei. Burebista a intrat în tratative cu Pompeius prin Acornion, trimis la generalul roman. Probabil în schimbul ajutorului militar promis de Burebista, Pompeius îi recunoaştea cuceririle dar, la Pharsalus, a învins Caesar. Acesta din urmă plănuia un război pentru pedepsirea lui Burebista însă a fost ocupat cu luptele împotriva partizanilor lui Pompeius, iar Burebista şi-a întărit ţinuturile stăpânite de aşa manieră, încât pe timpul lui au fost refăcute şi construite peste 90 de fortificaţii. Pericolul a dispărut după asasinarea lui Caesar în senat (44 î.H.) şi, cândva după acest eveniment, a dispărut din viaţă şi Burebista. Vasta sa stăpânire s-a împărţit mai întâi în patru, apoi în cinci (Strabo, VII, 3, 11), probabil între moştenitori.

Dar care a fost caracterul stăpânirii lui Burebista pe care Strabo a numit-o *arhé*, imperiu, regat? Rezumând evenimentele din timpul domniei regelui se constată: iniţial a fost conducătorul unei uniuni de triburi; apoi şi-a întins stăpânirea asupra întregului teritoriu locuit de daco-geţi; a recucerit teritorii dacice de la celţii din nord-vest şi şi-a impus autoritatea asupra celţilor scordisci; a cucerit oraşele greceşti; a început şi în cea mai mare măsură a înfăptuit o vastă operă de fortificare a ţinuturilor stăpânite de el. Acestora li se adaugă existenţa comandanţilor militari reprezentanţi ai puterii centrale, aşezaţi în fortificaţii şi înzestraţi probabil şi cu atribuţii administrative, impunerea şi organizarea construirii fortificaţiilor care implicau un efort ieşit din comun, recrutarea şi conducerea armatei, emiterea de monedă de tip roman simultan cu încetarea emisiunilor monedelor tradiţionale, zonale, folosirea în tratativele cu Pompeius a lui Akornion care purta

un titlu apropiat de acela existent la curţile elenistice, funcţionarea unei cancelarii regale, funcţia de vice-rege a lui Deceneu şi obligativitatea ascultării poruncilor sale. Toate indică o formaţiune politică cu trăsăturile definitorii unui stat chiar dacă el era la începuturile existenţei şi evoluţiei sale.

Lista regilor daci din zona capitalei

1. **Burebista** 82-44 sau după;
2. **Deceneu** 44 (după?) - ? cumulează puterea religioasă cu cea politică;
3. **Coson ?** Moneda de aur copiată după cea a lui Marcus Iunnius Brutus (aur galben topit din aurul existent în tezaurul lui Sadala III de M. Iunnius Brutus); Locul descoperiri monedelor.
4. **Comosicus (**Iordanes, *Getica*, 73-74): rege, preot, judecător suprem;
5. **Coryllus (**Iordanes regele goţilor timp de 40 de ani a stăpânit peste neamurile din Dacia) = **Scorylo** (Frontinus, *Stratagemata,* I, 10) într-un timp când la Roma erau tulburări: 28/29 până în 68/69.
6. **Duras** care-i cedează domnia de bună voie lui Decebalus (Duras nu e în textul lui Cassius Dio). De aici încurcăturile. Duras e coruptela lui Diurpaneus pentru că apărea numai la Cassius Dio transmisă prin Xiphilinus (sec. XI) şi Zonaras (sec. XII) dar la Cornelius Tacitus şi Iordanes apare Diurpaneus. Pasajul s-a păstrat în *Excerpta Valesiana,* deci e textul lui Cassius Dio din care rezultă că Duras este nume dacic. Vezi şi Criton, *Getica,* în Lexiconul Suda „a biruit părerea unuia Duras". Deci

Duras este autentic nu coruptela lui Diurpaneus. Şi atunci cum se numea cel căruia Duras i-a cedat domnia? Diurpaneus apărea în partea pierdută (domnia lui Domitianus) din istoriile lui Tacitus, dar la Orosius (*Adversus Paganos,* VII, 10, 4) „căci cât de mari au fost luptele lui Diurpaneus, regele dacilor, cu comandantul Cornelius Fuscus şi cât de mari dezastrele romanilor le-aş enumera într-o înşirare lungă, dacă Cornelius Tacitus care a tratat în mod organic şi cu foarte mare exactitate aceste evenimente istorice..." deci Diurpaneus luptă împotriva armatei lui Domitianus comandată de Cornelius Fuscus.

Iordanes (*Getica,* 77): „Domitianus a plecat cu toate forţele sale în Illyricum şi încredinţând întreaga armată comandantului Fuscus şi câtorva bărbaţi aleşi, i-a obligat să treacă peste Dunăre împotriva armatei lui Dorpaneus"

În schimb la Cassius Dio (LXVII, 6,5) „Decebalus, regele dacilor, a trimis soli lui Domitianus şi făgăduia pacea. Dar Domitianus îl trimise pe Fuscus cu multă armată".

Concluzia: Cornelis Tacitus şi Cassius Dio sunt bine informaţi şi nu pot fi bănuiţi de o asemenea greşeală grosolană.

De fapt un Diurpaneus apare şi pe o inscripţie de la Roma.

Deci Diurpaneus şi Decebalus sunt aceeaşi persoană, Decebalus fiind un supranume luat sau primit după victoria răsunătoare împotriva lui Fuscus pentru că *dec** = a lua, a întâmpina, a onora şi *balos* (din *bel'*) = puternic.

În legătură cu victoria împotriva lui Fuscus, Iordanes (*Getica,* 78) scria: „Pentru dobândirea acestei

victorii mari ei (goţii=geţii) i-au numit pe conducătorii lor semizei".

Istoria politică a Daciei de la Burebista la Diurpaneus

După dispariţia din viaţă a lui Burebista statul său, ce nu avusese timp să se consolideze, s-a dezmembrat şi doar pentru o singură zonă a Daciei s-a păstrat o "listă", incompletă şi ea, de dinaşti.

Din coroborarea datelor furnizate de cercetările arheologice cu acelea ale izvoarelor scrise reiese că reşedinţa lui Burebista a fost la Costeşti – Cetăţuie, iar marele preot rezida pe Kogaionon, la vreo 20 km în munte. După stingerea din viaţă a lui Burebista, marele preot Deceneu a luat în mâinile sale şi frâiele puterii politice şi a transferat capitala pe muntele sfânt, viitoarea Sarmizegetusa. De atunci nu mai există nici un indiciu pentru o nouă separare a puterii laice de cea religioasă, dimpotrivă.

Lui Deceneu, care trebuie să fi fost destul de înaintat în vârstă la preluarea puterii regale, i-a urmat Comosicus, apoi Coryllus cu o domnie de 40 de ani (Iordanes, *Getica*, 73-74). Alte două izvoare îl menţionează pe Scorylo (acelaşi personaj cu Coryllus) într-o vreme când la Roma erau grave tulburări (Frontinus, *Strat*, I, 10, 4) şi pe Duras (Cassius Dio, LXVII, 6,1), care i-a cedat domnia de bună voie lui Decebal. Duras este nume dacic pentru că apare într-un paragraf autentic al lui Cassius Dio (LXVII, 6, 1) şi la Criton. Mai departe, pe vremea lui Domitianus este pomenit Dorpaneus (Iodanes, *Getica*, 76) sau Diurpaneus (Orosius, *Hist.adv. paganos*, VII, 10, 4) şi Decebalus (Cassius Dio, LXVII, 6, 1), un supranume

luat de Diurpaneus după victoria răsunătoare împotriva lui Cornelius Fuscus. Dacă Scorilo din inscripţia de pe vasul de la Sarmizegetusa este acelaşi cu Coryllus sau Scorylo - şi nu sunt motive de îndoială -, atunci Duras nu putea fi decât unchiul lui Decebal, probabil nevârstnic la moartea lui Scorilo. Este posibil ca din această înşiruire să lipsească unul-doi dinaşti, cum este de pildă Coson care, probabil, este de plasat între Deceneu şi Comosicus.

Cu prilejul conflictelor şi mai rar alianţelor efemere cu Roma sunt menţionaţi dinaşti în alte zone ale Daciei. De altminteri, după spusele lui Horatius (*Satire*, II, 6, 51-53), ştirile despre conflictele cu dacii erau un subiect frecvent de conversaţie la Roma în timpul lui Augustus.

În postura de duşman al Romei este pomenit Cotiso pe la începutul domniei lui Augustus, într-un ţinut muntos al Daciei (Florus, *Epitome*, II, 28, 18), ceea ce i-au făcut pe istoricii moderni să-l localizeze undeva în Munţii Banatului şi Olteniei.

În timpul luptelor dintre Octavianus şi Marcus Antonius, Plutarh (*Antonius*, 63) îl menţionează pe Dicomes a cărei formaţiune politică ar fi fost undeva în Câmpia Munteană, de unde îl putea ajuta pe Marcus Antonius.

Înaintea bătăliei de la Actium (31 î.H.) dintre Octavianus şi Marcus Antonius, aliat cu Cleopatra, cei de la Roma se temeau de un atac al dacilor (Horaţiu, *Ode*, III, 6, 13-16) conjugat cu al egiptenilor.

Profitând poate de plecarea lui Octavianus în Egipt, în 29 î.H. dacii în alianţă cu bastarnii au atacat sudul Dunării, de unde au fost respinşi şi înfrânţi pe rând de M. Licinius Crassus, ajutat şi de un dinast get pe nume Rholes. Drept recompensă Octavianus l-a

primit pe Rholes la Corint şi i-a acordat titlul de "prieten şi aliat al poporului roman" (Cassius Dio, LI, 24). Formaţiunea politică a lui Rholes este de localizat în sud-vestul Dobrogei.

În anul următor Crassus a fost chemat de Rholes ca să-i dea ajutor împotriva vecinului din nord, Dapyx. În lupta care a avut loc, oastea lui Dapyx a fost pusă pe fugă şi dinastul get împreună cu rămăşiţele ei s-au retras într-o cetate, împresurată îndată de romani şi cucerită prin trădare. Dapyx s-a sinucis.

Abia după aceste întâmplări a devenit evidentă intenţia lui Crassus de cucerire a Dobrogei pentru că armata romană a atacat cea mai puternică cetate, Genucla, a lui Zyraxes, vecinul de la nord al lui Dapyx, unde Crassus auzise că s-ar afla stindardele capturate în 61 î.H. de la C. Antonius Hybrida. După aceste evenimente foarte probabil Rholes a stăpânit întreaga Dobroge, urmând politica romană. După moartea sa, asupra Dobrogei s-a întins protectoratul regatului Traciei, clientelar Romei, iar regiunea de coastă s-a aflat sub autoritatea comandamentului militar – *praefectura orae maritimae* – subordonat provinciei Macedonia.

În anul 15 î.H. se pare că tribul dacic al appulilor a atacat Dobrogea, iar după războiul din anii 13-11 î.H. în Pannonia, dacii au invadat-o. Romanii au răspuns cu expediţia lui Marcus Vinicius, care i-a urmărit pe invadatori pe Mureş în inima Daciei.

Următorul conflict cu Roma a avut loc cândva în anii 12-9 î.H. Atunci Tiberius (viitorul împărat) a organizat o expediţie împotriva dacilor trecând la nord de Dunăre. În anul 6 d.H. s-a înfiinţat un comandament al Moesiei şi în anii 11-12 d.H. au avut

loc acţiunile militare conjugate ale lui Cn. Cornelius Lentulus, guvernatorul Pannoniei şi ale lui Sex. Aelius Catus, comandantul districtului militar moesic, soldate cu strămutarea în Tracia a 50.000 de geţi. Părerea potrivit căreia după strămutare şi-au încetat viaţa fortificaţii din Câmpia Munteană (Zimnicea, Popeşti, Crăsani) nu se verifică din moment ce, de pildă, aceea de la Celei, lângă Dunăre continuă să fiinţeze. Oricum această strămutare marchează începutul politicii romane de slăbire inclusiv demografică a ţinuturilor de la nordul fluviului, probabil paralelă cu sporirea numărului contribuabililor din Imperiul Roman.

Tot pe la începutul sec. I d.H. mai la nord de Dunăre, în ţinuturile de deal ale Olteniei estice şi Munteniei apusene, este de încadrat formaţiunea politică a burilor, cu centrul la Buridava (Ocniţa – Vâlcea) condusă de dinastul Thiamarcus, cunoscut din inscripţia incizată pe vasul de provizii de la Ocniţa (Basileus Thiamarkos epoei).

Politica romană avea în vedere din ce în ce mai mult zona dunăreană. Sub Tiberius, comandamentul militar moesic a fost transformat în provincie, iar cu ştirea romanilor, dacă nu cumva îndemnaţi de ei, iazigii s-au aşezat în vestul Tisei. Sub Claudius Tracia este transformată în provincie, Dobrogea a fost anexată Moesiei şi garnizoane romane s-au instalat pe malul drept al Dunării.

În aceste împrejurări a avut loc acţiunea lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus (guvernator al Moesiei cândva între 57-67 d.H.) soldată cu strămutarea la sud de Dunăre a 100.000 de “transdanubieni”, cu “… principii şi regii lor *ad praestanda tributa* (pentru a munci pământul şi a plăti tributul). Este foarte posibil ca

zona vizată de guvernator să fi fost situată în estul Munteniei şi la nord de gurile fluviului.

În anii 68-69 d.H., când la Roma izbucniseră violente frământări după moartea lui Nero, dacii au profitat şi în primele luni ale anului 69 au atacat Moesia (Tacitus, *Hist*. I, 2, 1). Atacul dacilor, foarte periculos şi organizat într-o împrejurare dramatică pentru Roma, a fost în cele din urmă respins. Ca urmare, sub Vespasianus, urmaşul lui Nero, s-au luat noi măsuri de întărire a frontierei dunărene prin crearea flotei de pe fluviu, *classis Flavia Moesica* şi prin întărirea garnizoanelor sud-dunărene.

Atacurile dacilor – singuri sau în asociere cu alte seminţii – îndreptate împotriva posesiunilor romane de la sud de Dunăre pot avea două aspecte şi tot atâtea ţeluri: înainte de toate prăzile bogate şi, în al doilea rând, împiedicarea consolidării stăpânirii romane în teritorii de curând cucerite. Indiferent dacă acest al doilea scop a fost urmărit conştient sau nu de dinaştii daci, evenimentele demonstrează că ele au avut şi o asemenea consecinţă. Oricum nici dintr-o parte, nici din cealaltă nu se putea oferi o soluţie capabilă să asigure o pace durabilă.

CIVILIZAŢIA DACO-GEŢILOR ÎN ETAPA A DOUA A EPOCII LA TÈNE (150 î.H. – 106 d.H.)

Principalele caracteristici ale fazei a II-a a epocii La Tène constau din: uniformizarea civilizaţiei dacice în sensul prezenţei în toate zonele ţinuturilor carpato-dunărene a aceloraşi forme de bază de manifestare, evoluţia lor unitară şi ritmul de dezvoltare mult mai alert, necunoscut în etapa anterioară.

Unitatea de manifestare a civilizaţiei dacice s-a încheiat ca proces istoric încă pe durata subfazei II A (150-80 î.H.) şi tot atunci s-au creat premisele capabile să asigure dezvoltarea fără precedent a acesteia în subfazele II B şi II C. Se constată avântul tuturor ramurilor economiei (agricultură, meşteşuguri, intensificarea circulaţiei monetare şi generalizarea schimbului pe bază de monedă, în subfaza II A încă tradiţională, apoi de tip roman alături de monedele emise de Macedonia Prima, Thasos, Dyrrhachium, Apollonia şi romane, sporirea schimburilor comerciale cu ţările elenistice, apoi mai ales cu lumea romană), apariţia celor mai de seamă realizări ale civilizaţiei dacice în toate domeniile.

Progresul culturii pământului şi mai ales al meşteşugurilor a fost asigurat de dezvoltarea metalurgiei fierului, la rândul ei înlesnită de marea răspândire a minereurilor de fier atât în zonele montane şi piedmontane, cât şi în cele de deal şi de câmpie.

Atât în Dacia, cât şi în alte zone europene reducerea minereurilor se făcea în mod obişnuit în apropierea locurilor de exploatare tocmai pentru a evita inconvenientele transportului unor cantităţi considerabile la mari distanţe pe drumuri naturale. Locuri de reducere a minereurilor erau, de pildă, la Bucureşti – Bragadiru, Craiva, în Bazinul Ciucului, Doboşeni, zona Sarmizegetusei (patru puncte), Şercaia, Botoşani, Poiana-Galaţi, Teiu (Argeş).

Cuptoarele de redus erau de tip monoşarjă (se distrugeau aproape integral pentru extragerea lupei de fier) şi plurişarjă (cu o "uşă" în partea inferioară, pe unde se scotea lupa) şi furnizau lupe de 9-12 kg. Doar la Sarmizegetusa se cunosc şi lupe de 40 kg.

Lupele erau transformate prin batere la cald în lingouri şi acestea din urmă în felurite produse în ateliere înzestrate cu baroase, cleşti, nicovale, dălţi, punctatoare şi pile. O menţiune aparte se cuvine Sarmizegetusei unde funcţionau cele mai mari ateliere din Europa barbară de la sfârşitul sec. I d.H., fierul descoperit acolo fiind mai mult decât acela găsit între Viena şi Sofia. Marile ateliere de acolo şi din alte locuri asigurau cu produse zone extinse ale Daciei.

În *agricultură*, ca urmare a creşterii demografice, au sporit suprafeţele şi s-a perfecţionat tehnica agricolă prin apariţia pieselor metalice pentru plug (brăzdar, cuţit) şi prin înmulţirea secerilor, sapelor, săpăligilor, cosoarelor de vie şi a coaselor, ultimele fiind creaţii ale faurilor de la Sarmizegetusa. În Dacia se cultivau grâu, mult orz, orzoaică, seceră, mult mei, bob, linte, muştar, mac, năut, in şi mai ales cânepă, iar descoperirea de seminţe de plante furajere în aşezări

şi în fortificaţii demonstrează existenţa nutreţurilor pentru animale.

Dintre animalele domestice sunt de amintit ovinele, caprinele, bovinele, suinele şi cabalinele, cărora li se adăugau păsările. Belşugul de produse agricole este atestat de oasele de animale şi mai ales de mulţimea de gropi de bucate şi de hambare. Toate acestea lasă impresia unei epoci de prosperitate şi bunăstare.

Meşteşugurile, atestate prin uneltele specifice, sunt: dulgheria-tâmplăria (topoare, tesle, fierăstraie, sfredele, cuţitoaie, pile, dălţi, compase), prelucrarea pietrei (târnăcoape, topoare, ciocane, dălţi, şpiţuri), care se făcea mai ales în cariere, şi sticlăria. O notă aparte se cuvine construcţiilor din zona Sarmizegetusei unde calcarul s-a adus de la Măgura Călanului, iar andezitul de la Bejan (Deva) şi unde funcţiona un atelier de sticlărie care producea inclusiv vase şi foi pentru ferestre.

Tot din fier se confecţionau părţile metalice ale râşniţelor, tocilelor, obiecte de uz cotidian (cuţite, frigări, vase), piese de harnaşament (zăbale, verigi) şi de vestimentaţie (catarame, fibule). Dar belşugul de fier mai ales în etapa II C este dovedit de uneltele specializate pe operaţii şi mai ales de confecţionarea din acest metal a materialului de construcţie (cuie, piroane, scoabe, ţâţâni, balamale, nituri, ţinte) care obişnuit era din lemn sau înlocuit prin îmbinări meşteşugite.

Din acelaşi metal s-au confecţionat armele: piesele metalice ale scuturilor (mai ales piesa centrală, *umbo*), vârfurile de suliţe, lănci, săgeţi, pumnalul drept şi curb (*sica*), sabia dreaptă şi mai ales curbă (*falx*),

specifică dacilor, cuţite de lovit, berbeci de asediu. Nefolosirea coifurilor de luptătorii daci rămâne inexplicabilă dacă nu cumva situaţia este de pus pe seama unor considerente de ordin religios (Iulianus, *Împăraţii*, 22).

Mare dezvoltare pe durata fazei a II-a a epocii La Tène a cunoscut meşteşugul *olăriei*. Compoziţia pastei vaselor este bună, arderea la fel şi roata olarului se răspândeşte pretutindeni chiar dacă vasele confecţionate cu mâna continuă să aibă o pondere însemnată până în ajunul cuceririi romane. Încă din subfaza II A (150-80 î.H.) se înregistrează uniformizarea formelor specifice civilizaţiei dacice şi existenţa lor peste tot (ceaşca, cana, fructiera, vasul-borcan, vasul de provizii, cel din urmă local sau imitat după vasele greceşti de tip dolia). În această fază continuă să se manifeste influenţele elenistice, nu atât în privinţa formelor preluate (amfore, boluri, kantaroi), cât mai ales în preferinţa pentru arderea inoxidantă şi preluarea picturii pe angobă. Aceeaşi situaţie se constată în privinţa influenţelor romane din faza II B, când se înmulţesc vasele arse oxidant. Ornamentele sunt în relief (butoni, brâuri crestate sau cu alveole, rar barbotina), incizate (striuri, linii ondulate), lustruite şi pictate. Pictura pe angobă s-a făcut cu brun-roşcat, iar motivele decorative constau din linii simple sau ondulate, cercuri, puncte, în reţea. Sub influenţă romană apare şi pictura direct pe pastă. Pictura cu motive geometrice, fito- şi zoomorfe este circumscrisă la zona Sarmizegetusei şi se datează numai spre sfârşitul etapei II C. Motivele florale şi zoomorfe constau din lujeri, frunze, păsări şi animale fantastice ilustrând mentalitatea comanditorilor.

Tot din lut s-au produs prâsnele de fus, greutăţi pentru războiul de ţesut, calapoade pentru modelarea ceramicii cu mâna, cărămizi slab arse, ţigle şi olane, tuburi pentru conductele de apă. Cele din urmă, descoperite pe kilometrii întregi numai în zona Sarmizegetusei, constituie indiciul esenţial pentru nivelul de civilizaţie de acolo.

Metalurgia bronzului, profilată pe producerea pieselor de mici dimensiuni, este atestată prin prezenţa cuptoarelor de redus minereuri, mai ales de prezenţa creuzetelor de lut ars şi desigur a produselor. Din bronz s-au făcut accesorii vestimentare (catarame, paftale, verigi), piese de podoabă (fibule, brăţări), piese de harnaşament (verigi, printeni), obiecte de întrebuinţare curentă şi mai rar vase.

Adesea în aceleaşi ateliere sau aceiaşi meşteri – uneori ambulanţi – prelucrau atât bronzul, cât şi argintul. Dintre uneltele specifice bronzierilor şi *orfevrarilor* amintim: ciocane-baros, ciocane, nicovale din fier şi bronz, cleşti, filierele pentru trasul sârmei din metal preţios.

Raritatea bijuteriilor din aur pe teritoriul Daciei, în pofida fabuloaselor prăzi ale romanilor după războaiele cu Traian, se explică probabil prin etajarea socială a celor ce aveau dreptul să poarte aurul, argintul, bronzul şi fierul transformate în podoabe.

În orfevrăria argintului, în comparaţie cu sec. IV-III î.H., se constată o decadenţă tehnică şi accentuarea geometrismului în decor. Din acest metal s-au confecţionat fibule, lanţuri de centură, coliere, colane, brăţări, mari brăţări spiralice cu capetele ornamentate cu cap de şarpe, inele, rar cercei, dar mai frecvent vase, plăci decorative şi falere. Tezaure

de astfel de piese s-au găsit, de pildă, la Ceheţel, Surcea, Sâncrăieni, Herăstrău, Bălăneşti. O notă aparte se cuvine falerelor de la Surcea (cu imaginile unui vultur şi a unui călăreţ), Cioara (Sălişte, Hunedoara, cu imaginea unui personaj masculin) şi Lupu (lângă Blaj, cu reprezentările unui vultur cu şarpele în gheare, a unui călăreţ şi a Marii Zeiţe cu acolita sau cu acolitele sale).

O atare dezvoltare economică fără precedent în perioada anterioară a dus firesc la amplificarea corespunzătoare a *schimburilor comerciale* care, la rândul lor, au contribuit substanţial la unificarea formelor de manifestare a civilizaţiei deco-gete. Pe durata subfazei II A a epocii La Tène se datează şi a doua fază principală a monedelor tradiţionale, emise de uniunile tribale. Întocmai ca şi înainte, aria lor de circulaţie jalonează întinderea uniunilor tribale, una în sudul Moldovei, altele în centrul şi în răsăritul Munteniei, în Oltenia, în nord-vestul Transilvaniei şi pe Mureşul Mijlociu. Dar cum emiterea de monedă este apanajul autorităţii politice, aceste emisiuni încetează pe timpul lui Burebista, când se emite în Dacia moneda de tip roman (còpii fidele sau imitaţii ale denarului roman republican, mai târziu imperial). Sigur Burebista, ca şi regii de după el, toţi protagonişti ai luptei antiromane, nu şi-au dat seama că emiţând moneda copiată după cea romană au facilitat de fapt integritatea Daciei în schimburile comerciale circum-mediteraneene, atunci, să le spunem, internaţionale, care se desfăşurau pe baza monedei romane.

În Dacia s-au descoperit ştanţe monetare ce imită sau copiază fidel denarul roman republican la Poiana-Galaţi, Cristian-Braşov, Ludeşti (lângă Costeşti –

Orăştie), Tilişca şi Sarmizegetusa (pe lângă republicane una este copiată după un denar al lui Tiberius). Tocmai emiterea monedei copiate după cea romană în Dacia explică, pe lângă afluenţa monedei romane, disproporţia faţă de alte zone europene din afara Imperiului Roman. Din totalul de 270 de tezaure cu monede romane înregistrate în afara Imperiului (Spania, Franţa, fosta Iugoslavie, Germania, Austria, Dacia) 145 au fost descoperite în Dacia, adică aproape 54 %. De altminteri, direcţia schimburilor comerciale ale Daciei s-a schimbat în jurul anului 100 î.H. dinspre est (bazinul estic al Mediteranei, Egeea, Pontul Euxin) spre vest şi mai ales spre nordul Italiei. Nu întâmplător produsele şi monedele romane (precedate de acelea emise de Dyrrhachium şi Apollonia) sunt covârşitor mai multe la vest de Carpaţi decât în exteriorul lor.

Arhitectura civilă şi militară a dacilor este pe potriva realizărilor de excepţie din alte domenii. *Locuinţele* continuă să fie parţial adâncite în pământ mai ales în zonele de câmpie şi de deal, aveau pereţii din pari şi împletitură de nuiele lipite cu lut, iar învelitoarea din paie, stuf, trestie. Ici-colo s-a putut constata prezenţa treptelor la intrare şi pavarea cu pietriş sau cu nisip a unei porţiuni în faţa intrării. Vatra de foc era plasată în partea opusă uşii. Tendinţa generală era de evoluare de la locuinţele parţial adâncite în pământ la cele de suprafaţă.

Locuinţele de suprafaţă au fost ridicate în două sisteme: cu pereţii din lemn lipiţi cu lut sau cu pereţi din lut bătut, armat cu pari, învelitoarea fiind atât la unele cât şi la celelalte din aceleaşi materiale, dar şi din şindrilă. Abia locuinţele de suprafaţă au planuri

complexe, cu două-trei încăperi, dispuse în linie, grupat sau “concentric”, uneori având etaj. Adesea la acelea cu încăperi “concentrice” încăperea din mijloc avea absidă, locul rezervat probabil zeilor protectori ai casei şi familiei.

Se poate vorbi şi despre “palate” ale epocii: case cu mai multe încăperi, cu etaj şi turnuri - locuinţe, cele din urmă în fortificaţii, cu parterul ridicat din ziduri de tip *murus Dacicus*, etajul din cărămidă slab arsă şi învelitoarea din ţigle şi olane.

În apropierea locuinţelor se aflau gropi de provizii, menajere, hambare şi doar atelierele erau amplasate spre “centrul” aşezării.

Aspectul aşezărilor diferă în funcţie de relief şi de importanţa lor. La cele mai multe, rurale, construcţiile sunt dispuse de-a lungul unor “uliţe” întrerupte de gropile de provizii. Grădinile erau situate în afara aşezării. În zona montană construcţiile aşezării erau răsfirate sau în pâlcuri. Aşezările fortificate au fost amplasate pe forme de relief dominante, alese anume şi adesea erau centre meşteşugăreşti, comerciale, chiar administrative şi religioase ale zonelor din apropiere. Ultima categorie o reprezintă aşezările compacte, cu construcţiile ridicate pe terase antropogene, cu începuturi de sistematizare, cu amenajări edilitare, care le conferă statutul de aşezări protourbane şi urbane. Oraş era Sarmizegetusa întinsă pe 5 km, cu construcţiile ridicate pe terase, grupate în două “cartiere” între care se aflau cetatea şi zona sacră, împânzită de drumuri pavate, conducte de apă, instalaţii de drenaj şi având monumente impozante. Ea era totodată mare centru meşteşugăresc şi comercial, politic şi religios al Daciei şi nu dispunea în apropiere de resurse

agricole.

Marea majoritate a fortificaţiilor dacice se datează mai ales pe durata etapelor II B şi II C, iar numărul lor - peste nouăzeci – este impresionant. Mai întâi şi-au construit fortificaţii uniunile de triburi, incluse apoi în regatul lui Burebista care, la rândul lui, a înălţat altele, cum de altminteri au procedat şi urmaşii săi până în ajunul cuceririi romane. Toate însă reflectă, pe de o parte, posibilităţile ieşite din comun ale regatului dac şi, pe de altă parte, concepţia de luptă a dacilor. Ca unii care nu aveau armată permanentă, ci doar un nucleu de profesionişti, cunoşteau tehnica asediului, dar nu o foloseau decât pe timp restrâns pentru că oştenii grupaţi în jurul profesioniştilor trebuiau să se întoarcă la ocupaţiile obişnuite, lucrative. În aceste împrejurări nici fortificaţiile dacice nu au fost concepute să reziste unor asedii prelungite şi, ca urmare, nici una nu are surse permanente de apă în interiorul elementelor de fortificare.

Fortificaţiile dacice au fost împărţite în trei categorii principale: aşezări fortificate, cetăţi şi liniare, adică de baraj. Prin aşezări fortificate se înţeleg aglomerările umane cu construcţiile apărate integral sau parţial de elementele de fortificare şi amplasate pe terase înalte, capete de promontorii, rar pe mameloane. Acolo unde sunt construcţii în afara perimetrului fortificat, partea mai veche a aşezării se află în interior (Brad, Galaţi-Barboşi, Poiana, Răcătău etc. în zona răsăriteană a Daciei, Celei, Popeşti, Sprâncenata la sud de Carpaţii Meridionali, Ardeu, Arpaşu de Sus, Bernadea, Pecica, Pescari, Râşnov, Tăşad la vest de Arcul Carpatic).

Cetăţile au fost construite aproape totdeauna pe mameloane. Unele au la poalele înălţimii una sau

două aşezări civile (Piatra Neamţ – Bâtca Doamnei, Moineşti, Ocniţa, Polovragi, Breaza – Făgăraş, Costeşti – Cetăţuie şi Blidaru, Craiva, Sarmizegetusa etc.), iar altele nu au, fiind amplasate acolo din considerente pur strategice (Căpâlna, Luncani – Piatra Roşie, Racoş, Tilişca).

Atât la aşezări, cât şi la cetăţi spaţiul fortificat este restrâns (de la 3.000 până la 5.000 mp), primele fiind capabile să adăpostească întreaga populaţie, dar celelalte nu. Cetăţile au în interior puţine construcţii permanente – turn-locuinţă, o clădire mai mare, un fel de "cazarmă" şi multe barăci pentru trupa sporită în vremi de restrişte.

Fortificaţii liniare sau *de baraj* se cunosc doar la Porţile de Fier ale Transilvaniei (din şanţuri, valuri şi palisade, lungă de 2 km), care barează accesul dinspre Banat pe culoarul Bistrei spre Ţara Haţegului, şi la Cioclovina – Ponorici (dintr-un zid cu bastioane din piatră legată cu mortar de pământ şi cu alte ziduri perpendiculare sau oblice pe primul, întinse pe 2,5 km), care interzicea accesul dinspre Ţara Haţegului spre Sarmizegetusa.

Elementele de fortificare sunt fie tradiţionale (şanţ, val, palisadă, palisadă complexă), fie noi (zidul din piatră sumar fasonată legată cu mortar de pământ, ziduri cu două paramente din piatră sumar fasonată şi cu emplecton, ziduri de tip elenistic, ziduri de tip *murus Dacicus*, turnuri-locuinţe, platforme pentru maşini de război, turnuri izolate sau de veghe), adesea combinate la aceeaşi fortificaţie.

În funcţie de amplasarea principalelor elemente de fortificare, întăriturile dacice sunt de tip promontoriu barat, cu elemente dispuse pe două-trei laturi şi "circulare". La primele două categorii cealaltă sau

celelalte laturi, cu pante piezişe, aveau palisadă.

Materialul de construcţie se afla la faţa locului şi numai pentru fortificaţiile din Munţii Şureanu s-a apelat, cu preţul unui efort ieşit din comun, la calcarul de la Măgura Călanului.

Graţie străduaniilor constructive Dacia singură a fost înzestrată în Europa "barbară" cu un adevărat sistem defensiv, iar lanţul carpatic a fost zăvorât de fortificaţii amplasate la intrarea şi la ieşirea din el a drumurilor care-l străbăteau în vederea apărării mai ales a ţinuturilor intracarpatice.

Structura socială a Daciei poate fi reconstituită pe baza izvoarelor scrise şi în parte graţie descoperirilor arheologice care reflectă diferenţieri de avere.

Herodot (IV, 95) îi menţiona pe "fruntaşii ţării", Strabo (VII, 3,5) scria despre conducători şi de popor, iar Iordanes (*Getica*, 40) îi amintea pe cei de neam, *tarabostes* sau *pileati*, dintre care se alegeau regii şi preoţii, iar în alt loc (71-72) pe *pileati* şi *capillati*, cei din urmă constituind "restul poporului". La rândul lui Cassius Dio (LXVIII, 9, 1) îi pomeneşte pe *pileati* şi pe *comati*, ultimii având mai puţină trecere la daci. Aşadar în societatea dacică era o aristocraţie – *tarabostes* sau *pileati* – şi nenobilii, adică masa poporului care nici ea nu era omogenă. Nobilii purtau şi un însemn distinctiv, *pileus*, o bonetă din ţesătură.

Izvoarele literare fac, de asemenea, menţiuni privitoare la existenţa sclavilor, dar sclavia ca atare a rămas în faza sa patriarhală.

Despre formele de proprietate, despre articularea stratificării sociale şi despre întreg angrenajul vieţii sociale nu se ştie nimic. Demonstrarea pe baza textelor antice (Horatius, *Carmina*, III, 24, 10-16) a

existenţei obştilor săteşti nu este convingătoare, dar este evident că forma de organizare anterioară acestor obşti fusese depăşită.

În general se admite că structura economiei Daciei se baza pe existenţa comunităţilor săteşti agricol-pastorale, dar detalii de organizare şi de activitate a acestora nu se cunosc, câtă vreme stăpânirea în comun a terenurilor a avut la popoare diferite şi în epoci deosebite nenumărate forme. Prin analogie cu realităţile din alte zone – de pildă Regatul Bosporan – se admite că monarhul era în teorie proprietarul întregului pământ, în fapt el aparţinând comunităţilor care-l lucrau. În virtutea acestei proprietăţi de principiu a monarhului, comunităţile erau obligate la plata unor contribuţii (nedefalcate pe familii) sub forme diferite. Strângerea contribuţiilor în produse era în sarcina unor împuterniciţi speciali ai puterii centrale, la care probabil face aluzie Criton (*Getica*, 5, 2) că au fost puşi în fruntea agriculturii.

Nici în privinţa contribuţiilor comunităţilor, a *cuantum*-ului acestuia şi a modalităţii de plată nu se ştie nimic. Doar ridicarea a peste nouăzeci de fortificaţii, lucrările de terasare, de exploatare şi de transport a pietrei reprezintă indicii pentru *cuantum*-ul în muncă al comunităţilor.

Nu sunt excluse existenţa unui monopol regal asupra exploatărilor aurifere şi exploatarea organizată a minereurilor de fier din zona capitalei în ajunul şi în timpul războaielor cu Traian. Informaţii lipsesc pentru proprietăţile aristocraţiei, preoţimii, dar se ştie bunăoară că un regişor local de felul lui Thiamarcus era, între altele, proprietarul unui atelier de olărie.

VIAŢA SPIRITUALĂ

Religia şi practici religioase. Controversele în domeniul religiei daco-geţilor au izvorât din puţinătatea izvoarelor literare antice referitoare la ea, din informaţia trunchiată a scriitorilor antici, ambele de explicat prin caracterul esoteric al acestei religii şi din interpretările izvoarelor, care adesea s-au îndepărtat de posibilele realităţi din viaţa spirituală a unui popor indoeuropean, ce avea însă particularitatea să creadă în nemurire. Informaţiile trunchiate ale anticilor, împreună cu cea afirmată răspicat de Herodot (IV, 94-95) după care cei ce pleacă din această viaţă nu mor, ci ajung lângă Zalmoxis şi cu singura menţiune a lui Gebeleizis au dat naştere catalogării caracterului religiei daco-gete ca fiind henoteist, monoteist, dualist sau politeist.

Popoarele indoeuropene au fost politeiste şi în religia lor s-au impus antropomorfismul, adică nu neapărat cu chip uman, ci cu însuşiri umane. Numărul zeităţilor este variabil, chiar ierarhizarea lor, dar la indoeuropeni există o *triadă*, ca o reflectare pe plan spiritual a realităţilor sociale, adică a păturii sacerdotale, a celei războinice şi a producătorilor şi, mai mult, o ierarhizare a divinităţilor în trei niveluri. La aceste popoare este un grup de divinităţi centrale solidare în jurul căruia sunt celelalte divinităţi. Inutil să se insiste că într-un domeniu atât de complex şi sensibil doar sursele literare sunt capabile să facă lumină. În sfârşit, etimologia numelului divinităţii poate oferi un punct de plecare, dificil de fixat în

timp, pentru unul dintre atributele primare ale divinităţii, dar nu pentru toate valenţele sale şi nicidecum pentru situaţia ce o avea într-o epocă ulterioară.

Zeul suprem al daco-geţilor, Zalmoxis, apare în izvoare în trei ipostaze: personaj real, sclav al lui Pythagoras, devenind apoi vraci, filosof, tămăduitor, rege, în care însuşi Herodot nu credea; ca *daimon* (numai la Herodot, IV, 94), ceea ce ar fi o reprezentare anterioară concepţiei de zeu personificat şi o apropiere de filosofia pitagoreică; ca zeu începând tot de la Herodot. Părintele istoriei nu dă echivalenţe, în pantheonul grec pentru trei divinităţi: Zalmoxis, Pleistoros (trac) şi Cybele (microasiatică), ceea ce este semnificativ.

Obţinerea nemuririi sau a unei existenţe eterne după plecarea din lumea pământeană lângă Zalmoxis se obţinea prin iniţiere sau "direct" prin bravura în luptă (Iulianus, *Împăraţii*, 22). Tot Herodot ne relatează că pentru a-i convinge pe fruntaşi despre veridicitatea spuselor lui, Zalmoxis a coborât într-o casă construită sub pământ (interpretată ca *decendens ad inferos* în vederea unei iniţieri) trei ani, după care a revenit între ei (epifania lui Zalmoxis). Comunicarea directă (ocultaţia) cu zeul se făcea prin trimiterea unui sol în al cincilea an căruia i se comunicau dorinţele comunităţii înainte de a fi aruncat în suliţe. Cu alte cuvinte, este atestat un cult iniţiatic în care ocultaţia şi epifania sunt momente cu periodicitate stabilită.

Practicarea ritului incineraţiei şi trimiterea solului sunt indicii pentru caracterul uranian al Zeului Suprem. El era stăpânul cerului şi pământului şi tot el îi primea alături pe cei fideli, iniţiaţi sau căzuţi cu

bravură în luptă.

Gebeleizis este menţionat numai de Herodot (IV, 94): "… acel care dispare din lumea noastră se duce la Zalmoxis, divinitatea lor. Unii dintre ei îi mai spun şi Gebeleizis" şi, la sfârşitul pasajului, adaugă: "Aceşti traci când tună şi fulgeră, trag cu săgeţile în sus, spre cer, şi ameninţă divinitatea (care provoacă aceste fenomene, n.n.), deoarece ei cred că nu există alt zeu în afară de al lor". Etimologia cuvântului vine de la * *Z(i)bel* – * g'heib (lumină, fulger) sau de la * g'heib – *g'hib (a străluci, a lumina).

În alte religii ale popoarelor indoeuropene zeul suprem are un fiu identificat cu sursa de lumină şi căldură, cu soarele (la greci Apollo Phoebus). În aceleaşi religii forţele malefice luptă continuu împotriva celor benefice pentru pământeni reprezentate de acelaşi astru, de soare. În funcţie de curgerea timpului, forţele malefice reuşesc să-l învingă, să-i acopere faţa luminoasă în fiecare iarnă, pentru ca lupta să fie reluată în fiecare an, primăvara câştigând soarele ş.a.m.d. Acest ciclu se circumscrie numai la zonele temperate, cu anotimpuri. Pământenii participau la această luptă din ceruri ajutând puterea benefică ca să-şi asigure beneficii care nu trebuiau să fie pe potriva sprijinului dat, dimpotrivă. Aşa s-ar explica săgetarea cerului, iar tunetele şi fulgerele erau imaginile percepute pe pământ ale cumplitei lupte din ceruri.

Zeul Războiului, corespondent al lui Ares, Mars în religia greco-romană, este menţionat de Vergilius (*Eneida*, III, 35) şi de Iordanes (*Getica*, 40) cu aceleaşi atribuţii: zeu al războiului şi al distrugerii, dar şi simbol al renaşterii vegetaţiei şi paznicul rodniciei ogoarelor în timp de pace. Se ştie de sacrificii aduse

zeului din rândul prinşilor de război şi oferirea tot lui a primelor prăzi de război.

Încercând o paralelă cu religiile celorlalte popoare indoeuropene, triada din pantheonul daco-get ar fi Zalmoxis – Zeul Războiului – Gebeleizis.

Insuficient lămurită este prezenţa în pantheonul daco-get a Marii Zeiţe, cu nume necunoscut. Cert este că un personaj feminin cu atributele unei mari zeiţe apare pe mai multe produse de toreutică în argint. Se mai admite existenţa altor divinităţi: o zeiţă a focului *Vasta*, alta corespondentă pentru Artemis-Diana, pe nume *Bendis* şi alte mai mărunte, cum sunt sursele de apă, apa din Istru băută înainte de a pleca la luptă, apele tămăduitoare. Strabo (VII, 3, 4), bizuindu-se pe istoria geţilor, afirma că "în neamul lor râvna pentru cele divine a fost un lucru de căpetenie".

Practici religioase. Tot din izvoare, pe lângă trimiterea solului la Zalmoxis (care era ciclică şi avea trei elemente ale ritualului: periodicitate, tragerea la sorţi a mesagerului, sacrificatorii) şi de săgetarea cerului, se ştie despre practica de semizeificare. Iordanes (*Getica*, 38) relatând răsunătoarea victorie împotriva lui Cornelius Fuscus adaugă: "Pentru dobândirea acestei victorii mari ei i-au numit pe conducătorii lor semizei".

Tot de la el se ştie despre sacrificii umane aduse Zeului Războiului, certificate de gropile rituale cu schelete incomplete sau chiar ciopârţite, găsite în cuprinsul aşezărilor (Brad, Celei, Orlea, Poiana – Galaţi, Şura Mică ş.a.). Se sacrificau şi animale (câini, cai, porci, mai rar animale sălbatice). Paralel se practica magia albă şi magia neagră.

Principalele şi marile ceremonii religioase se desfăşurau în preajma sanctuarelor. Alte construcţii mai modeste, aproape întru nimic deosebite ca plan de locuinţele obişnuite au îndeplinit acelaşi rol în puzderia de aşezări rurale.

Pe teritoriul Daciei se cunosc două categorii de sanctuare: patrulatere şi circulare ca plan general, şi aproape totdeauna cu detalii de plan deosebitoare. Sigure sunt 33 (26 patrulatere), din care în zona capitalei 15 patrulatere (9 la Sarmizegetusa) şi 7 circulare (2 la Sarmizegetusa).

Sanctuarele patrulatere, dreptunghiulare ca formă, au fost construite numai din lemn (Barboşi-Galaţi) sau din lemn şi piatră (Piatra Neamţ – Bâtca Doamnei, Craiva, Căpâlna, Costeşti – Cetăţuie şi Blidaru, Racoş) şi se prezintă ca şiruri de plinte ce susţineau coloane de lemn sau de piatră. Unde s-au păstrat bine, numărul coloanelor este un multiplu al cifrei şase. Pereţii erau plini sau nu, iar învelitoarea din şindrilă.

Sanctuarele circulare au fost construite din aceleaşi materiale şi au o încăpere (Brad), două dispuse concentric (Sarmizegetusa) sau trei încăperi concentrice (Racoş, Sarmizegetusa), dintre care cea din mijloc avea absidă, probabil locul rezervat zeului. Cum în ele nu s-au găsit statui, nu se ştie căror divinităţi le erau închinate, dar ele confirmă caracterul politeist al religiei.

Toate sanctuarele şi mai ales acelea cu elemente din piatră ecarisată sunt impresionante prin proporţii, ca unele ce trebuiau să sugereze atotputernicia zeităţii în raport cu posibilităţile limitate ale muritorilor.

Clerul s-a bucurat de mare preţuire (vezi

colaborarea dintre Burebista şi Deceneu) pentru că, pe lângă mijlocirea legăturilor cu zeii, preoţii deţineau o mulţime de cunoştinţe inaccesibile laicilor. Aşa-zisă "reformă" atribuită lui Deceneu trebuie înţeleasă mai degrabă ca o punere de acord a activităţii slujitorilor cultului cu interesele regalităţii. De altminteri, după Burebista regii daci au cumulat şi prerogativele marelui preot.

Despre articulaţiile unei posibile ierarhizări a cinului preoţesc nu avem nici un indiciu. Sunt cunoscuţi o categorie de asceţi vegetarieni, care se abţineau de la plăcerile lumeşti, numiţi *theosebi* (adoratori ai zeilor), *capnobati* (călători prin fum, în sensul din comedia greacă), *ctişti* (întemeietori) şi *polistai* dacă nu *pleistoi* (cei mai mulţi) amintiţi de Strabo (VII, 3, 3) şi de Iosephus Flavius (*Ant.Ind*., XVIII, 1, 5). Numele sunt fie greceşti şi semnificaţia lor este de luat în seamă, fie sunt coruptele ale unor cuvinte daco-gete şi atunci orice speculaţie devine inutilă.

*

Ritul de înmormântare a fost incineraţia, inhumaţia fiind incidentală. Incinerarea defuncţilor s-a făcut în altă parte decât locul mormântului, care putea fi plan sau tumular (Istria, Teliţa, Popeşti, Poiana, Costeşti etc.) Morminte tumulare cu construcţie funerară sunt semnalate la Agighiol şi Zimnicea. Cele mai răspândite sunt mormintele plane, cu şi fără urnă, care conţin vase de ofrandă şi alte piese, de vestimentaţie mai ales.

Pe durata epocii La Tène apare fenomenul cunoscut cu numele "vidul de morminte" (adică dispariţia lor încă de la finele sec. III î.H.), accentuat până la cucerirea

romană, ceea ce indică o modificare structurală a concepţiilor despre “viaţa de dincolo”, întâlnită de altfel şi la alte popoare europene.

*

Despre utilizarea *scrisului* la daci face menţiuni Cassius Dio (LXVII, 7, LXVIII, 8) în legătură cu scrisoarea trimisă de Decebal lui Domitianus şi scrisoarea burilor pentru Traian, dacă nu sunt burii germani.

Descoperirile arheologice au confirmat în parte scriere: litere zgâriate pe vase, vasul de la Ocniţa cu inscripţia *Basileus Thiamarcos epoei*, vasul cu ştampilele *Decebalus per Scorilo* de la Sarmizegetusa şi litere greceşti incizate pe blocuri de piatră fasonată. Acestea din urmă, executate în carieră, indicau destinaţia lotului de piatră sau sunt semne de potrivire a blocurilor în construcţii din piatră ecarisată. Oricum nu se poate vorbi de răspândirea scrisului în societatea dacică.

Preocupările “ştiinţifice” ale daco-geţilor sunt relatate de Iordanes (*Getica*, 69-70), pe care Deceneu i-ar fi învăţat “aproape toate ramurile filosofiei”: etica, fizica, astronomia, botanica etc. în sensul antic al termenilor.

Cercetarea mersului timpului, astronomia, a pornit de la necesităţile practice de legare a fenomenelor naturale clar percepute de schimbările survenite pe bolta cerească, încât elaborarea calendarului este acceptată ca fapt chiar dacă toate propunerile avansate până acum sunt aberante. La Sarmizegetusa există însă un monument – soarele de andezit sau discul solar – capabil să măsoare scurgerea timpului şi trei marcaje coincid cu solstiţiile de iarnă şi vară şi cu echinocţiile; celelalte marcau

probabil sărbători importante. La fel, tot acolo orientarea sanctuarelor s-a făcut cunoscând nordul din sec. I d.H. şi însăşi construirea lor implica destule cunoştinţe de matematică şi inginereşti.

Preocupările de botanică farmaceutică, sunt indicate de numele plantelor de leac transmise de Dioscoride şi de Pseudo Apuleius, iar medicina empirică de "truse medicale", bisturiile, pensete, vase pentru medicamente, principiul tratării părţii împreună cu întregul corp pus pe seama lui Zalmoxis. De asemenea se cunoşteau proprietăţile apelor tămăduitoare de la Germisara, Călan şi Băile Herculane.

Arta este mai puţin ilustrată. Arhitectura se caracterizează prin monumentalitate, funcţionalitate şi sobrietate. Sculptura în piatră rămâne modestă (profilaturi, ancadramente, piese semicalotice ornamentate). Pentru coroplastică sunt reprezentative protomele de berbec, taur, cal, protomele butonilor unor capace de la Cârlomăneşti cu decor zoomorf şi alte piese din lut ars.

Toreutica în fier este reprezentată de ţinte ornamentate, de placajul de la Luncani – Piatra Roşie cu imaginea bourului şi feline din anturajul Marii Zeiţe, iar cea în bronz de bustul de zeiţă din aceeaşi cetate şi de chipul bărbătesc de la Ocniţa, ultimele două cel puţin de inspiraţie celtică. Mai bine ilustrată, toreutica în argint constă din fibulele cu mască umană de la Bălăneşti, Herăstrău, placa de argint aurit de la Săliştea (Hunedoara), falerele de la Surcea şi plăcile de la Lupu amintite cu alt prilej. Nu puţin mai bogată a fost sculptura în lemn, iar ceramica pictată cu motive geometrice, fito- şi zoomorfe are,

pe lângă calităţile “artistice”, şi implicaţii religioase.

Făcând o paralelă între arta sec. IV-III î.H., materializată mai ales prin toreutică, şi aceea de la sfârşitul celei de a doua epoci a fierului se remarcă pierderea din naturism în favoarea schematizării şi geometrismului, iar execuţia trădează cunoştinţe şi îndemânare mai modeste cel puţin în cazul motivelor zoomorfe şi antropomorfe.

*

Regatul lui Decebal. Teritoriile asupra cărora se întindea autoritatea ultimului rege dac sunt jalonate de fortificaţiile aflate în funcţiune către sfârşitul sec. I d.H.: Celei la vărsarea Oltului, trei în Banat pe Dunăre, Piatra Neamţ – Bâtca Doamnei, Malaja Kopanija şi Solotvina pe Tisa Superioară, Cahul şi probabil Satu Nou pe Dunărea dinspre vărsare, cărora li se adăugau cele din vestul Munţilor Apuseni şi din Transilvania. Cu alte cuvinte, Diurpaneus – Decebal stăpânea Transilvania până pe Tisa Superioară, vestul şi sudul Moldovei, Muntenia şi Banatul.

Instituţiile regatului sunt mai bine conturate decât înainte. Regalitatea, întărită prin cumularea puterii religioase, dispunea şi de un vice-rege sau urmaş în persoana lui Vezinas. Trei surse diferite atestă funcţionarea unui sfat regal, alta a împuterniciţilor puşi în fruntea cetăţilor (comandaţi) şi pe cei ce supravegheau agricultura, răspunzători de adunarea contribuţiilor comunităţilor. Funcţiona desigur cancelaria regală, de unde emanau acte şi sunt atestaţi solii. Toate acestea, împreună cu continuarea operei de

fortificare a Daciei trimit spre concluzia că regatul lui Diurpaneus – Decebalus era mai restrâns decât al lui Burebista dar mai consolidat, bine organizat şi înzestrat cu instituţiile trebuitoare.

RĂZBOAIELE DACO-ROMANE DE LA SFÂRŞITUL SECOLULUI I d.H. ŞI ÎNCEPUTUL VEACULUI URMĂTOR

Către sfârşitul sec. I d.H. şi la începutul celui următor au avut loc patru mari războaie între regatul dac şi Imperiul Roman. Spre atare înfruntări decisive trebuia să ducă întreaga serie anterioară de conflicte daco-romane.

Cauzele esenţiale ale războaielor constau în expansiunea continuă a Romei în Peninsula Balcanică, care-şi instalase frontiera pe Dunăre, ocupase teritoriul daco-get dintre Dunăre şi Pontul Euxin şi controla gurile fluviului şi în parte teritoriile vecine. În faţa Imperiului se afla Dacia, un regat în plină afirmare şi consolidare, cu bogăţiile sale proverbiale, care dispunea de o forţă militară de temut. Cucerirea ei ar fi dus la desfiinţarea amintitei forţe militare, la redresarea finanţelor Romei şi la crearea unui bastion înfipt în lumea barbară central-est europeană, de unde puteau fi supravegheate şi anihilate mişcările popoarelor de acolo. Din partea Daciei, cauzele războaielor se rezumau la oprirea expansiunii Imperiului care, mai devreme sau mai târziu, avea să o vizeze direct.

Cauza oficială romană a constituit-o atacul daco-bastarno-roxolano-iazyg din iarna anilor 85/86. Invazia a fost fulgerătoare şi pustiitoare. Însuşi guvernatorul Moesiei, C. Oppius Sabinus şi-a pierdut viaţa în aceste lupte (Tacitus, *Agricola*, 41). Ca urmare, împăratul Domitianus a venit la Dunăre în

vara anului 86, a procedat la bifurcarea Moesiei în două provincii (Superioară şi Inferioară) şi a pregătit campania împotriva Daciei. Conducerea campaniei a fost încredinţată comandantului pretoriului, Cornelius Fuscus care, în fruntea câtorva legiuni şi a trupelor auxiliare din Moesia a trecut Dunărea pe un pod de vase (Iordanes, *Getica*, 77). Împrejurările erau grave pentru Dacia, şi în această situaţie, Duras îi cedează domnia lui Diurpaneus. Acesta, ca unul ce se simţea mai puţin puternic faţă de posibilităţile Imperiului, îşi exersează dintru început tactica de temporizare cerând pace, dar este refuzat. Unde s-a dat lupta nu se ştie, poate în Banat, dar dezastrul pentru armata lui C. Fuscus a fost total. În încleştare a pierit Fuscus, dacii au capturat stindardul legiunii V Alaudae, numeroşi captivi şi material de război. Tocmai această victorie de răsunet, repurtată probabil în anul 87, i-a adus lui Diurpaneus supranumele Decebalus, cu care a intrat în istorie.

În anul următor trupele romane, comandate de generalul Tettius Iulianus, reiau ofensiva şi înaintează prin Banat. Lupta s-a dat la *Tapae* şi victoria a fost de partea romanilor. Decebal, care ceruse de mai multe ori pace, a fost refuzat şi după această înfrângere. Cum pe frontul pannonic, unde Domitianus lupta împotriva cvazilor şi marcomanilor care refuzaseră să-l ajute împotriva dacilor, situaţia s-a înrăutăţit, împăratul acceptă pacea în anul 89.

Tratativele au fost purtate de Diegis, fratele lui Decebalus. În conformitate cu condiţiile păcii, Decebal devenea rege clientelar Romei şi era obligat să renunţe la politica externă proprie. În schimb, primea din Imperiu subsidii în bani şi “maşteşugari de tot felul, şi pentru timp de pace şi pentru timp de război ...”

(Cassius Dio, LXVII, 7). Tot regele dac a fost obligat să îngăduiască trupelor romane din Moesia să treacă prin teritoriul lui în drumul spre frontul marcomanic. Pacea a fost considerată ruşinoasă pentru romani, dar în litera ei nu avea nimic ruşinos. A devenit ca atare pentru că Decebal a folosit subsidiile, meşterii şi instructorii romani pentru a se întări, a continuat să ducă propria politică externă şi nu a restituit romanilor toţi prizonierii şi stindardul legiunii V Alaudae, dându-şi seama că pacea nu putea fi durabilă şi că prin ea confictele decisive doar fuseseră amânate pentru un timp.

În adevăr, ele aveau să izbucnească în timpul domniei lui Traian care, după ce a ajuns împărat (98 d.H.), a luat măsuri menite care să înlesnească tranşarea definitivă a conflictului cu Decebal: a supravegheat construirea drumului strategic de pe malul drept al Dunării, a concentrat trupe la Dunărea de Jos şi a urmărit mersul preparativelor de război.

Din nefericire soarta vitregă a izvoarelor literare antice împiedică reconstituirea în detalii a mersului celor două războaie. Cu excepţia câtorva excerpte, cartea împăratului dedicată lor s-a pierdut, la fel *Getica* lui Criton (medicul care l-a însoţit pe Traian în războaiele dacice), scrierile lui Dion Chrysostomul dedicate lui Traian, capitolele lui Appian şi Arrian despre războaie, partea I-a a *Istoriilor* lui Ammianus Marcellinus care trata domniile lui Domitian, Nerva şi Traian, şi versurile dedicate triumfului lui Traian scrise de poetul P. Annius Florus, iar Caninius Rufus, care voia să scrie în versuri despre războaiele dacice, nu a mai apucat. Dispunem doar de câteva referiri ale lui Iordanes, de jalnicele excerpte bizantine din cărţile LXVII-LXVIII ale lui Cassius Dio, întocmite de

Xiphilinus (sec. XI) şi Zonaras (sec. XII), şi de panegiricul lui Pliniu cel Tânăr, fără importanţă pentru cele două războaie.

Columna lui Traian, această măiastră eternizare în piatră a faptelor de arme din timpul războaielor cu dacii, trebuie privită aşa cum este, adică mai ales ca monument *artistic* şi abia în al doilea rând *istoric*. Ea trebuia să facă propagandă pentru împărat, încât ilustrează, prin suita de reliefuri colorate, numai cele scrise de Traian în *Dacica* sa. Înainte de toate, succesiunea evenimentelor petrecute simultan pe fronturi diferite nu putea fi redată pe banda continuă a reliefurilor, încât orice încercare de a preciza în detalii cronologia, curgerea reală a întâmplărilor şi localizarea cu certitudine a tuturor au mulţi sorţi să fie defectuoase. Mai mult, figurile de daci, cu precădere de oşteni, îmbrăcămintea şi armele lor sunt redate realist pentru că sculptorii i-au văzut la Roma în postura de prizonieri, dar construcţiile dacilor civile, militare şi religioase nu au nimic de-a face cu înfăţişarea autentică a lor şi cel mai bun exemplu îl reprezintă podul de la Drobeta construit de Apollodor din Damasc, arhitectul coordonator al ansamblului unde este amplasată Columna, Forul lui Traian.

Tot ca monumente artistice, cu calităţi foarte apropiate de realitate în redarea înfăţişării personajelor şi a armamentului, sunt de apreciat metopele monumentului triumfal – *Tropaeum Traiani* – de la Adamclisi, construit ca să celebreze victoria lui Traian din primul război pe frontul moesic, repurtată împotriva dacilor şi a aliaţilor lor bastarni şi sarmaţi.

În sfârşit, se adaugă ca izvor sigur rezultatele cercetărilor arheologice, mai ales ale acelora din fortificaţiile dacice, dar numai în măsura în care ele

pot fi datate între limite restrânse.

Aşadar, ţinând seama de cele spuse mai sus, reconstituirea în linii generale a desfăşurării celor două războaie ar fi după cum urmează.

Pregătirile împăratului Traian duraseră mai bine de doi ani, iar ale lui Decebal nu conteniseră de după pacea cu Domitian. Forţele ce urmau să se înfrunte sunt impresionante. De o parte cele romane, care constau din patru legiuni ale Pannoniei, alte cinci ale Moesiilor, patru-cinci aduse din alte părţi ale Imperiului sau proaspăt recrutate, deci 13-14 legiuni, cărora li se adăugau cohortele pretoriene, trupele auxiliare şi cele iregulare (recrutate din mauri, asturi din Spania, germani, marcomani, cvazi, iazygi, sarmaţi, sirieni, palmireni), adică un efectiv total de circa 200.000 oameni, iar generalii şi statul major al armatei romane au fost recrutaţi din cei mai destoinici ofiţeri, în frunte cu generalul-împărat, el însuşi militar de carieră însoţiţi de ingineri de felul lui Balbus şi Celsus şi de tehnicieni dintre cei mai diferiţi. Era cea mai mare armată aruncată în luptă de Roma de la începutul existenţei sale.

De cealaltă parte Decebal, cu o armată din pedestrime şi cavalerie uşoară, cu doar un nucleu de profesionişti, restul fiind mai ales plugari, cu fortificaţii numeroase, chibzuit amplasate, dar incapabile să reziste unor asedii îndelungate, cu maşini de război şi cu aliaţi nesiguri între bastarni şi roxolani. Alianţa, pe care regele dac a căutat-o cu Pacorus II, regele part, în timpul primului război, nu se ştie dacă s-a realizat. Şi o slăbiciune de ordin intern despre care nu se poate ştii în ce măsură sau cât de realist a fost prevăzută de Decebal, anume existenţa şi ponderea fruntaşilor daci filoromani care,

atât în întâiul, cât şi în cel de al doilea război, aveau să se predea lui Traian.

Urmau să se înfrunte două forţe inegale dar, în pofida superiorităţii nete romane, ostilităţile aveau să fie cumplite şi s-au desfăşurat de-a lungul a patru campanii. Cei doi potrivnici nu s-au menajat ştiind că războaiele sunt decisive.

La 25 martie 101 împăratul Traian, însoţit de statul său major, părăseşte Roma şi se îndreaptă spre Dunăre. Decebal cere pace pentru a câştiga timp, dar este refuzat. Apoi burii şi alţi aliaţi ai dacilor îi trimit lui Traian o scrisoare sfătuindu-l să încheie pace şi să se întoarcă. Intenţia lui Traian este însă clară: oştenii săi, înaintând în Dacia construiesc drumuri, poduri, ca unii ce nu aveau de gând să se retragă, dimpotrivă. Armata romană e împărţită în două coloane: una, în frunte cu Traian, trece Dunărea pe la *Lederata* (Ramna) şi traversează Banatul spre *Tibiscum* (Jupa). O ştim dintr-un fragment al Comentariilor lui Traian păstrat la gramaticul Priscian: “de aici înaintarăm spre Berzobis (Berzovia) apoi spre Aizis” (Fîrliug). A doua trece Dunărea pe la *Dierna* (Orşova), urmează probabil dificilul culoar al Cernei şi face joncţiunea cu prima la Tibiscum. De acolo armata întreagă se îndreaptă spre *Tapae*, unde era aşteptată de Decebal. Lupta a fost cumplită (este singura scenă de pe Columnă unde apar oşteni romani răniţi). Victoria aparţine însă împăratului, ale cărui trupe, după victoria de la *Tapae*, unde l-au aclamat ca *Imperator*, au coborât în Ţara Haţegului. Cu această victorie pare să se încheie prima campanie a războiului din 101-102.

Decebal profită de venirea iernii şi, împreună cu aliaţii lui bastarni şi roxolani, organizează un atac de diversiune în Moesia. Împăratul însuşi pleacă în

Moesia şi îi înfruntă pe daci şi pe aliaţii lor la *Nicopolis ad Istrum* şi la Adamclisi, reuşeşte să-i înfrângă şi să-i respingă.

În 102 se reia înaintarea spre capitala dacilor. Decebal cere din nou pacea care i se refuză. Principalele forţe romane, comandate de împărat, atacă din nord, dinspre valea Mureşului, urmărind în amonte firul Apei Oraşului şi cuceresc "munte după munte cu mari pericole" (Cassius Dio, LXVIII, 8). În una din cetăţile cucerite (poate Costeşti-Cetăţuie) vor găsi captivi luaţi de la Fuscus, vulturul legiunii V Alaudae şi maşini de război. Pe Columnă, de-a lungul desfăşurării ostilităţilor, apar scene de supunere a unor daci. Luptele erau crâncene, dar două evenimente aveau să încline şi mai mult balanţa în favoarea împăratului. Generalul M. Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei, cucerind o cetate, o capturează pe sora lui Decebal şi Sarmizegetusa este atacată din spate de cavaleria maură comandată de generalul Lusius Quietus. Acesta, în pofida unor afirmaţii contrare, nu putuse pătrunde în Transilvania prin pasul Turnu Roşu pentru simplu motiv că în epoca dacică nu era tăiat drumul prin defileul Oltului (drumul dacic urca pe Olt, apoi pe Lotru şi cobora în zona intracarpatică). Este de presupus că a înaintat prin pasul Vâlcan şi, după cucerirea cetăţii de la Băniţa, şi-a împărţit cavaleria în trei coloane: una a urcat pe la Jigoru Mare, cealaltă din Valea Jiului la Vârful lui Pătru (în ambele puncte există câte un castru de marş). Joncţiunea au făcut-o la Comărnicel (aici sunt două castre de marş), de unde drumul de plai spre Sarmizegetusa e lung de câteva ore. Mai mult, acest flanc, dinspre munte, al Sarmizegetusei nu era apărat de nici o fortificaţie. A treia coloană,

înaintând pe la Luncani, a asediat cetatea de la Costeşti – Blidaru.

Grosul trupelor ajunge literalmente sub zidurile Sarmizegetusei. Aşezarea vecină de la Feţele Albe şi cartierul de vest al Sarmizegetusei au fost incendiate. Ambele tabere erau însă epuizate de efort, încât Traian acceptă pacea solicitată de Decebal, care "fu gata să se învoiască la toate cele ce i s-ar fi poruncit, nu că avea de gând să se ţină de ele, ci ca să mai răsufle puţin" (Cassius Dio, LXVIII, 9).

Condiţiile de pace impuse de împărat urmau să facă din Dacia o pradă uşoară. Decebal se obliga: 1. să predea toate armele şi maşinile de război; 2. să extrădeze inginerii şi dezertorii şi să nu mai primească aliţii: 3. să dărâme cetăţile; 4. să cedeze teritoriile ocupate de romani şi 5. să renunţe la politica externă proprie. Cu toate că nu plătea tribut, Decebal devenea rege clientelar, pierdea teritoriile până la Dunăre, sigur Banatul şi Oltenia anexate Moesiei Superior poate şi Muntenia şi sudul Moldovei, şi în Dacia rămâneau garnizoane romane (inclusiv la Sarmizegetusa) cu trupe romane în ele, comandate de Longinus, pentru a supraveghea îndeplinirea condiţiilor păcii, retrase parţial probabil abia după transformarea acestora în fapt. Populaţia refugiată din calea tăvălugului războiului se întoarce la vetrele sale. La *Tapae*, în memoria oştenilor romani căzuţi, Traian instituie serbări anuale. Ştim apoi despre demantelarea parţială a fortificaţiilor de la Costeşti-Cetăţuie, Costeşti-Blidaru, Sarmizegetusa şi de la Luncani-Piatra Roşie. Traian primeşte titlul de *Dacicus Maximus* în aceeaşi toamnă.

În ambele tabere continuă de fapt pregătirile în vederea ultimei confruntări. Romanii încep încă din

103 construirea podului de la Drobeta, Decebal încalcă tratatul căutând alianţe la vecini. Tot regele dac îşi reface în grabă fortificaţiile demantelate, ocupă teritorii de la iazygi, aliaţi ai romanilor în primul război, probabil în vestul Banatului, pe care Traian nu le va mai restitui după cel de al doilea război.

În aceste condiţii, de febrile pregătiri în ambele părţi, începe cel de al doilea război. La 4 iunie 105 împăratul Traian părăseşte Roma şi se îmbarcă la Brundisium pentru a ajunge pe celălalt ţărm al Adriaticii şi mai departe spre Drobeta. Armata romană trece fluviul pe acea minune a arhitecturii romane reprezentată de podul lui Apollodor. Efectivele ei sunt încă mai mari decât în primul război. Regele dac încearcă din nou să câştige timp cerând pacea care, desigur, i se refuză. Nu răspund la apelurile lui de solidaritate nici vecinii. Încearcă şi o acţiune disperată, o tentativă de asasinare a împăratului, care eşuează. Apoi îl atrage la el pe Longinus, prieten al împăratului, cu gândul de a-i forţa mâna lui Traian. Sinuciderea generalului îl scuteşte pe împărat de o acţiune ambiguă, menită să nu-l piardă pe general, dar nici să cedeze în faţa pretenţiilor regelui dac.

De astă dată situaţia este net favorabilă romanilor: superioritate evidentă în forţe, defecţiuni create în tabăra lui Decebal de dacii care se supun împăratului, pornirea atacului masiv din teritoriile ocupate în primul război. Însuşi împăratul, de-acum familiarizat cu posibilităţile de manevră ale regelui dac, poartă războiul “mai mult cu pază decât cu înfocare” şi totuşi doar “cu timpul şi cu greu îi învinse pe daci” (Cassius Dio, LXVIII, 14).

Grosul trupelor romane atacă pornind din Ţara Haţegului. Poate altele au venit dinspre Moldova şi Muntenia. Cert este că luptele se dau în munţi şi din nou se produc defecţiuni în tabăra lui Decebal, părăsit de unii pentru a se închina împăratului. Oştile romane ajung sub zidurile Sarmizegetusei şi încep asediul. Ca petrecându-se în cetate, pe Columnă este înfăţişată o scenă zguduitoare: doi nobili daci împart ultimele rezerve de apă luptătorilor epuizaţi. Decebal, în nădejdea organizării în alt loc a unei noi rezistenţe, se strecoară din cetate cu câţiva însoţitori îndreptându-se într-o direcţie necunoscută. Romanii însă au prins de veste şi trimit pe urmele lui un escadron de cercetaşi, condus de Tib. Claudius Maximus. Ajuns de urmăritori, Decebal, avea în faţă sinistra perspectivă de a fi purtat în lanţuri în cortegiul triumfal al împăratului şi apoi de a fi ucis în cumplita închisoare *Tullianum* de la Roma. Demn, la fel ca înaintaşul său Dapyx, preferă sinuciderea şi-şi taie gâtul cu sabia sa curbă: “Un rege alungat din reşedinţa sa, izgonit chiar din viaţă, fără să fi pierdut niciodată nădejdea”, cum cu firească admiraţie îi scria Plinius cel Tânăr *(Episoilae*, VIII, 4, 2) prietenului său, poetului Caninius Rufus care avea de gând să cânte în versuri războaiele dacice.

Capul şi mâna dreaptă ale regelui sunt tăiate şi duse lui Traian la *Ranisstorum*. Împăratul le arată oştilor sale şi apoi le duce la Roma pentru a le arunca pe scările *Gemoniae.* Pentru *Ranisstorum* s-au propus mai multe localizări. E puţin probabil ca localitatea să se fi aflat la mare distanţă de Sarmizegetusa pentru că relieful vălurit i-ar fi dat posibilitatea regelui dac să scape de urmăritori, încât, deocamdată, e preferabilă localizarea sa la Sub Cununi, adică la vreo oră de

mers călare peste munte de la Sarmizegetusa.

După victorie, Sarmizegetusa a fost distrusă, ca de altminteri toate fortificaţiile dacice. În capitală nu sunt cruţate nici sanctuarele dacilor, situaţie rar întâlnită în analele războaielor romane, justificată doar de sacrificiile şi pierderile de partea romanilor în timpul crâncenelor războaie. Oştile romane ajung până adânc în teritoriul dacic, dincolo de limitele viitoarei provincii romane, pentru a distruge fortificaţiile, aceste puncte cheie de organizare a unor noi rezistenţe, cum demonstrează, de pildă, distrugerea cetăţii de la Piatra Neamţ – Bâtca Doamnei, unde s-a descoperit şi un castru de marş roman, ca şi distrugerea celor de pe Tisa Superioară (Malaja Kopanija, Solotvina). Traian însuşi rămâne în Dacia pentru a organiza noua provincie şi procedează la aplicarea unor măsuri drastice: populaţia din Munţii Şureanului, din zona capitalei statului dac, a fost evacuată în zone mai uşor de supravegheat, cetatea Sarmizegetusei e lărgită şi în ea se instalează o garnizoană romană din legiunea IV Flavia felix, dacii care locuiau între Oltul transilvan şi Munţii Făgăraş au fost evacuaţi la nord de râu, adică în provincie şi Dacia întreagă e împănată de trupe şi garnizoane romane. În acest fel pot fi interpretate ultimele scene de pe Columnă, cu daci plecaţi în “băjenie” cu avutul lor, dar şi prin necesităţile de spaţiu ale fâşiei de reliefuri, care se îngusta inexorabil, şi nicidecum ca o evacuare a dacilor din provincie, măsură absurdă, de admis doar pentru “interpreţii” moderni ai scenelor, “nefamiliarizaţi” cu realităţile antice.

La 11 august 106 provincia Dacia era un fapt împlinit (având guvernator pe Iulius Sabinus), după cum demonstrează o diplomă militară de la *Porolissum*.

Calendarul-cronică de la Ostia confirmă cele afirmate. Pe el se pot citi: "în ziua ... luna ... a anului 106 ... capul lui Decebal a fost aruncat pe scările Gemoniae".

Pe o inscripţie de la Corint (*AnnÉp*, 1934, 20) se poate citi "C. Caelius Martialis a îndeplinit funcţia de intendent al trupelor în al doilea război dacic, în care a fost cucerită întreaga Dacie". Ce este de înţeles prin "întreaga Dacie"? Probabil numai o parte din teritoriile regatului lui Decebal: Dacia intracarpatică, sudul Moldovei, Muntenia, Oltenia şi Banatul pentru că, de pildă, zona Piatra Neamţ – Bâtca Doamnei, unde cetatea a fost distrusă de romani, n-a făcut niciodată poate din posesiunile romane. La fel, teritoriile din nordul Transilvaniei şi de la vest de Munţii Apuseni. Tot în vremea cât a rămas în Dacia, Traian a realizat o înţelegere cu sarmaţii roxolani ce avea să dea naştere la evenimente păgubitoare pentru Imperiu pe vremea lui Hadrian.

Prăzile capturate de romani au fost fabuloase. Cifrele date de Iohannes Lydus (*De magistratibus*, II, 28), preluate de la Criton, chiar după ingeniosul corectiv al lui J. Carcopino, sunt uriaşe: 165.000 kg aur, 331.000 kg argint şi 50.000 de luptători.

Dar să vedem urmările lor pentru Imperiul Roman. Înainte de toate e greu de crezut locul comun în literatură după care aceste comori ar fi fost îngropate în albia râului *Sargetia* şi ar fi ajuns la cunoştinţa împăratului cuceritor graţie trădării unuia Bicilis. Şi acum efectul prăzilor în Imperiul Roman: finanţele secătuite ale acestuia încă înainte de Traian, puse la mari eforturi în timpul celor două războaie s-au redresat, preţul aurului scade în Imperiu, din aceleaşi prăzi împăratul face dărnicii pentru trupe şi pentru

plebea Romei, procedează la scutiri de impozite, îşi construieşte forul cu statuile aurite, basilica, Columna, construieşte la Roma o conductă de apă – *Traiana Aqua* -, canalul Nil – Marea Roşie, oferă jocuri şi spectacole gratuite la Roma timp de câteva luni mai mulţi ani consecutivi, ridică monumentul triumfal de la Adamclisi, fondează oraşul *Nicopolis ad Istrum* şi finanţează pregătirile pentru războiul împotriva parţilor. Concluzia formulată pe baza acestor constatări, fără precedent şi fără ceva echivalent în vremurile de după Traian, poate fi una singură: prăzile au fost, în adevăr, fabuloase. Şi calculul împăratului pornit la cucerirea Daciei, care sigur a pus în cumpănă greutăţile şi cheltuielile războiului cu beneficiile pe care le-ar aduce victoria, s-a dovedit realist.

Victoria romană, după două războaie pe cât de lungi, pe atât de crâncene, privită prin perspectiva timpului scurs de atunci, marchează sfârşitul istoriei unui popor, dar şi începutul istoriei altuia nou, începutul istoriei poporului care avea să se zămislească din amestecul învinşilor cu învingătorii.